

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Ljiljana M. Skrobić

**PRIMENA KONCEPTA NAJBOLJIH INTERESA
DETETA NA BRAĆU I SESTRE NA
ALTERNATIVNOM STARANJU**

doktorska disertacija

Beograd, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Ljiljana M. Skrobić

**IMPLEMENTATION OF CHILD'S BEST
INTERESTS CONCEPT REGARDING
SIBLINGS IN ALTERNATIVE CARE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

Mentorka:

prof. dr Nevenka Žegarac, redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Članice Komisije za odbranu doktorske disertacije:

prof. dr Nevenka Žegarac, redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

prof. dr Natalija Jovanović, redovna profesorka, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

doc. dr Anita Burgund Isakov, docentkinja, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Datum odbrane doktorske disertacije: _____

Izjava zahvalnosti

Na početku želim da se zahvalim svojoj mentorki, profesorki Nevenki Žegarac čije su vođenje i podrška usmerili, ne samo ovaj rad, već i moju profesionalnu i akademsku karijeru. Hvala Vam na svim pruženim prilikama, što ste prepoznali moje potencijale i što ste u zajedničkom radu uvek tražili bar malo više od onoga što sam ja mislila da je dovoljno. Profesorki Nataliji Jovanović hvala na podršci u mom profesionalnom akademskom razvoju na Filozofskom fakultetu u Nišu. Docentkinji Aniti Burgund Isakov hvala na savetima, ohrabrenju i podršci tokom svih nivoa mojih studija.

Ideja da se temom braće i sestara na alternativnom staranju bavim sa istraživačkog aspekta nastala je tokom realizacije „Programa podrške razvoju sibliških odnosa dece na hraniteljstvu“ Centra za porodični smeštaj i usvojenje Beograd. Za to neizmernu zahvalnost dugujem svojim tadašnjim kolegicama Tijani i Bojani sa kojima sam bila kreatorka i realizatorica ovog Programa i sa kojima sam tokom ove saradnje razvila sibliški odnos. Hvala Bojani i na konsultacijama u procesu oblikovanja ove istraživačke ideje i što je i dalje moja najbliža saradnica i neizostavni deo svih mojih ličnih i profesionalnih uspeha.

Hvala mojoj starijoj sestri Jeleni, lektorki ovog rada, sa kojom sam učila o značaju sibliških odnosa i sa kojom sam, kao sa svojim uzorom, uvek išla korak napred.

U trenucima kada je odustajanje bilo opcija, hvala Milanu za strpljenje i podršku da nastavim dalje, kao i za čitanje rada i podršku u razrešavanju istraživačkih dilema.

Hvala učesnicima i učesnicama u istraživanju koji su podelili svoja iskustva, kao i svima koji su omogućili realizaciju istraživanja u izabranim centrima za socijalni rad.

Za kraj, hvala i svima drugima koji su bili moja podrška i deo puta mojih doktorskih studija.

Ovaj rad posvećujem svojim roditeljima Miri i Miletu (posthumno) koji su uvek verovali u mene i nesebično svoj život usmerili ka stvaranju mogućnosti za moje obrazovanje i napredak.

Primena koncepta najboljih interesa deteta na braću i sestre na alternativnom staranju

Sažetak

Najbolji interesi deteta predstavljaju dominantan međunarodni pravni standard u svim aktivnostima i odlukama koje se tiču dece. To je pravo dece, a njihova primena je obaveza donosilaca odluka. Ipak, u samoj implementaciji najboljih interesa deteta prisutne su brojne dileme i teškoće, što je izraženo i u donošenju odluka za braću i sestre na alternativnom staranju.

Cilj ovog istraživanja je deskripcija procesa u kome stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva (centara za socijalni rad) primenjuju koncept najboljih interesa deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. Takođe, cilj je i objašnjenje procesa procene i određivanja najboljih interesa, te kriterijuma na kojima su zasnovani i teškoća koje postoje u tom procesu.

Sprovedeno je kvalitativno istraživanje u kom su korišćeni višestruki izvori podataka: polustrukturirani dubinski intervju, analiza dokumentacije i upitnik. U istraživanju su učestvovali 21 stručni radnik i stručna radnica iz 10 centara za socijalni rad sa teritorije Republike Srbije. Odabrani slučajevi za analizu obuhvatili su 26 sibliških grupa, odnosno ukupno 87 dece smeštene u hraniteljskim porodicama ili ustanovama socijalne zaštite za smeštaj dece i mladih.

Rezultati istraživanja ukazuju da subjektivni ugao posmatranja i značenja koja stručni radnici i stručne radnice pripisuju odnosu braće i sestara u značajnoj meri usmeravaju proces procene i određivanja najboljih interesa deteta u analiziranim slučajevima. Međutim, najznačajnija karakteristika ovog procesa je usmerenost na dostupne resurse, što uslovljava realizaciju, a nekada i samo donošenje odluka. Kako bi se omogućila doslednija i adekvatnija primena koncepta najboljih interesa deteta za braću i sestre na alternativnom staranju potrebno je unaprediti normativni okvir, procedure i kapacitete smeštaja alternativnog staranja.

Ključne reči: alternativno staranje, braća i sestre, donošenje odluka, najbolji interesi deteta, sibliški odnosi, preporuke za praksu

Naučna oblast: političke nauke

Uža naučna oblast: teorija i metodologija socijalnog rada

UDK broj: 364:349.3

Implementation of Child's Best Interests Concept Regarding Siblings in Alternative Care

Abstract

The best interests of the child are the prevailing international law standard in all actions and decisions regarding children. They are the children's right, and their implementation is the obligation of the decision-makers. However, there is plenty of obstacles and dilemmas in the implementation of this standard, which is particularly salient in the decision-making process with regards to siblings in the alternative care.

The aim of this research is to describe the process in which the professional staff in the centers for social work implement the concept of the child's best interests in the cases of siblings in the alternative care. Additionally, the research aims to explain the process of assessing and determining the best interests, as well as the criteria on which they are based, and the obstacles found within that process.

The conducted research was qualitative, and the data were collected from multiple sources: semi-structured in-depth interview, documentation analysis, and questionnaire. The study included 21 professionals from 10 centers for social work within the Republic of Serbia. The cases considered within the analysis included 26 siblings groups, that is, 87 children in foster care or the social protection institution for the children and youth.

Research results indicate that the subjective perspective of social work professionals and the meanings that they project onto the relationship between siblings direct to a significant extent the assessment process and the determination of the child's best interests in the analyzed cases. Nevertheless, the most important characteristic of this process is the focus on available resources, which is the main criterion not only in the realization of the previously made decisions but also in the decision-making process in some of the cases. In order to provide consistent and adequate implementation of the concept of child's best interests in the cases of siblings in alternative care, it is necessary to improve the normative framework, procedures, and alternative care placement capacities.

Key words: alternative care, siblings, decision-making, the best interests of the child, sibling relationships, recommendations for practice

Scientific field: Political science

Scientific subfield: Theory and Methodology of Social Work

UDK number: 364:349.3

Sadržaj

UVOD	1
DEFINISANJE PROBLEMA	2
ODREĐIVANJE OSNOVNIH POJMOVA	3
NAJBOLJI INTERESI DETETA.....	5
POJAM I DEFINISANJE NAJBOLJIH INTERESA DETETA	5
POREKLO I RAZVOJ KONCEPTA NAJBOLJIH INTERESA DETETA	6
NAJBOLJI INTERESI DETETA U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA.....	7
IMPLEMENTACIJA NAJBOLJIH INTERESA DETETA	8
PROCENA I ODREĐIVANJE NAJBOLJIH INTERESA DETETA	10
ALTERNATIVNO STARANJE I NAJBOLJI INTERESI DETETA.....	13
BRAĆA I SESTRE NA ALTERNATIVNOM STARANJU	16
ZNAČAJ SIBLINŠKIH ODNOSA	16
ZNAČAJ SIBLINŠKIH ODNOSA ZA DECU NA ALTERNATIVNOM STARANJU	17
UDEO BRAĆE I SESTARA U UKUPNOM BROJU DECE NA ALTERNATIVNOM STARANJU	18
NORMATIVNI OKVIR KOJI UREĐUJE SIBLINŠKO PITANJE	19
SIBLINŠKO PITANJE U ISTRAŽIVANJIMA	21
ZAJEDNIČKI I ODVOJENI SMEŠTAJ SIBLINGA NA ALTERNATIVNOM STARANJU	21
ISHODI SIBLINŠKOG SMEŠTAJA	23
KONTAKTI IZMEĐU SIBLINGA KOJI NE ŽIVE ZAJEDNO	25
GLEDIŠTA VODITELJA SLUČAJA, DECE I MLADIH I I ODRASLIH KOJI SU UKLJUČENI U NEPOSREDNU BRIGU O NJIMA O SIBLINŠKOM PITANJU	26
ŠTA ZNAMO O BRAĆI I SESTRAMA NA ALTERNATIVNOM STARANJU U SRBIJI?	27
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	30
PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA	30
ISTRAŽIVAČKA PITANJA	30
DIZAJN ISTRAŽIVANJA	32
PRIKUPLJANJE I ANALIZA PODATAKA.....	33
UZORAK, REGRUTOVANJE UČESNIKA I UČESNICA I TOK ISTRAŽIVANJA	35
KARAKTERISTIKE DECE I SIBLINŠKIH GRUPA IZ IZABRANIH SLUČAJEVA.....	37
ETIKA	38
PITANJA VALIDNOSTI I POUZDANOSTI	39
REFLEKSIVNOST - MOJA POZICIJA U ISTRAŽIVANJU	39
DOPRINOS ISTRAŽIVANJA	40
REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	41
KARAKTERIZACIJA SIBLINŠKIH ODNOSA.....	41
<i>KRVNA VEZA KAO NUŽNI I DOVOLJNI KRITERIJUM DEFINISANJA SIBLINGA .....</i>	<i>41</i>
<i>ISKUSTVO ZAJEDNIČKOG ŽIVOTA KAO DODATNI KRITERIJUM ZA POSTUPANJE .....</i>	<i>42</i>
ZNAČAJ I KARAKTERISTIKE SIBLINŠKIH ODNOSA	43
KARAKTERIZACIJA NAJBOLJIH INTERESA DETETA.....	44

<i>TEŠKOĆE U DEFINISANJU NAJBOLJIH INTERESA DETETA</i>	44
<i>KARAKTERIZACIJA NAJBOLJIH INTERESA DETETA KAO ZAŠTITE PRAVA I ZADOVOLJENJA POTREBA DETETA</i>	45
<i>PREPOZNAVANJE PROMENLJIVE PRIRODE NAJBOLJIH INTERESA DETETA</i>	45
ODLUKE O SMEŠTAJU DECE IZ SIBLIŠKIH GRUPA	46
<i>NAGLAŠENA PRETPOSTAVKA DA JE ZAJEDNIČKI SMEŠTAJ U NAJBOLJIM INTERESIMA SVIH SIBLINGA</i>	47
<i>NASILNI OBRASCI PONAŠANJA KAO POVOD ZA PROMENU POČETNIH ODLUKA O ZAJEDNIČKOM SMEŠTAJU</i>	53
<i>RANGIRANJE I ZNAČAJ SIBLIŠKOG PITANJA U ODNOSU NA NEKA DRUGA PITANJA PRILIKOM SMEŠTAJA</i>	55
USMERENOST NA RESURSE PRILIKOM DONOŠENJA ODLUKE O SMEŠTAJU DECE IZ SIBLIŠKIH GRUPA	56
<i>SISTEMSKO REŠENJE KOJE DOPRINOSI RAZDVAJANJU BRAĆE I SESTARA PRI SMEŠTAJU</i>	56
<i>OGRANIČEN IZBOR I IZOSTANAK IZBORA PRI DONOŠENJU ODLUKA O SMEŠTAJU</i>	58
<i>FAKTOR SREĆE KAO PRESUDAN ZA ZAJEDNIČKI SMEŠTAJ SIBLINGA</i>	60
<i>UTICAJ HRANITELJSKIH PORODICA NA DONOŠENJE ODLUKA O SMEŠTAJU ILI NJIHOVO REALIZOVANJE</i>	61
<i>OSEĆAJ NEMOĆI NASUPROT OSEĆAJU ODGOVORNOSTI STRUČNIH RADNIKA I STRUČNIH RADNICA</i>	62
ODLUKE O KONTAKTIMA DECE IZ SIBLIŠKIH GRUPA	63
<i>SAGLASNOST DA SU KONTAKTI U NAJBOLJIM INTERESIMA SVIH SIBLINGA</i>	64
<i>„ODNOS KOJI MOŽE DA ČEKA SUTRA“</i>	66
<i>RAZLIČITA PRAKSA PLANIRANJA KONTAKATA</i>	68
<i>PREPOZNAVANJE SOPSTVENE ODGOVORNOSTI POVODOM NEDOVOLJNOG ANGAŽOVANJA U RADU NA SIBLIŠKOM PITANJU</i>	71
ODLUKE O STALNOSTI DECE IZ SIBLIŠKIH GRUPA	72
<i>POVEZANOST KARAKTERISTIKA DECE I USVOJENJA KAO CILJA STALNOSTI</i>	73
<i>ODLAGANJE POKRETANJA ILI NEPOKRETANJE POSTUPAKA ZBOG NEIZVESNE PERSPEKTIVE</i>	74
<i>„ŽRTVOVANJE“ SIBLIŠKIH ODNOSA ZARAD POSTIZANJA POVOLJNIJEG CILJA STALNOSTI</i>	75
<i>ODUPIRANJE „ŽRTVOVANJU“ SIBLIŠKIH ODNOSA ZARAD POSTIZANJA POVOLJNIJEG CILJA STALNOSTI</i>	78
<i>UTICAJ USVOJITELJSKIH PORODICA NA ODLUKE</i>	80
PREPORUKE UČESNIKA I UČESNICA ISTRAŽIVANJA	81
<i>JAČANJE KAPACITETA SMEŠTAJA</i>	81
<i>UNAPREĐENJE PROCENE</i>	82
<i>INTEGRISANJE, RAZMENA I UNAPREĐENJE ZNANJA</i>	83

DISKUSIJA **84**

KARAKTERIZACIJA NAJBOLJIH INTERESA DETETA	84
KARAKTERIZACIJA SIBLIŠKIH ODNOSA	84
ODLUKE O SMEŠTAJU DECE IZ SIBLIŠKIH GRUPA	85
ODLUKE O KONTAKTIMA DECE IZ SIBLIŠKIH GRUPA	89
ODLUKE O STALNOSTI DECE IZ SIBLIŠKIH GRUPA	91
PREPORUKE UČESNIKA I UČESNICA ISTRAŽIVANJA	93
NEKONZISTENTNA PRIMENA PARTICIPACIJE DECE KAO KRITERIJUMA U DONOŠENJU ODLUKA	94
ISKUSTVO ZAJEDNIČKOG ŽIVOTA KAO VISOKO RANGIRAN KRITERIJUM U DONOŠENJU ODLUKA	95
USPOSTAVLJANJE RAVNOTEŽE IZMEĐU RAZLIČITIH INTERESA DECE IZ SIBLIŠKE GRUPE	95
DOKUMENTOVANJE U OBLASTI DONOŠENJA ODLUKA ZA BRAĆU I SESTRE NA ALTERNATIVNOM STARANJU	96
REFLEKSIJA UČESNIKA I UČESNICA NA PRELIMINARNE NALAZE ISTRAŽIVANJA	98
OSVRT NA ISTRAŽIVAČKA PITANJA	99
KAKO STRUČNI RADNICI I STRUČNE RADNICE ORGANA STARATELJSTVA TUMAČE KONCEPT NAJBOLJIH INTERESA DETETA U KONTEKSTU DONOŠENJA ODLUKA ZA BRAĆU I SESTRE NA ALTERNATIVNOM STARANJU?	99
KOJE SU KARAKTERISTIKE PROCESA PROCENE I ODREĐIVANJA NAJBOLJIH INTERESA DETETA KADA SE DONOSE ODLUKE ZA BRAĆU I SESTRE NA ALTERNATIVNOM STARANJU?	100
KOJE KRITERIJUME STRUČNI RADNICI I STRUČNE RADNICE ORGANA STARATELJSTVA KORISTE KADA PROCENJUJU I ODREĐUJU NAJBOLJE INTERESE DETETA KADA DONOSE ODLUKE ZA BRAĆU I SESTRE NA ALTERNATIVNOM STARANJU?	100
SA KOJIM SE TEŠKOĆAMA STRUČNI RADNICI I STRUČNE RADNICE ORGANA STARATELJSTVA SUOČAVAJU KADA PROCENJUJU I ODREĐUJU NAJBOLJE INTERESE DECE PRILIKOM DONOŠENJA ODLUKA ZA BRAĆU I SESTRE NA ALTERNATIVNOM STARANJU?	101
ŠTA TREBA DA BUDE UNAPREĐENO U POLITIKAMA, PROCEDURAMA, PRAKSI DA BI SE EFIKASNIJE PRIMENJIVAO KONCEPT NAJBOLJIH INTERESA DETETA KADA SE DONOSE ODLUKE ZA BRAĆU I SESTRE NA ALTERNATIVNOM STARANJU?	101

ZAKLJUČAK I PREPORUKE	102
RAZVOJ I INTEGRISANJE PROCEDURA KOJE SE ODNOSU NA RAD SA SIBLINŠKIM GRUPAMA U STANDARDNE PROCEDURA U DEČJOJ ZAŠTITI.....	103
RAZVOJ I UNAPREĐENJE KAPACITETA SMEŠTAJA PRILAGOĐENOG SIBLINŠKIM GRUPAMA	104
PODRŠKA RAZVOJU SIBLINŠKIH ODNOSA KROZ UNAPREĐENJE PLANIRANJA, ORGANIZACIJE I REALIZACIJE SIBLINŠKIH KONTAKATA	104
UNAPREĐENJE SISTEMA PRIKUPLJANJA PODATAKA, DOKUMENTOVANJA I MONITORINGA DOKUMENTOVANJA	105
SENZIBILISANJE POTENCIJALNIH USVOJITELJA ZA ZNAČAJ SIBLINŠKIH ODNOSA.....	105
NAREDNA ISTRAŽIVANJA U OBLASTI ALTERNATIVNOG STARANJA SIBLINGA	106
<u>OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA .....</u>	107
<u>LITERATURA.....</u>	108
<u>PRILOZI .....</u>	114
PRILOG 1	114
PRILOG 2	117
PRILOG 3	122
PRILOG 4	123
PRILOG 5	124
PRILOG 6	125
<u>BIOGRAFIJA AUTORKE .....</u>	126

Uvod

Odnos braće i sestara prepoznaje se kao jedan od najznačajnijih, a nekada i kao najznačajniji odnos kako za decu, tako i za odrasle. Značaj ovog odnosa kao odnosa podrške i sigurnosti se posebno naglašava u situacijama izostanka roditeljskog staranja. U trenutku ulaska dece u sistem alternativnog staranja i kasnije tokom smeštaja donose se odluke koje imaju dalekosežne posledice za decu i koje, između ostalog, usmeravaju dalji razvoj sibliških odnosa. Prava dece i obaveze donosilaca odluka nalažu da ove odluke uvek budu odraz najboljih interesa deteta. Međutim, praksa pokazuje da je proces procene i određivanja najboljih interesa deteta u donošenju odluka obeležen različitim teškoćama i nejasnoćama i da nije dovoljno jasno da li su ove odluke uvek zasnovane isključivo na najboljim interesima dece. Upravo ovi pomenuti razlozi ukazuju na važnost i značaj istraživanja primene koncept najboljih interesa deteta kada su u pitanju odluke koje se donose za braću i sestre na alternativnom staranju.

U nastavku uvodnog dela biće predstavljeni problem istraživanja, kao i određenje osnovnih pojmova (braća i sestre, koncept najboljih interesa, procena i određivanje najboljih interesa, alternativno staranje) kako bi se doprinelo jasnoći i nedvosmislenosti.

U delu „*Najbolji interesi deteta*” biće predstavljen i definisan pojam najboljih interesa deteta, njegovo poreklo i razvoj. Zatim će biti prikazana njegova zastupljenost u međunarodnim dokumentima, kao i implementacija i procena i određivanje najboljih interesa deteta u praksi. Na kraju poglavlja se ovaj koncept povezuje sa alternativnim staranjem dece.

U delu „*Braća i sestre na alternativnom staranju*” biće predstavljen značaj odnosa braće i sestara, kao i značaj ovih odnosa za decu na alternativnom staranju, dostupni podaci o braći i sestrama na alternativnom staranju, normativni okvir koji uređuje sibliško pitanje. Zatim će biti prikazana istraživanja u ovoj oblasti. Na kraju poglavlja predstavljena su znanja o alternativnom staranju siblinga u Srbiji.

U delu „*Metodologija istraživanja*” biće predstavljeni predmet i cilj istraživanja, istraživačka pitanja, dizajn istraživanja, metode prikupljanja i analize podataka. Nakon toga biće prikazani uzorak istraživanja i karakteristike izabranih slučajeva, kao i tok istraživanja. Na kraju poglavlja prikazuću validnost i pouzdanost istraživanja, poštovanje etičkih načela u istraživanju, refleksivnost istraživačice i doprinos istraživanja.

„*Rezultati istraživanja*” biće prikazani u odnosu na teme koje su činile osnovu za vođenje intervjua. U pitanju su: Karakterizacija sibilinskih odnosa; Karakterizacija najboljih interesa deteta; Tri oblasti donošenja odluka (smeštaj, kontakti i stalnost); Preporuke učesnika. Iako tema Resursa nije bila odvojena oblast tokom intervjua, izdvojila se u narativima učesnika u svim oblastima donošenja odluka i zbog toga će biti prikazana u delu rezultata.

„*Diskusija*” će u prvom delu biti organizovana u odnosu na teme po kojima su rezultati istraživanja prikazani. Nakon toga, u drugom delu diskusije, prikazaću nekoliko specifičnih nalaza: Nekonzistentna primena participacije dece kao kriterijuma u donošenju odluka; Iskustvo zajedničkog života siblinga kao visoko rangiran kriterijum pri donošenju odluka; Uspostavljanje ravnoteže između različitih interesa dece iz sibliške grupe; Dokumentovanje u oblasti donošenja odluka koje se donose za sibilinge na alternativnom staranju; Refleksija učesnika i učesnica na preliminarne nalaze istraživanja. Na kraju ovog poglavlja će prikazati odgovore na postavljena istraživačka pitanja.

U delu „*Zaključci i preporuke*” biće prikazane formulisane preporuke za unapređenje politika i praksi koje se odnose na alternativno staranje braće i sestara, kao i preporuke za buduća istraživanja, dok završni deo rada prikazuje „*Ograničenja istraživanja*”.

Definisanje problema

Najbolji interesi deteta predstavljaju jedan od osnovnih principa Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija¹ (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990), kao i pravo dece. Na osnovu Konvencije, „u svim aktivnostima koje se tiču dece, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne institucije socijalnog staranja, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela, najbolji interesi deteta biće od prvenstvenog značaja” (čl. 3, stav 1). Formulacija da najbolji interesi imaju „prvenstveni značaj”, odnosno da se primarno razmatraju (engl. a primary consideration), predstavlja obavezu, a ne diskreciono pravo onih koji preduzimaju te aktivnosti (General comment No. 14, 2013 art. 36).

Jedna od teškoća u primeni koncepta najboljih interesa deteta u kontekstu alternativnog staranja dece u Srbiji je nepostojanje smernica za procenu i određivanje najboljih interesa deteta. Konvencija o pravima deteta ne definiše i ne daje elemente za procenu najboljih interesa deteta, kao ni smernice za njihovo određivanje. Komitet za prava deteta Ujedinjenih nacija, u Opštem komentaru broj 14 (General comment No. 14, 2013), daje smernice koje treba da budu okvir za procenu i određivanje najboljih interesa deteta, kao i listu elemenata koji treba da budu uzeti u razmatranje pri proceni i određivanju najboljih interesa. Međutim, ovaj dokument nije zvanično preveden na srpski jezik. Sve države potpisnice Konvencije preuzimaju obavezu poštovanja najboljih interesa deteta i u skladu sa tim Porodični zakon Republike Srbije (Porodični zakon, 2005) predviđa da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta (čl. 6, stav 1), ali ne postoje dodatna uputstva i smernice kako se najbolji interes procenjuje i određuje. Takođe, u Republici Srbiji je evidentan i nedostatak bilo kakvih smernica koje se odnose na rad sa sibliškim grupama koje su na alternativnom staranju, standardizovanih instrumenata i procedura za formalnu procenu sibliših grupa, kao i programa obuke (za sve aktere u zaštiti dece) koji bi se fokusirali na značaj sibliških veza dece, načine njihovog održavanja i unapređivanja.

Prema poslednjim dostupnim podacima, u Srbiji je tokom 2020. godine 5774 dece bilo smešteno u okviru porodičnog i domskog smeštaja (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2021). Postojeći sistem evidencije u našoj zemlji ne pruža podatke o tome koliko od ovog broja dece ima braću i sestre (siblinge) koji se, takođe, nalaze na smeštaju, kao ni podatke o karakteristikama dece, sibliških grupa, karakteristikama njihovog smeštaja, kontaktima. Iako se i druge zemlje suočavaju sa nesistematskim prikupljanjem podataka o siblišima, dostupni podaci ukazuju da oko dve trećine dece koja su na alternativnom staranju ima braću i sestre, takođe, smeštene na alternativnom staranju, kao i da je između 40-70% dece razdvojeno od bar jednog brata i/ili sestre (Shlonsky et al., 2005; Herrick & Piccus, 2005; Ofsted, 2014; McDowall, 2015).

Značaj očuvanja odnosa braće i sestara prepoznat je u međunarodnom (UN Guidelines for the Alternative Care of Children, 2009), kao i u nacionalnom zakonodavstvu (Porodični zakon, 2005; Pravilnik o hraniteljstvu, 2008; Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008). Takođe, istraživanja prepoznaju prednosti očuvanja ovog odnosa za decu na alternativnom staranju. Za decu koja su odvojena od bioloških roditelja i svega što im je bilo poznato odnosi sa braćom i sestrama mogu biti od vitalnog značaja za održavanje osećaja sigurnosti i emocionalnog kontinuiteta u nepoznatoj i potencijalno zastrašujućoj situaciji i mogu da obezbede osećaj stabilnosti i pripadanja (Shlonsky et al., 2005; Livingston Smith, 2009). Takođe, kontinuitet u ovim odnosima pomaže deci da sačuvaju identitet i znanje o ličnoj, porodičnoj i kulturnoj istoriji. Razvijanjem stabilnih i trajnih emocionalnih veza dece na alternativnom staranju sa braćom i sestrama stvara se značajan oslonac za njihov celokupan razvoj i međusobnu podršku kako u sadašnjosti, tako i u budućnosti.

---

¹ U nastavku teksta korišće se i skraćeni oblik, odnosno samo Konvencija

Zbog prethodno navedenog, u praksi alternativnog staranja o braći i sestrama u Srbiji potrebno je istražiti kako se primenjuje koncept najboljih interesa deteta, koji predstavlja dominantan međunarodni pravni standard u svim aktivnostima koje se tiču dece, kada se donose odluke za braću i sestre. Usled toga što je primena koncepta najboljih interesa deteta pravo dece i obaveza donosilaca odluka i zato što odluke koje se donose za braću i sestre na alternativnom staranju imaju dalekosežne posledice i u sadašnjosti i u budućnosti, potrebno je istražiti i razumeti kako donosioci odluka tumače šta su najbolji interesi deteta u kontekstu alternativnog staranja o siblizima, kao i kako primenjuju ovaj koncept kada donose odluke za braću i sestre.

Moje interesovanje za temu najboljih interesa braće i sestara na alternativnom staranju podstaknuto je prethodnim radnim iskustvom u Centru za porodični smeštaj i usvojenje Beograd. Iz višestrukih uloga tokom rada sa braćom i sestrama i hraniteljskim porodicama u kojima su smešteni (savetnica za hraniteljstvo, realizatorica edukativnih programa za hranitelje, kreatorka i realizatorica programa podrške razvoju sibliških odnosa), imala sam priliku da vidim da brojna deca na alternativnom staranju ne žive sa svojom braćom i sestrama, da mnogi od njih koji nisu smešteni zajedno često nemaju kontakte ili kontakti nisu adekvatno organizovani, kao i da se za ovu decu, neretko, različito planira stalnost. Nije bilo podataka o tome da li je ovakvo stanje u praksi odraz najboljih interesa braće i sestara na alternativnom staranju ili je rezultat drugih okolnosti i faktora, poput resursa (npr. nedovoljno resursa za smeštaj većih sibliških grupa), stavova profesionalaca, organizacionih faktora i okolnosti (malo vremena za donošenje odluka, preopterećenost poslom, veliki broj predmeta).

Određivanje osnovnih pojmova

Definisanje ko su *braća i sestre* predstavlja izazov, pošto se koriste različiti kriterijumi i ne postoji jedinstvena definicija. Nekada se u obzir uzima postojanje samo biološke veze, a nekada se daje značaj i socioemocionalnim, kulturološkim i pravnim vezama.

Ako se posmatra samo biološka veza, braća i sestre su deca koja imaju jednog ili oba zajednička biološka roditelja. Ukoliko se u obzir uzme postojanje veza koje nisu biološke, braća i sestre su i deca bračnih ili vanbračnih partnera, deca koja su usvojena u istoj porodici, deca koja su na smeštaju u istoj hraniteljskoj porodici, deca koja su smeštena u istoj ustanovi, a između kojih postoji odnos bliskosti, deca usvojitelja i hranitelja i njihovi siblizi po usvojenju, odnosno hraniteljstvu (Child Welfare Information Gateway, 2013). Kulturna pozadina može da ima značajnu ulogu u definisanju sibliinga. Primer toga je australijsko društvo. Navodi se da Aboridžini nisu ograničeni tradicionalnim "zapadnim definicijama" i da se njihov koncept porodice zasniva na različitim duhovnim i filozofskim uverenjima na osnovu kojih siblizi mogu biti povezani "klanom" i "kožom", a ne samo krvlju (Families SA, 2009). Pri definisanju sibliinga uvode se i nove kategorije koje se još uvek smatraju kontroverznim (deca začeta od istog donora sperme ili jajne ćelije ili deca koja imaju istu surogat majku) (Halpern, 2009).

Kada su u pitanju deca na alternativnom staranju, važno je posvetiti pažnju percepciji dece o tome ko su za njih braća i sestre s obzirom na to da su deca manje formalna u definisanju braće i sestara i za njih biološke veze nisu primarne, već je to često bliskost koja postoji (Child Welfare Information Gateway, 2013). Pored braće i sestara sa kojima imaju biološku vezu, deca na alternativnom staranju često imaju iskustvo života sa drugom decom sa kojom ih ne povezuju biološke veze, ali ih povezuje blizak odnos sličan sibliškom odnosu i u skladu sa tim ona kao sibliinge mogu prepoznati decu hranitelja i drugu decu sa kojom su na smeštaju u istoj hraniteljskoj porodici ili ustanovi.

U ovom radu će se kao početna definicija koristiti "široka" definicija sibliinga koja podrazumeva decu na alternativnom staranju koja imaju bar jednog zajedničkog biološkog roditelja, bez obzira da li imaju iskustvo zajedničkog života, kao i decu na alternativnom staranju koja su povezana drugim odnosima koji nisu zasnovani na krvnom srodstvu (na primer iskustvo života u istoj hraniteljskoj

porodici). S obzirom na to da je istraživanje prvenstveno zasnovano na razumevanju percepcije donosilaca odluka, tokom istraživanja će se potvrditi ili modifikovati ova definicija u skladu sa njihovom percepcijom. Takođe, pošto u srpskom jeziku ne postoji jedinstveni naziv za braću i sestre, u radu će pored termina braća i sestre ravnopravno biti korišćen i termin siblizi koji je široko rasprostranjen u postojećoj literaturi. Termin potiče iz engleskog jezika (siblings) i predstavlja jedinstven naziv za braću i sestre.

Koncept najboljih interesa deteta ima dugu istoriju, ali je njegov značaj porastao uključivanjem u Konvenciju o pravima deteta. Najbolji interesi deteta² imaju trostruku prirodu, oni predstavljaju pravo deteta, jedan su od četiri ključna principa Konvencije o pravima deteta, kao i takozvano “pravilo procedure” ili pravilo postupanja (engl. a rule of procedure) (General comment No. 14, 2013, art. 6, para. c). U istom dokumentu naglašava se da najbolji interesi deteta predstavljaju jednu od osnovnih vrednosti Konvencije. Ovaj koncept, iako je nedovoljno određen i podložan tumačenju sa različitih stanovišta, kao i često izložen kritici, predstavlja dominantan međunarodni pravni standard u svim aktivnostima koje se tiču dece. On ima cilj da obezbedi potpuno i delotvorno uživanje svih prava iz Konvencije kao i holistički razvoj deteta. Ne postoji definicija najboljih interesa deteta, ali njihovo tumačenje i primena treba da budu u skladu sa Konvencijom i drugim međunarodnim pravnim normama. Procena i određivanje najboljih interesa su dva koraka koja treba slediti kada se donose odluke (General comment No. 14, 2013, art. 47).

Procena najboljih interesa je aktivnost koja se organizuje u svakom individualnom slučaju u odnosu na karakteristike i specifične okolnosti svakog deteta, grupe dece ili dece uopšte. Neke od njih su: pol, uzrast, iskustvo, pripadnost manjinskoj grupi, socijalni i kulturni kontekst, prisustvo ili odsustvo roditelja, kvalitet odnosa između deteta i članova njegove porodice (General comment No. 14, 2013, art. 48).

Određivanje najboljih interesa je formalni proces koji prate procedure koje štite i osiguravaju pravilnu primenu prava. Te procedure obuhvataju pravo deteta da izrazi sopstveno gledište, ustanovljavanje i razmatranje svih relevantnih činjenica, percepciju vremena, kvalifikovane profesionalce, pravno obrazloženje, mehanizme za preispitivanje i revidiranje odluke (General comment No. 14, 2013, art. 89-98).

Prema Smernicama³ Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci (UN Guidelines for the Alternative Care of Children, 2009), *alternativno staranje* označava formalni ili neformalni oblik zbrinjavanja deteta/mlade osobe do 18. godine, koji traje makar jednu noć kada je dete izvan roditeljskog doma, bez obzira na to da li je usledio nakon presude suda ili odluke nadležnog organa⁴, na inicijativu deteta, njegovih roditelja, srodnika ili da je odgajatelj spontano preuzeo na sebe staranje u odsustvu roditelja. U Smernicama se navodi da prema formi alternativno staranje može biti formalno i neformalno, a s obzirom na okruženje u kom se pruža, podrazumeva: srodnički smeštaj, hraniteljski smeštaj, ostale oblike smeštaja u porodičnom obliku brige ili okruženju nalik porodici, institucionalnu brigu, samostalno stanovanje dece uz nadzor. Kada se govori o braći i sestrama na alternativnom staranju, to se u ovom radu odnosi na braću i sestre koja su na formalnom porodičnom (hraniteljskom i srodničkom) ili rezidencijalnom smeštaju

---

² U nastavku teksta koristiće se i skraćenica NID

³ U daljem tekstu koristiće se i skraćeni oblik, odnosno samo Smernice UN

⁴ U Republici Srbiji je to organ starateljstva

Najbolji interesi deteta

Pojam i definisanje najboljih interesa deteta

Pojam najboljih interesa je nedovoljno određen pojam promenljivog sadržaja, poput pojmova jednakosti i pravde (Fierens, 2016). Ne postoji jedinstvena niti sveobuhvatna definicija najboljih interesa deteta. To vodi tome da različita društva, kulture, istorijski periodi nisu uvek „saglasni“ oko toga šta su najbolji interesi deteta. Čak i kada se iste vrednosti u različitim društvima prepoznaju kao značajne, one se mogu različito tumačiti. To se može ilustrovati primerom da iako je odrastanje deteta u porodici u skladu sa najboljim interesima deteta, odrastanje deteta u porodici roditelja istog pola, može biti, u nekim društvima, tumačeno kao suprotno njegovim najboljim interesima (Freeman, 2007).

Prema Konvenciji o pravima deteta Ujedinjenih nacija (1989), najbolji interesi deteta predstavljaju pravo dece, kao i jedan od četiri osnovna principa⁵. Pored toga, naglašava se i da najbolji interesi deteta izražavaju jednu od osnovnih vrednosti Konvencije (General comment No. 14, 2013). Na osnovu Konvencije: "U svim aktivnostima koje se tiču dece, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne institucije socijalnog staranja, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela, najbolji interesi deteta biće od prvenstvenog značaja" (čl. 3, stav 1). Takođe, u još nekoliko članova Konvencije se pominju najbolji interesi⁶. Međutim, Konvencija ne daje definiciju ovog koncepta, niti kriterijume na osnovu kojih se procenjuju i određuju najbolji interesi.

Kako bi se umanjile nedoumice u vezi sa tumačenjem i primenom najboljih interesa deteta, Komitet za prava deteta je 2013. godine doneo Opšti komentar broj 14. U Komentaru se navodi da je koncept najboljeg interesa deteta složen i da se njegov sadržaj mora određivati od slučaja do slučaja, kao i da treba da bude prilagođen i definisan na individualnoj osnovi, u skladu sa specifičnom situacijom deteta ili dece o kojoj je reč, uzimajući u obzir njihov lični kontekst, situaciju i potrebe (General comment No. 14, 2013, art. 32). Koncept je fleksibilan i prilagodljiv i zakonodavac, sudija, administrativni, socijalni ili obrazovni organi, kroz tumačenje i sprovođenje člana 3, stava 1 Konvencije, a u skladu sa ostalim odredbama Konvencije, moći će da pojašne pojam i konkretno ga iskoriste (General comment No. 14, 2013, art. 32).

Aktivnosti koje se navode obuhvataju donošenje odluka, ponašanje, postupke, usluge, procedure, druge mere koje se odnose na pojedinačno dete⁷ ili decu uopšte (General comment No. 14, 2013, art. 17). Da se te aktivnosti tiču dece, odnosno da se odnose na decu znači da su usmerene direktno ili indirektno na pojedinačno dete, grupu dece ili decu uopšte (General comment No. 14, 2013, art. 19). Institucije koje preduzimaju akcije se široko definišu kao sve institucije čiji rad i odluke utiču na decu i na ostvarivanje njihovih prava (General comment No. 14, 2013, art. 26). Formulacija da najbolji interesi imaju „prvenstveni značaj“ predstavlja obavezu, a ne diskreciono pravo onih koji preduzimaju te aktivnosti (General comment No. 14, 2013 art. 36).

Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice⁸ u Smernicama za određivanje najboljih interesa deteta navodi da "termin najbolji interesi široko opisuje dobrobit (engl. well-being) deteta koja je određena raznim individualnim okolnostima kao što su godine, stepen zrelosti deteta, prisustvo ili odsustvo roditelja, okruženje i iskustva deteta" (UNHCR Guidelines on Determining the Best

⁵ Nediskriminacija, pravo na život i razvoj, participacija, najbolji interesi deteta.

⁶ Čl. 9 odvajanje od roditelja, čl. 10 spajanje porodice, čl. 18 roditeljska odgovornost, čl. 20 lišavanje porodičnog okruženja i alternativna briga, čl. 21 usvojenje, čl. 37 odvajanje od odraslih u slučaju lišenja slobode, čl. 40 procesne garancije

⁷ Izraz deca se odnosi na sva lica mlađa od 18 godina (General comment No. 14, 2013 čl. 21.)

⁸ United Nations High Commissioner for Refugees, u daljem tekstu UNHCR

Interests of the Child, 2008, p. 14). Takođe, kao primer dobrog pokušaja definisanja Frimen navodi kako Ejkelar definiše najbolje interesa kao "osnovne interese" (fizička, emocionalna, intelektualna zaštita- engl. care), „razvojne interese“ (razvijati potencijale tako da se uđe u odraslo doba sa što je moguće manje nedostataka) i "autonomne interese" (naročito sloboda da se izabere sopstveni način života) (Eekelaar, 1992, navedeno u Freeman, 2007).

I upravo nedefinisanost i neodređenost samog koncepta kao i nedostatak (jasnih) kriterijuma za određivanje smatraju se najvećim izazovima u primeni koncepta najboljih interesa deteta, a ujedno su i izvor najčešćih kritika upućenih ovom konceptu.

Neodređenost i fleksibilnost koncepta najboljih interesa vode različitim tumačenjima šta najbolji interesi jesu i to se može posmatrati i sa pozitivnog i sa negativnog aspekta. Fleksibilnost koncepta se posmatra kao pozitivna jer omogućava prilagođavanje individualnim karakteristikama i situacijama dece, evoluciji znanja o dečjem razvoju, različitim kontekstima (socijalnim, kulturnim, vremenskim). Međutim, prepoznati su i negativni aspekti koje nose ove karakteristike najboljih interesa. Smatra se da neodređenost i fleksibilnost ovog koncepta mogu voditi manipulaciji na više načina, kao i da najbolji interesi mogu biti sredstvo za odbranu bilo koje odluke donete za decu ili u ime dece, čak i onih koje očigledno nisu u skladu sa njihovim najboljim interesima, već u skladu sa interesima nekoga drugog ili čak države (Jensdóttir, 2016). Praksa je pokazala da su pod okriljem "interesa deteta" vršene akcije koje su vodile ugrožavanju prava dece kako na individualnom tako i na grupnom nivou i navode se brojni primeri za to. Neki od njih su: australijsko "prisilno usvajanje" oko 150 000 beba neudatih majki u periodu 1940-1980. godine zasnovano na uverenju da je u najboljem interesu dece da odrastaju u porodicama boljeg društvenog položaja; opravdavanje rasističkih politika; telesna kazna; institucionalizacija dece; primena šok tretmana za „izlečenje“ dece sa invaliditetom (Cantwell, 2014; Lansdown, 2016; Cardona Llorens, 2016).

Međutim, bez obzira na nedorečenost i neodređenost najboljih interesa i druge iznesene kritike, ovaj princip ostaje dominantan međunarodni pravni standard u svim akcijama koje se tiču dece (McAdam, 2006) i sredstvo za osiguravanje dečijih prava (Van Hooijdonk, 2016).

Poreklo i razvoj koncepta najboljih interesa deteta

Koncept najboljih interesa deteta postao je prepoznatljiviji i značajniji kada je postao deo Konvencije kao pravo i princip, međutim, to nije "novi" niti "savremen" koncept, odnosno nije ustanovljen Konvencijom. Najbolji interesi kao koncept prethode razvoju univerzalno (međunarodno) prihvaćenih ljudskih i dečjih prava i primenjivani su kao vid zaštite kada su se donosile odluke za one za koje se smatralo da nemaju dovoljno kapaciteta da odluke donose samostalno (najčešće su bila u pitanju deca i osobe sa invaliditetom) (Cantwell, 2014). Danas je ovaj koncept zadržan samo u odnosu na decu i način na koji se koristi (da obezbedi najbolju zaštitu svih prava) je, po nekim autorima (Cantwell, 2014), u suprotnosti sa njegovim poreklom, kada je imao za cilj da popuni ili nadoknadi odsustvo prava.

Vlašковиć prikazuje moguću periodizaciju nastanka i razvoja ovog koncepta kroz tri faze: paternalizaciju, feminizaciju, konstitucionalizaciju, uz naglasak da granice između faza nisu oštre i da proces razvoja zavisi od društvenog konteksta (Vlašковиć, 2014). Prva faza počinje u periodu u kom su se poistovećivali vlast i autoritet oca i muža u porodici i vlast i autoritet kralja u odnosu na podanike. Samim tim, otac je bio neko ko određuje šta su najbolji interesi deteta. Međutim, najbolji interesi deteta postaju vidljivi i pravno uobličeni u prvoj polovini 19. veka kada su sudovi ograničavali vlast oca pod okriljem argumenata o interesu deteta. Vlašković (2014) navodi da se ovim činom paternalizam države nadovezao na paternalizam oca, da su najbolji interesi deteta dobili naglašenu javnu komponentu i bili posmatrani u kontekstu državnih interesa, a da su želje i interesi deteta i majke i dalje ostali po strani.

Iako su postojali otpori patrijarhalnog društva, žene su vremenom napredovale u borbi za prepoznavanja interesa majke i njeno pravno uključivanje u proces odlučivanja o detetu, što predstavlja (najznačajniju) karakteristiku druge faze i značajan momenat u razvoju koncepta najboljih interesa. Takođe, od sredine 19. veka počinje da se razvija doktrina "nežnih godina" (engl. tender years doctrine) (Vlašковиć, 2014) koja jača poziciju majke u oblasti vršenja roditeljskog prava. Značaj majčinog prisustva i njene uloge u odrastanju deteta (najčešće do sedam godina) su prepoznati kao argumenti da se nakon razvoda braka briga o deci poveri majci, odnosno odluke o poveravanju dece majci su bile odraz dečjih najboljih interesa. Interes dece je individualizovan, razdvojen i postavljen iznad interesa roditelja (Vlašковиć, 2014).

Prihvatanje i jačanje doktrine "nežnih godina" predstavlja prelaz iz faze paternalizma u fazu feminizacije. Feminizacija najboljih interesa dostiže vrhunac u periodu nakon Drugog svetskog rata, a posebno je bila podržana razvojem teorije afektivne vezanosti. Napuštanju doktrine "nežnih godina" doprinele su kritike koje su dolazile i od strane feminističkih autora koji su smatrali da se majkama time nameće veća roditeljska odgovornost nego očevima i od strane pokreta očeva koji su se, takođe, pozivali na rodnu ravnopravnost (Vlašковиć, 2014).

Konstitucionalizacija kao naziv treće faze principa najboljeg interesa označava prenošenje ideje o ljudskim pravima u oblast porodičnih odnosa (Vlašковиć, 2014). U prve dve faze dete je posmatrano kao "objekat odnosa u porodici" (Vlašковиć, 2014, str. 140) pošto su se interesi deteta često tumačili u korist jednog ili drugog roditelja. U trećoj fazi, koja počinje sedamdesetih godina 20. veka, dete postaje subjekat u pravu uopšte, imalac prava, samim tim i prava u porodičnopravnim odnosima. Vlašković (2014) navodi da je za ovu fazu ključan momenat donošenja Konvencije o pravima deteta koja je princip najboljih interesa dece svrstala u kontekst posebnih prava dece.

Danas kada su deca nosioci prava, neki autori prepoznaju koncept najboljih interesa kao pogrešan, pa čak i opasan i ugrožavajući za prava dece (Cantwell, 2016) i naglašavaju da se najbolji interesi i dalje posmatraju iz perspektive odraslih što govori u prilog njegovoj paternalističkoj prirodi (Freeman, 2007). Postojanje najboljih interesa neki autori posmatraju kao nešto što ometa podizanje svesti o činjenici da deca imaju ljudska prava nasuprot „posebnim“ pravima i da ta prava mogu i treba da se brane na istoj osnovi kao i ona svih ostalih ljudskih bića za koja najbolji interesi jednostavno nisu pitanje ljudskih prava (Cantwell, 2014). Kao protivteža paternalističkoj crti najboljih interesa deteta, vide se participativna prava dece (pre svega pravo na izražavanje mišljenja deteta) koja omogućavaju da mišljenje deteta postane neophodan i značajan element u određivanju najboljih interesa (Freeman, 2007; Vlašković, 2014).

Sa druge strane, prepoznaje se korisnost i opravdanost ovog koncepta i u sadašnjosti. Argumenti u prilog tome su da su deca ranjivija od odraslih, da imaju manje mogućnosti od odraslih da se snažno zalažu za svoje interese i prava i da postoji bojazan da ako se interesi dece ne naglase, oni se obično previde (Freeman, 2007; General comment No. 14, 2013; Cardona Llorens, 2016). Takođe, pored činjenice da iako su deca, kao i odrasli, subjekti prava, naglašava se da nemaju autonomiju i pravo na samostalno donošenje odluka u vezi sa sopstvenim životom, te se najbolji interesi vide kao način usmeravanja onih koji donose odluke koje su značajne za decu (Lansdown, 2016). Sagledano iz šire perspektive, najbolji interesi treba da pruže priliku deci da postanu uspešni odrasli, a predstavljaju i vid izgradnje budućnosti i maksimiziranja dobrobiti čitavog društva (Freeman, 2007).

Najbolji interesi deteta u međunarodnim dokumentima

Međunarodni dokumenti u kojima se pojavljuju najbolji interesi deteta mogu se posmatrati u odnosu na trenutak u kom su usvojeni: dokumenti koji su usvojeni pre Konvencije i dokumenta koja su usvojeni nakon Konvencije. Dat je pregled nekih od dokumenata u kojima se navode najbolji interesi deteta.

Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima deteta iz 1959. godine je prvi međunarodni dokument o ljudskim pravima gde se javlja princip najboljih interesa deteta. U Deklaraciji se navodi da: "Dete uživa posebnu zaštitu i zakonom ili na drugi način mu se obezbeđuju mogućnosti i sredstva za zdrav i pravilan fizički, psihički, moralni, duhovni i društveni razvoj u uslovima slobode i dostojanstva. U izvršenju zakona u ovom cilju, najbolji interesi deteta biće od najvećeg značaja" (princip 2). Takođe, najbolji interesi deteta biće rukovodeći princip za one koji su odgovorni za detetovo obrazovanje i usmeravanje (princip 7). U ovom dokumentu najbolji interesi se formulišu kao najvažnije razmatranje (engl. the paramount consideration) što je još snažnije nego u Konvenciji o pravima deteta gde se navode kao primarno razmatranje (engl. a primary consideration). Razlika između ove dve formulacije je u tome što kada su najbolji interesi primarni to znači da se prvi razmatraju, nisu na istom nivou sa ostalim razmatranjima, ali ne moraju biti "presudni", a kada su najvažniji, ništa ne može biti preduzeto, a da nije u skladu sa najboljim interesima. Oni su tada odlučujući, a ne samo jedan od faktora. Međutim, zapažaju se dve slabosti ovog dokumenta. Prvo, dete se i dalje posmatra kao objekat jer se štiti dete, pre nego što se štite prava deteta (Freeman, 2007) i drugo, vrsta dokumenta (deklaracija) je takva da nije obavezujuća i to umanjuje moć ovog dokumenta (Vlašковиć, 2014).

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (Convention on the Elimination of All forms Discrimination Against Women, CEDAW, 1979) bavi se interesima deteta u kontekstu ravnopravnosti između roditelja. Priznaje se zajednička odgovornost muškarca i žene u podizanju i razvoju dece i naglašava se da se u svim slučajevima mora, pre svega, voditi računa o interesima deteta (član 5, stav 2). Takođe, navodi se da postojanje jednakih roditeljskih prava i obaveza u odnosu na decu, bez obzira na bračni status i ponovo se naglašava da u svim tim slučajevima interesi dece moraju biti na prvom mestu (član 16, stav d).

Haška konvencija o zaštiti dece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja (Convention on protection of children and co-operation in respect of intercountry adoption, 1993) poziva se na najbolji interes deteta pri donošenju odluke o internacionalnom usvojenju nakon što se ispita mogućnost da dete bude zbrinuto u državi porekla (član 4, stav b). O tome koliko su najbolji interesi značajni u usvojenju govori i formulacija iz Konvencije o pravima deteta da su najbolji interesi najvažniji u razmatranju usvojenja (engl. the paramount consideration) (21), dok su u svim drugim slučajevima primarni (engl. a primary consideration) kao što je već pomenuto.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006) navodi da će se u svim akcijama koje se odnose na decu sa invaliditetom primarno razmatrati najbolji interesi deteta (član 7, stav 2). Najbolji interesi deteta se navode kao najvažniji u svim slučajevima koji se tiču zaštite dece u starateljstvu, usvojenju i sličnim oblicima zaštite u odnosu na to šta postoji u nacionalnim zakonodavstvima (član 23, stav 2). Takođe, odvajanje deteta od roditelja se sprovodi samo kada je to u najboljem interesu deteta (član 23, stav 4).

Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (European Union's Charter of Fundamental Rights, 2009) navodi da se u svim postupcima koji se odnose na decu, bilo da ih sprovode državni organi ili privatne ustanove, prvenstveno u obzir uzimaju najbolji interesi deteta. (član 24, stav 2).

Implementacija najboljih interesa deteta

Iako postoje argumenti za postojanje i protiv postojanja najboljih interesa kao dela prava, ipak je polje najvećih izazova njegova interpretacija i implementacija u praksi, kao i to kako da primena najboljih interesa deteta postane primarna za donosiocima odluka u praksi. Prepoznaje se da su profesionalcima koji rade sa decom za to neophodni instrumenti za procenu i određivanje najboljih interesa, ali da pored toga oni moraju i da razumeju sam koncept kako bi mogli da donose dobre odluke koje će poštovati dečja ljudska prava (Council of Europe, 2016). Pored toga naglašava se da su jednako

važna, ako ne i važnija od samih instrumenata, znanja profesionalaca koji vrše procenu, njihove komunikacijske veštine i obrazovanje i iskustvo profesionalaca.

Iako su najbolji interesi deteta neodređen pravni koncept, njihova procena i utvrđivanje treba da se zasnivaju na objektivnim kriterijumima i treba da obezbede potpunu i efikasnu realizaciju svih prava zagarantovanih Konvencijom kao i celokupan razvoj deteta (Cardona Llorens, 2016). Ovo se može ilustrovati kroz primer da: „Za istu odluku, procena i utvrđivanje najboljih interesa petoro različite dece trebalo bi da nas podstakne da donesemo pet različitih određenja (s obzirom na to da nijedno dvoje dece nije u istim okolnostima i u istoj situaciji), ali procena i utvrđivanje najboljih interesa jednog deteta, koje je donelo pet odraslih pojedinačno prilikom donošenja odluke trebalo bi da imaju isti rezultat“ (Cardona Llorens, 2016, p. 12).

Ne postoji univerzalni odgovor na osnovu čega treba doneti odluku (Cantwell, 2014), a šta sve obuhvataju najbolji interesi deteta zavisiće od toga kako se sam koncept interpretira. Najbolji interesi deteta se mogu određivati u odnosu na to na šta se stavlja naglasak, da li na materijalne potrebe, emocionalnu sigurnost, psihološko blagostanje, razvojne interese, moralnu i versku dobrobit (Freeman, 2007).

Sve države koje su ratifikovale Konveciju preuzimaju obavezu poštovanja najboljeg interesa deteta, ali se nacionalna zakonodavstva razlikuju u odnosu na to na koji način obezbeđuju da se primenjuje. Navodi se da postoje bar tri načina za to (Skivenes, 2010). Postoje zakoni koji daju uputstva o tome šta treba razmotriti, ali ostavljaju donosiocima odluka mogućnost da procene uticaj svojih razmatranja (npr. Velika Britanija). Zatim postoje zakoni koji ne predviđaju dodatna uputstva sem uopšteno upotrebe principa najboljeg interesa (npr. Švedska). Treće, postoje zakoni koji nalažu donosiocima odluka da snažno naglase određene vrednosti i nedoumice (npr. Norveška i Finska) (Skivenes, 2010).

Što se Srbije tiče, postoji više zakona koji su relevantni u oblasti dečjih prava (s obzirom na to da još uvek nije donet planirani Zakon o pravima deteta i zaštitniku prava deteta) i u kojima se pominju najbolji interesi deteta. Navešću primer Porodičnog prava (2005) gde se u članu 6, stavu 1 navodi da je „svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta“, ali se ne navodi detaljnije sadržaj najboljih interesa. Ovde je interesantna i jezička formulacija jer je u pitanju interes kao jednina, iako je izvorno u Konvenciji navedeno kao množina (engl. the best interests of the child). Takav prevod je u skladu sa zvaničnim prevodom Konvencije koji se nalazi u Zakonu o ratifikaciji (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990). U Porodičnom zakonu se najbolji interesi deteta pominju i u članovima koji se odnose na spor za zaštitu prava deteta i u sporu za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava (čl. 266, stav 1), vršenju roditeljskog prava (čl. 75, stav 2), pravo deteta da živi sa roditeljima (čl. 60, stav 2) i da održava lične odnose sa roditeljima (čl. 61, stav 2), usvojenje (čl. 89, čl. 103, stav 3), hraniteljstvo (čl. 111, čl. 122, stav 3), starateljstvo (čl. 129). Takođe, i u tim oblastima izostaju detaljniji sadržaj i kriterijumi. Već pomenuti Zakon o pravima deteta i zaštitniku prava deteta, čiji nacrt postoji, ali nije usvojen još uvek, sadrži detaljnije kriterijume za utvrđivanje najboljih interesa deteta među kojima je i „potreba očuvanja porodičnih odnosa, posebno odnosa sa braćom i sestrama“ (čl. 12, stav 7).

Još jedan od izazova koji se prepoznaje je uspostavljanje ravnoteže između različitih interesa, jer najbolji interesi deteta jesu ti koji se primarno razmatraju, ali nisu nužno i jedini koji se razmatraju. Ono što je u najboljem interesu jednog deteta često se nadmeće sa interesima drugih osoba, na primer roditelja, i što je još važnije, sa onim što je u najboljem interesu drugog deteta ili druge dece, na primer, braće i sestre (Khazova, 2016).

S obzirom na to da Konvencija o pravima deteta ne sadrži kriterijume ni smernice, postojala su različita tumačenja i poteškoće u praktičnoj primeni jer je nedostajao konsenzus o tome na koji način se određuje šta jesu najbolji interesi deteta. Kritike su išle i dotle da se najbolji interes posmatrao kao neupotrebljiv kao smernica prilikom donošenja odluka (Skivenes, 2010). Komitet za prava deteta je

u Opštim komentarima broj 14 ponudio “nezatvorenu”, nehijerarhijsku listu kriterijuma. Smatra se da je ovo dobar korak, da je poželjan, ali ipak postoji sumnja da će se njime prevazići sve konfuzije i neslaganja oko toga šta ovaj koncept jeste i ostaje pitanje da li su ovi kriterijumi dati Komentarom dovoljni (Cantwell, 2014; Cardona Llorens, 2016).

Procena i određivanje najboljih interesa deteta

U skladu sa Opštim komentarom, procena i određivanje najboljih interesa su dva koraka koja treba slediti kada se donose odluke (General comment No. 14, 2013, art. 47).

Procena najboljih interesa je aktivnost koja se organizuje u svakom individualnom slučaju u odnosu na karakteristike i specifične okolnosti svakog deteta, grupe dece ili dece uopšte. U okviru konteksta konkretnog slučaja saznaje se koji su relevantni elementi u proceni najboljih interesa deteta, određuje se njihov konkretni sadržaj i određuje se ”težina” jednih u odnosu na druge elemente (odnos svih elemenata koji su potrebni da se donose odluka u konkretnoj situaciji za konkretno dete ili grupu dece). Te specifične okolnosti jesu individualne karakteristike deteta ili dece čiji se najbolji interesi određuju. Neke od njih su: pol, uzrast, iskustvo, pripadnost manjinskoj grupi, socijalni i kulturni kontekst, prisustvo ili odsustvo roditelja, kvalitet odnosa između deteta i članova njegove porodice (General comment No. 14, 2013, art. 48). Procenu vrši donosilac odluke (ako je moguće multidisciplinarni tim) i procena zahteva učešće deteta (General comment No. 14, 2013, art. 47), što je u skladu sa participativnim pravima deteta.

S obzirom na to da u samoj Konvenciji o pravima deteta nije data lista elemenata koje treba razmatrati kada se određuju najbolji interesi, Komitet za prava deteta vidi kao korisno pravljenje liste elemenata koji bi mogli da budu uključeni u procenu najboljih interesa deteta. Lista bi trebala da ima oblik smernica, ali i da obezbedi fleksibilnost. Svi elementi bi trebalo da budu uzeti u razmatranje (nehijerarhijski), ali se ostavlja mogućnost da se razmotre i drugi faktori koji su relevantni u pojedinačnoj situaciji, za pojedinačno dete ili decu (General comment No. 14, 2013, art. 50). Svi dodatni elementi moraju biti u skladu sa pravima dece koja predviđa Konvencija (General comment No. 14, 2013, art. 51). Komitet smatra da su elementi koje treba uzeti u obzir prilikom procene i određivanja najboljih detetovih interesa, kao relevantnih za određenu situaciju, sledeći: gledište deteta, identitet, očuvanje porodičnog okruženja i održavanje odnosa, nega- briga (engl. care), zaštita i bezbednost deteta, situacija vulnerabilnosti, pravo deteta na zdravlje, obrazovanje (General comment No. 14, 2013, art. 53-79).

Procena najboljih interesa deteta mora da uključi poštovanje prava svakog deteta da slobodno izrazi svoje mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990, čl. 12). Uzrast, razvojni kapaciteti, zrelost deteta su značajni i moraju se uzeti u obzir i kada su u pitanju najbolji interesi i kada je u pitanju pravo da dete izrazi svoje mišljenje. Činjenica da je dete veoma malo ili ranjivo na neki način (invaliditet, pripadnost manjinskoj grupi) ne lišava ga prava da izrazi svoje mišljenje niti umanjuje ”težinu” značaj njegovog mišljenja (General comment No. 14, 2013, art. 54). Vremenom, kako dete sazreva, njegovo mišljenje dobija ”veću težinu” u proceni njegovih najboljih interesa (General comment No. 14, 2013, art. 44). I upravo u ovom pravu je koncept razvijajućih kapaciteta dece od centralnog značaja (Nyman, 2016; Lansdown, 2016). Ovi kapaciteti se razvijaju vremenom i iskustvima kojima je dete izloženo i nivo učešća deteta uvek treba prilagoditi njegovim trenutnim kapacitetima, sa pogledom “unapred”, jer na dalji razvoj kapaciteta deteta neposredno utiču njegova iskustva participacije.

U vezi sa pravom deteta da izrazi mišljenje postavlja se pitanje šta se događa u situacijama kada je mišljenje deteta u suprotnosti sa onim što odrasli smatraju da su detetovi najbolji interesi. Da li je dovoljno detetu dati priliku da kaže, a da se zatim to prevedi ili ne uvaži u određivanju najboljih interesa (Freeman, 2007). Međutim, svaka odluka koja ne uzima u obzir mišljenje deteta ili mu ne

posvećuje dužnu pažnju u skladu sa uzrastom i zrelošću ne poštuje mogućnost deteta da utiče na određivanje svojih najboljih interesa (General comment No. 14, 2013, art. 53).

Pravo deteta da sačuva svoj identitet je garantovano Konvencijom (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990, čl. 8) i mora se poštovati i uzeti u obzir prilikom procene najboljih interesa deteta. Identitet deteta sadrži karakteristike kao što su ime, pol, seksualna orijentacija, nacionalno poreklo, veroispovest i uverenja, porodični identitet kulturni identitet, ličnost. Iako deca i mladi dele osnovne univerzalne potrebe, izražavanje tih potreba zavisi od širokog spektra ličnih, fizičkih, socijalnih i kulturnih aspekata, uključujući i njihove razvojne kapacitete (General comment No. 14, 2013, art. 55).

Neophodno je izvršiti procenu i određivanje najboljih interesa deteta u kontekstu potencijalnog odvajanja deteta od roditelja (General comment No. 14, 2013, art. 58). Odvajanje deteta od roditelja je poslednje sredstvo koje se primenjuje kao da je neophodno da bi se zaštitilo dete. Alternativno staranje se sprovodi pod uslovima koji su u skladu sa pravima i najboljim interesima deteta (UN Guidelines for the Alternative Care of Children, 2009). Kada je razdvajanje neophodno, donosioci odluka će omogućiti detetu da održava veze sa roditeljima i porodicom (braća i sestre, rođaci, osobe sa kojima je dete imalo jake lične veze), osim kada je to u suprotnosti sa najboljim interesima deteta. Kvalitet odnosa i potreba za njihovim održavanjem moraju se uzeti u obzir prilikom odlučivanja o učestalosti i dužini trajanja poseta i kontakata kada je dete smešteno van porodice (General comment No. 14, 2013, art. 65).

Procena i određivanje najboljih interesa moraju razmatrati i zaštitu i brigu koje su neophodne za detetovu dobrobit koja u širem smislu obuhvata: osnovne materijalne, fizičke, obrazovne i emocionalne potrebe, kao i potrebe za ljubavlju i sigurnošću (General comment No. 14, 2013, art. 71). Procena najboljih interesa deteta mora uključiti i razmatranje sigurnosti deteta, odnosno prava deteta na zaštitu od svih oblika fizičkog ili mentalnog-psihološkog nasilja, povreda ili zlostavljanja (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990, čl.19), seksualnog uznemiravanja, vršnjačkog pritiska, nasilja, ponižavajućeg tretmana, kao i zaštitu od seksualne, ekonomske i druge eksploatacije (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990, čl. 32-39). Primena pristupa najboljih interesa u donošenju odluka znači procenu sigurnosti i integriteta deteta u sadašnjem trenutku. Međutim, princip predostrožnosti zahteva i procenu mogućnosti budućeg rizika i štete i drugih posledica odluke o sigurnosti deteta (General comment No. 14, 2013, art. 74).

Ranjivost u ovom kontekstu podrazumeva invaliditet, pripadnost manjinskoj grupi, status izbeglice ili tražioca azila, život na ulici, zlostavljanje (General comment No. 14, 2013, art. 75). I u ovim situacijama naglašava se jedinstvenost svake situacije i svakog deteta (različita vrsta i stepen ugroženosti) (General comment No. 14, 2013, art. 76).

Pravo deteta na zdravlje (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990, čl. 24) i njegovi zdravstveni uslovi su centralni u proceni najboljih interesa deteta. Međutim, ako postoji mogućnost za više od jednog tretmana ili ako je ishod tretmana neizvestan, potrebno je sagledati sve prednosti, moguće rizike i neželjene efekata, kao i mišljenje deteta u skladu sa njegovim uzrastom i zrelošću (General comment No. 14, 2013, art. 77).

Najbolji interesi deteta su da ima pristup kvalitetnom obrazovanju, uključujući obrazovanje u ranom detinjstvu, neformalno i srodne aktivnosti. Sve odluke koje se odnose na određeno dete ili grupu dece moraju poštovati najbolje interese deteta ili dece u pogledu obrazovanja.

U Komentaru se naglašava da nisu svi navedeni elementi relevantni u svakom slučaju niti je njihov odnos isti. Sadržaj i značaj svakog od razmatranih elementa će se razlikovati od deteta do deteta i od slučaja do slučaja, u zavisnosti od vrste odluke i konkretnih okolnosti (General comment No. 14,

2013, art. 80). Nekada može postojati konflikt između elemenata (očuvanje porodice nasuprot bezbednosti deteta). U tim situacijama elementi se procenjuju i vrednuju jedni u odnosu na druge kako bi se pronašla rešenja koja su u skladu sa najboljim interesima deteta (General comment No. 14, 2013, art. 81).

Određivanje najboljih interesa je formalni proces koji prate procedure koje štite i osiguravaju pravilnu primenu prava. Te procedure obuhvataju pravo deteta da izrazi sopstveno gledište, ustanovljavanje i razmatranje svih relevantnih činjenica, percepciju vremena, kvalifikovane profesionalce, pravno obrazloženje, mehanizme za preispitivanje i revidiranje odluke (General comment No. 14, 2013, art. 89-98).

Koliko je značajno učešće deteta vidi se upravo kroz to da je to značajan deo kako procene, tako i određivanja najboljih interesa deteta. Kao ključni element ovog procesa navodi se komunikacija sa decom kako bi im se obezbedila participacija i identifikovali njihovi najbolji interesi. Komunikacija sa decom treba da obuhvati informisanje dece o procesu, o mogućim rešenjima i uslugama, kao i prikupljanje informacija od dece i traženje njihovog mišljenja (General comment No. 14, 2013, art. 89). Potrebno je prikupiti činjenice i informacije u vezi sa određenim slučajem koje treba da budu verifikovane i analizirane pre korišćenja u proceni najboljih interesa deteta. Izvor informacija treba da budu i osobe koje su bliske detetu i koje su sa njim u svakodnevnom kontaktu (General comment No. 14, 2013, art. 90).

Percepcija vremena nije ista kod dece i odraslih. Kašnjenja ili produženo donošenje odluka imaju posebno negativne efekte na decu dok se razvijaju. Zbog toga je preporučljivo da se procedure ili postupci koji se odnose na decu ili utiču na njih budu prioritetni i završeni u najkraćem mogućem roku. Donete odluke treba da budu revidirane u skladu sa razvojem deteta i njegovih kapaciteta da izrazi svoje mišljenje (General comment No. 14, 2013, art. 93).

Potrebe i karakteristike dece treba da procenjuju kvalifikovani profesionalci koji imaju iskustvo u radu sa decom i znanje iz oblasti psihologije, prava, socijalnog rada (General comment No. 14, 2013, art. 94-95). Koliko god je to moguće, multidisciplinarni tim stručnjaka treba uključiti u procenu najboljih interesa deteta (General comment No. 14, 2013, art. 94). Svaka odluka koja se odnosi na dete ili decu mora biti opravdana i obrazložena. Treba eksplicitno navesti sve činjenične okolnosti u vezi sa detetom, koji su elementi utvrđeni kao relevantni u proceni najboljih interesa, sadržaj elemenata u pojedinačnom slučaju i kako su bili procenjivani u određivanju najboljih interesa deteta. Ako se odluka razlikuje od mišljenja deteta, razlog za to treba jasno navesti. Ako, izuzetno, izabrano rešenje nije u najboljem interesu deteta, osnova za to mora biti utvrđena kako bi se pokazalo da su najbolji interesi deteta bili primarno razmatrani bez obzira na rezultat. Nije dovoljno navesti uopšteno govoreći o tome da drugi razlozi prevladavaju u najboljem interesu deteta. Sva razmatranja moraju biti eksplicitno specificirana u odnosu na predmetni slučaj i razlog zbog kojeg oni imaju veću težinu u konkretnom slučaju moraju se objasniti. Obrazloženje mora, na verodostojan način, pokazati zašto najbolji interesi deteta nisu dovoljno jaki da prevazilaze ostala razmatranja (General comment No. 14, 2013, art. 97). Jasno i argumentovano obrazloženje je posebno značajno s obzirom na prethodno navedenu višeznačnost i neodređenost najboljih interesa koje mogu sadržati vrednosni element, samim tim i subjektivnost pri odlučivanju, što može voditi neadekvatnom donošenju odluka.

Države treba da, u okviru svojih pravnih sistema, uspostavljaju mehanizme žalbe ili revidiranja odluka koje se tiču dece kada se čini da odluka nije u skladu s odgovarajućim postupkom procene i utvrđivanja najboljih interesa deteta ili dece (General comment No. 14, 2013, art. 98).

Iako se odluke donose za sadašnji trenutak, neophodno je da donosioci odluka imaju na umu da će se kapaciteti deteta razvijati i odluke treba da budu takve da se mogu revidirati ili prilagoditi promenama. Postoji razlika između onog što se zovu "aktuelni interesi" (engl. current interests) i "budući interesi" (engl. future-oriented interests) i oni se mogu razlikovati ili čak biti u sukobu

(Freeman, 2007). U skladu sa tim, ne bi trebalo da se procenjuju samo fizičke, emocionalne, obrazovne i druge potrebe u određenom momentu odluke, već bi trebalo da su uzmu u obzir mogući scenariji razvoja deteta i da se analiziraju u kratkoročnom i dugoročnom periodu. U tom kontekstu, odluke treba da procene kontinuitet i stabilnost sadašnje i buduće situacije deteta (General comment No. 14, 2013, art. 84). Međutim, to je još jedna od stvari koja predstavlja izazov za donosiocce odluka, a posebno kada se donose odluke za decu bez roditeljskog staranja. U odnosu na to može se postaviti pitanje da li ka budućnosti okrenuti interes znače da donosilac odluka treba da pretpostavi šta bi dete kao odrasli učinio, ili kako bi odlučilo da je starije i "sposobno" za informisan izbor (Mnookin, 1975 navedeno u in Freeman, 2007).

Alternativno staranje i najbolji interesi deteta

U kontekstu alternativnog staranja dece značajna pažnja se posvećuje značenju i primeni koncepta najboljih interesa deteta. U literaturi koja se odnosi na ovu oblast navodi se da se najbolji interesi generalno odnose na razmatranje jedinstvenih potreba i okolnosti deteta, kao i na znanje o dečjem razvoju i vulnerabilnosti u kontekstu donošenja odluka o smeštaju i/ili starateljstvu nad određenim detetom. Odluke koje su zasnovane na najboljim interesima trebale bi da povećaju verovatnoću da će se deca odgajati u stabilnom, kvalitetnom okruženju na čelu sa odraslima koji doprinose unapređenju dečje dobrobiti, koja se najčešće posmatra kroz kognitivni i socioemocionalni razvoj, fizičko zdravlje i sigurnost, materijalnu sigurnost i podržavajuće odnose (Font & Gershoff, 2020). Iste autorke naglašavaju da iako je određivanje najboljih interesa zasnovano na zakonodavstvu i svim stručnim znanjima, zdravlje i bezbednost dece treba da budu od najveće važnosti.

Kao što je već navedeno, u Smernicama UN najbolji interesi deteta su naglašeni i u kontekstu smeštaja i kontakata braće i sestara.

Braća i sestre sa postojećim vezama u načelu ne bi trebalo da budu razdvajani zbrinjavanjem u alternativnom smeštaju osim ako ne postoji jasna opasnost zlostavljanja ili neko drugo opravdanje u najboljem interesu deteta. U svakom slučaju, treba učiniti sve da se braći odnosno sestrama omogući da jedni s drugima održavaju kontakt, osim ako je to suprotno njihovim željama ili interesima (UN Guidelines for the Alternative Care of Children, 2009, art. 17).

Međutim, kao što ni Konvencija ne daje detaljnije objašnjenje ni kriterijume za najbolje interese deteta, to ne čine ni Smernice UN i ostaje pitanje koje informacije, faktori i kriterijumi treba da čine osnovu za donošenje odluka u skladu sa najboljim interesima deteta, odnosno kako se utvrđuju najbolji interesi (Cantwell et al., 2012). Prepoznaje se da „Smernice za određivanje najboljih interesa deteta“ koje je kreirao UNHCR (poslednje izdanje je iz 2021. godine) mogu dati odgovor na ovo pitanje, iako se one pre svega odnose na decu bez pratnje i odvojenu decu izbeglice (engl. unaccompanied and separated refugee children).

U tim Smernicama se prepoznaju četiri značajna faktora koje je potrebno razmatrati pri donošenju odluka i određivanju najboljih interesa (gledište deteta i njemu značajnih osoba, porodica i bliske veze, sigurno okruženje, razvojne i potrebe identiteta). Zapravo u njima su sadržana različita prava iz Konvencije.

Gledište deteta kao značajno zasnovano je na pravu iz člana 12 Konvencije. Uzimaju se u obzir uzrast, nivo zrelosti, kulturni i razvojni faktori i sposobnost razumevanja implikacija različitih opcija. Naglašava se da je neophodno obezbediti deci sve potrebne informacije kako bi mogla da formiraju gledišta i izraze ih. Preporučuje se postojanje obazrivosti u odnosu na to da delimično ili potpuno gledište deteta može biti rezultat manipulacije odraslih. Obezbeđivanje sigurnog okruženja se postavlja kao prioritet, a to referiše na više članova Konvencije (čl. 19, 34, 35, 36, 37, 38) i

podrazumeva zaštitu od fizičkog i mentalnog nasilja i zlostavljanja, zanemarivanja, seksualnog iskorišćavanja, štetnih tradicionalnih praksi, trgovine i otmice, dečjeg rada, zaštitu od oružanih sukoba.

Postojeće veze sa članovima porodice (roditeljima i siblizima), ali i drugim značajnim osobama su značajan faktor u vezi sa određivanjem najboljih interesa, a naglasak treba da bude na očuvanju kontinuiteta tih veza, kvalitetu, trajanju, stepenu vezanosti deteta, ali i potencijalnim efektima odvajanja. U domen potreba spadaju fizičke, obrazovne, emocionalne, zdravstvene potrebe. Takođe, se kao značajan prepoznaje kontinuitet prethodno pomenutih veza i njegov značaj za socijalni i emocionalni razvoj dece. Pored kontinuiteta ovih veza, značajan je i kontinuitet u etničkom, verskom, kulturnom, jezičkom identitetu deteta.

Kao što je već pomenuto, države koje su ratifikovale Konvenciju o pravima deteta, u skladu sa tim, u svojim nacionalnim zakonodavstvima implementiraju ovaj koncept. Međutim, interesantno je da iako Sjedinjene Američke Države nisu ratifikovale Konvenciju o pravima deteta, koncept najboljih interesa deteta je sastavni deo i njihovog zakonodavstva i u skladu sa tim značajan je i za decu na alternativnom staranju. Sve sudske odluke koje se donose za decu u pogledu smeštaja, starateljstva, stalnosti treba da budu u skladu sa njihovim najboljim interesima (Child Welfare Information Gateway, 2020). Iako ne postoji generalna definicija, pojedinačne države u svojim Statutima detaljnije određuju sadržaj, ciljeve, svrhu ovog koncepta. Principi na koje se najčešće pozivaju su: značaj porodičnog integriteta i izmeštanje iz porodice kao „krajnja“ mera, zdravlje, sigurnost, zaštita dece, značaj pravovremenosti odluka o stalnosti. Skoro polovina država navodi faktore koje je potrebno uzeti u obzir (kao obavezne ili fakultativne) prilikom donošenja odluka u vezi sa najboljim interesima deteta. Među njima kao najučestaliji se pojavljuju: emocionalne veze i odnosi između deteta i roditelja, kao i siblinga, ali i drugih članova porodice i domaćinstva, potrebe mentalnog i fizičkog zdravlja, kapacitete roditelja da obezbede sigurnost i bezbednost okruženja, adekvatnu ishranu i medicinsku negu, prisustvo porodičnog nasilja, fizičko i mentalno zdravlje roditelja.

Neke od država posebno naglašavaju očuvanje sibliških veza i odnosa u svojim Statutima. Kao primer se može navesti Džordžija gde se podrazumeva procena naklonosti, ljubavi i emocionalnih veza sa siblizima ili Ajdaho gde se naglašava očuvanje sibliških veza kroz zajednički smeštaj ili posete. Za Minesotu je karakteristično, pored naglašavanja zajedničkog smeštaja (kad god je to moguće i osim ako se utvrdi da to nije u najboljem interesu), to što se zahteva da nadležna agencija za socijalne usluge izvesti sud o naporima koji su uloženi da se braća i sestre očuvaju zajedno i zbog čega ti naponi nisu bili uspešni, ukoliko nisu. Takođe, sud ima mogućnost da naloži agenciji da uloži dodatne napore da se to postigne ili ukoliko nisu smešteni zajedno, da se napravi plan poseta koji je sastavni deo plana smeštaja (Child Welfare Information Gateway, 2020). Može se zaključiti da su neke od država ovo sibliško pitanje prepoznale u većoj meri nego neke od država koje jesu ratifikovale Konvenciju, a među njima je i Srbija.

Pri donošenju odluka uopšte, a u ovom kontekstu i odluka za sibilinge, stručni radnici se oslanjaju na lično i profesionalno iskustvo, lične vrednosti, obrazovanje, zakonodavstvo, usmerenost nacionalnih politika, postojeće prakse, organizacionu filozofiju i kulturu (Groza et al, 2003; Sharpe, 2014; Keddell, 2017). Prepoznaje se da je često donosiocima odluka na raspolaganju malo informacija koje mogu da im pomognu u tom procesu, kao i malo vremena uz veliki obim slučajeva na kojima rade i profesionalni stres kom su izloženi. To su neki od razloga zbog kojih se odluke često zasnivaju na subjektivnom prosuđivanju - procenama, uz povećanu verovatnoću oslanjanja na heuristiku ili „mentalne prečice“ (Sharpe, 2014). Prepoznaju se različite vrste heuristike, a jedno od istraživanja je pokazalo da su pri donošenju odluka o sibliškom smeštaju najčešće korišćene: izbor opcije koje se podudaraju sa odlukama iz prošlosti, izbor opcije koju biraju drugi ljudi, izbor opcije koja se smatra najvaljanijom (Sharpe, 2014).

Kao korisne, a ređe dostupne donosiocima odluka, smatraju se određene „kontrolne liste“ (engl. checklists) ili instrumenti za procenu sibliških odnosa, uz napomenu da takve procene treba da budu višestruke, a ne jednokratne (Groza et al, 2003; Ottaway, 2013 navedeno u Sharp, 2014). Zbog kompleksne prirode sibliških odnosa značajno je sprovesti pažljivu analizu kada se donose odluke o smeštaju. Sprovođenje sveobuhvatne procene sibliških odnosa, evaluiranje rizika povezanih sa sibliškim smeštajem, sagledavanje benefita očuvanja sibliških odnosa u odnosu na njihovu separaciju, dečije želje i očekivanja su neki od faktora koji su povezani sa dobrim donošenjem odluka (Groza et al, 2003). Takođe, na odluke utiče i kvalitet i relevantnost prikupljenih informacija i način na koje su one zabeležene, odnosno kvalitet zabeleženih informacija (UNHCR, 2021).

Iako preovlađuje stav da je zajednički smeštaj sibliških u skladu sa njihovim najboljim interesima, osim ako ne ugrožava sigurnost i dobrobit deteta, odnosno dece, (Timberlake & Hamlin, 1982; Staff & Fein, 1992; Kosonen, 1996), s obzirom na to da su najbolji interesi nedovoljno određeni i podložni tumačenju, profesionalci se susreću sa različitim izazovima u njegovoj primeni. Neki od njih su: kako pozicionirati sibliške veze u odnosu na druga značajna pitanja poput stalnosti, sigurnosti, dobrobiti, potom nepostojanje protokola i smernica specifičnih za ovo pitanje, različita priroda sibliških odnosa, konflikt najboljih interesa dece u okviru iste sibliške grupe. Koncept dečjih prava i u skladu sa tim najboljih interesa deteta jeste obavezujući za donošenje odluka, ali ostaje pitanje kako su ti najbolji interesi konstituisani.

Odlučivanje šta je u najboljim interesima dece uključuje identifikovanje najbolje od nekoliko konkurentnih opcija (UNHCR, 2021). Takođe, još jedan element koji se naglašava kao značajan u odlučivanju jeste razmatranje, ocenjivanje, poređenje tih opcija (Sharpe, 2014). Međutim, slično izazovima koji se prepoznaju kada su u pitanju deca sa kojom radi UNHCR, i za decu na alternativnom staranju smeštenu u hraniteljskim porodicama i ustanovama prepoznaje se da su često donosioci odluka suočeni sa ograničenim brojem alternativa i neka rešenja koja se čine da su očigledno u najboljim interesima dece možda neće biti moguća. Na odluke u vezi sa sibliškim definitivno utiču i dostupni resursi koji podrazumevaju vreme, sredstva, (ne) dovoljnost stručnih radnika, dostupne opcije smeštaja (Groza et al, 2003; Hegar, 2005). I upravo, kao rezultat praktičnih poteškoća mnoga deca su odvojena od sibliških zbog razloga koji nisu u njihovom najboljem interesu (Herrick & Piccus, 2005).

Kao ilustracija izazovnosti donošenja ovih odluka biće prikazana situacija procene i određivanja najboljih interesa prilikom donošenja odluke o smeštaju beba i male dece iz sibliške grupe, kada su drugi siblišni već na smeštaju. Dete tog uzrasta ne može iskoristiti svoje pravo na izražavanje mišljenja, a prepoznaje se i teškoća procenjivanja sibliškog odnosa tog deteta i starije dece. Kroz prikaz slučaja bebe dečaka koji je deo sibliške grupe, ali je smešten sam u hraniteljskoj porodici autori (Miron et al., 2013) razmatraju dilemu da li je promena smeštaja i smeštaj sa sibliškim automatski dobit za dete ili je pretnja za narušavanje uspostavljenog odnosa afektivne vezanosti i za mentalno zdravlje deteta. Oni se u svojoj analizi oslanjaju na teoriju atačmenta, što nije redak slučaj u razumevanju najboljih interesa deteta (Keddell, 2017).

Prepoznajući da je ovo značajna, a teška odluka koju donose profesionalci, autori daju preporuke kako odrediti najbolji interes beba ili male dece u odnosu na smeštaj sa sibliškim u situacijama kada deca ne ulaze u isto vreme u zaštitu. S obzirom na to da uspostavljanje sigurnog obrasca afektivne vezanosti sa primarnim negovateljem navode kao najznačajnije za bebu ili malo dete u hraniteljskoj porodici, preporučuju prvenstveno procenu postojanja i kvaliteta afektivne vezanosti. U slučaju da veza sa primarnim negovateljem nije uspostavljena, prioritet je naći novu osobu sa kojom će dete uspostaviti tu vezu, a to mogu biti hranitelji njegovih sibliških. Zatim se procenjuju kapaciteti potencijalnog hranitelja da li može pored fizičkih zadovoljiti i emocionalne potrebe deteta. Što se tiče procene odnosa sibliških, značajno je prvenstveno proceniti fizičko i mentalno zdravlje, razvoj i ponašanje dece kao i njihove potrebe kako bi se utvrdilo da li deca imaju potencijal za recipročan odnos (Miron et al., 2013) i da li neka karakteristika dece predstavlja faktor rizika za bezbednost ili

zadovoljavanje potreba sibringa. Takođe, procenjuje se kvalitet interakcije sibringa i prate se njihove reakcije u vezi sa kontaktom ukoliko se kontakti realizuju.

Ukoliko dete ima uspostavljenu primarnu vezu sa negovateljem i ako je taj odnos adekvatan, a ne štetan ili stresan za dete, treba razmotriti prednosti i nedostatke prekida tog smeštaja da bi dete bilo smešteno sa sibrinzima. Nedostaci prekida trenutnog smeštaja zbog smeštaja sa sibrinzima: dete koje je kao beba ili u ranom detinjstvu prekinulo primarni atačment može imati višestruke posledice i teškoće u više domena funkcionisanja, uključujući iskustvo gubitka i tuge, kao i teškoće u uspostavljanju odnosa poverenja u budućnosti, na šta ako se ne odgovori adekvatno može imati dugoročne psihološke posledice; uticaj višestrukih smeštaja je prepoznat kao štetan za mlade na hraniteljstvu. Prednosti prekida trenutnog smeštaja zbog smeštaja sa sibrinzima: mogućnost uspostavljanja odnosa sa sibrinzima koji imaju potencijal da budu najduži i najstabilniji odnosi u životu; mogućnost uspostavljanja porodične i kulturne veze koja možda nije postojala kada je dete bilo u prethodnom smeštaju; uspostavljanje sibrinških veza može doprineti dečijem osećaju identiteta dok se razvija i uči o svom iskustvu smeštaja u hraniteljsku porodicu. Neki od izazova, prednosti i nedostataka iz ovakvih slučajeva mogu se prepoznati i u drugim slučajevima, odnosno kada su u pitanju deca drugih karakteristika.

Braća i sestre na alternativnom staranju

Značaj sibrinških odnosa

Odnosi između braće i sestara predstavljaju jedinstvene i često najtrajnije životne veze. Braća i sestre dele važne karakteristike poput genetske osnove, porodice, zajedničke prošlosti, iskustava, uspomena koje ih čine povezanim tokom celog života. Karakteristike i značaj sibrinških odnosa se menjaju kroz vreme i kroz različite životne faze, ali nikada ne gube na značaju (Livingston Smith, 2009). Ovi odnosi su složeni, razlikuju se po intenzitetu i kvalitetu, ali njihova specifičnost je to što rivalstvo, konflikt i ambivalentnost mogu koegzistirati sa naklonošću i lojalnošću (Livingston Smith, 2009).

Braća i sestre imaju višestruke uloge. Oni su jedni drugima drugovi, učitelji, zaštitnici, zastupnici, savetnici, protivnici, uzori... Sibrinški odnosi se navode kao „prirodna laboratorija“ i sigurno i bezbedno mesto u kom mala deca uče i spoznaju svet, a o značaju ovih odnosa govori i to da pozitivni efekti od toplih i pozitivnih sibrinških odnosa mogu trajati tokom celog života, dok teškoće u ranim odnosima mogu biti povezane sa lošijim razvojnim ishodima (Howe & Recchia, 2014).

U detinjstvu braća i sestre jedni drugima predstavljaju prvu vršnjačku grupu. Oni provode dosta vremena zajedno, više nego sa drugim ljudima, čak više nego sa roditeljima. U tom periodu sibrinški odnos počinje da utiče na kognitivni, emocionalni i socijalni razvoj. Sibrinški odnos doprinosi razvoju empatije, učenju saradnje i rešavanju konflikata, uzajamne pomoći, deljenja. Rivalstvo među braćom i sestrama u ovom periodu je jedna od karakteristika njihovog odnosa, ali upravo to rivalstvo je poligon na kom deca uče kako da upravljaju svojim osećanjima, razvijaju veštine pregovaranja i rešavanja konflikata. Deca uče da održavaju balans između takmičarskih i saradničkih tendencija u interakciji (Brodzinsky, 2009). I pored postojanja rivalstva, sibrinški odnos se opisuje kao veoma recipročan i egalitaran odnos. Kada se deca uključe u obrazovni proces, naučene veštine u sibrinškim odnosima se prenose na vršnjačke odnose.

Adolescencija je period kada ove jake veze mogu privremeno oslabiti pošto se deca više okreću vršnjačkoj grupi i teže jačanju individualnosti i nezavisnosti od porodice čiji su i sibrinzi deo (Livingston Smith, 2009; Child Welfare Information Gateway, 2013). Međutim, i u ovom periodu sibrinzi ostaju značajan izvor podrške, a stariji za mlađe i model ponašanja. U odraslom dobu braća i

sestre često imaju svoje porodice čije potrebe bivaju u fokusu, ali ne nužno na štetu održavanja i razvoja sibliškog odnosa. Većina odraslih ljudi ima potrebu da svoje teške i lepe trenutke i dalje deli sa braćom i sestrama (NRCFCPP, 2013). Bliskost u godinama i zajednička celoživotna iskustva obezbeđuju da braća i sestre i u ovom periodu života jedni drugima mogu da budu izvor razumevanja i podrške.

Ciklus sibliških veza dostiže pun krug kada braća i sestre dostignu starost. Njihovi roditelji najčešće više nisu živi, deca su usmerena na formiranje sopstvenih porodica i brigu o svojoj deci, a braća i sestre se često okreću jedni drugima i intenziviraju svoje odnose (NRCFCPP, 2013). I u ovom periodu oni su često jedni drugima izvor podrške i druženja (White, 2001).

Značaj sibliških odnosa za decu na alternativnom staranju

Odnos braće i sestara prepoznaje se kao posebno značajan tokom životnih tranzicija. Tranzicije se mogu definisati kao "proces promena koji utiče na porodičnu strukturu i odvija se u određenom vremenskom periodu što dovodi do nove organizacije" (Drapeau et al., 2000, p. 77). To su nepredvidivi porodični događaji koji mogu dovesti do poremećaja u porodičnim odnosima i ulogama. Jedan takav događaj je izmeštanje deteta iz biološke porodice. Istraživanja pokazuju da sibliški podsistem za decu unutar sibliške grupe ima važnu ulogu tokom tranzicija (Drapeau et al., 2000). Kada sibliška grupa ostane celovita, ona je element kontinuiteta kada dolazi do drugih promena u porodičnoj strukturi.

Sibliški odnosi predstavljaju protektivni faktor koji smanjuje efekat porodičnih konflikata na razvoj dece (Halpern, 2009). Siblizi jedni drugima pomažu da se prilagode promenama i novim okolnostima, a stariji siblizi su mlađima i „štit“, odnosno ublažavaju im stres i posledice negativnih porodičnih situacija (Halpern, 2009; Livingston Smith, 2009).

Braća i sestre koji ulaze u alternativno staranje najčešće dolaze iz porodica koje imaju probleme u funkcionisanju. Oni su bili suočeni sa različitim životnim nedaćama u kojima su im siblizi bili značajan izvor podrške. Nakon smeštaja, pored toga što su suočeni sa mnogim gubicima (odvojeni su od roditelja, drugih članova porodice, škole, okruženja, svega što im je poznato i što je činilo njihov život), oni su u riziku i da se odvoje od braće i sestara. Iako prava dece i standardi zaštite podrazumevaju da deca očuvaju kontakt sa roditeljima i drugim članovima porodice, kao i da im obezbeđen smeštaj bude takav da doprinosi životnom kontinuitetu, često je u nizu promena i neizvesnosti koje nastaju odnos braće i sestara jedina predvidiva stvar u životima dece i zajedničkim smeštajem se održava veza sa prošlošću.

Trenutak izmeštanja iz biološke porodice povezan je sa različitim, teškim osećanjima. Istraživanja pokazuju da je ulazak u zaštitu obeležen strahom, zbunjenošću, gubitkom, napuštanjem, bespomoćnošću, nedostatkom podrške, tugom, zabrinutošću, krivicom, gubljenjem identiteta (Folman, 1998; Herrick & Piccus, 2005). Razdvajanje od sibliža prilikom smeštaja može pojačati ova osećanja. Oslanjajući se na nalaze drugih studija i na svoje lično iskustvo odrastanja na alternativnom staranju, Herik i Pikus (2005) navode da mnoga deca, kada su odvojena od sibliža, to doživljavaju kao da gube deo sebe i da je njihova tuga zbog tog gubitka otežana osećajem brige i krivice. Odvajanje i gubitak ovih odnosa deca i mladi opisuju i kao dodatnu kaznu, poseban gubitak i još jedan bol koji nije bio potreban, ali i kao jedan od primera sistemskog zlostavljanja (Wise, 2011).

Braća i sestre koji dele isto iskustvo (često traumatično) mogu razumeti jedni druge i biti jedni drugima podrška tokom promena koje nosi ulazak u alternativno staranje. Za decu koja su odvojena od bioloških roditelja sibliški odnosi mogu biti "od vitalnog značaja za održavanje osećaja sigurnosti i emocionalnog kontinuiteta u nepoznatoj i potencijalno zastrašujućoj situaciji" (Shlonsky et al., 2005, p. 698). Ovi odnosi obezbeđuju i osećaj stabilnosti i pripadanja (Livingston Smith, 2009). Takođe,

kontinuitet u sibliškim odnosima pomaže deci da sačuvaju identitet i znanje o ličnoj, porodičnoj i kulturnoj istoriji. Eventualnim razdvajanjem od braće i sestara, deca gube često jedini značajan odnos koji imaju. Razdvajanje od braće i sestara može destabilizovati decu i dovesti do povećane anksioznosti, depresije, psiholoških problema i problema u ponašanju posebno u situacijama kada su sibliški odnosi prethodno bili izvor sigurnosti i podrške (Linares et al., 2007).

Iako postoje brojne prednosti sibliškog odnosa, neka deca mogu iskusiti i negativne odnose sa siblizima. Ona mogu biti žrtve različitih vidova zlostavljanja, siblizi im mogu pružati neadekvatan ili rizični model ponašanja ili mogu naučiti kroz taj odnos neadekvatne strategije za rešavanje konflikta (Brodzinsky, 2009). Oslanjajući se na studije drugih autora, Herik i Pikus (2005) potvrđuju da nekada siblizi razvijaju „nezdrave“, suparničke i nasilne odnose, ali se, kada je u pitanju smeštaj sibliinga, potencijalno rešenje vidi u psihološkom savetovanju, ne nužno u odvojenom smeštaju.

Razvijanjem stabilnih i trajnih emocionalnih veza dece na alternativnom staranju sa braćom i sestrama stvara se značajan oslonac za njihov celokupan razvoj i međusobnu podršku kako u sadašnjosti, tako i u budućnosti. Odgovornost odraslih je da im za to obezbede uslove. Zbog toga se sibliškom pitanju posvećuje pažnja u zakonodavstvu, politikama, literaturi i praksi.

Udeo braće i sestara u ukupnom broju dece na alternativnom staranju

Prepoznaje se da u godišnjim statistikama postoji nedostatak podataka o siblizima koji su na alternativnom staranju, ali istraživanja pokazuju da značajan broj njih ne živi zajedno (Herrick & Piccus, 2005; Wise, 2011; Ofsted, 2014; McDowall, 2015). U različitim studijama ovi procenti obuhvataju 10-82% dece koja su u nekom trenutku smeštaja bilo odvojena od bar jednog sibliinga (Wojciak, 2016). Ovo se prepoznaje kako u Srbiji tako i u drugim zemljama poput Engleske, Sjedinjenih Američkih Država, Australije. U svom pregledu istraživanja 17 studija o siblizima Hegar naglašava da se istraživači u ovoj oblasti suočavaju sa različitim pitanjima i nedoumicama kao što su identifikacija sibliinga u dečjoj zaštiti, kako utvrditi broj sibliinga i njihovu zastupljenost među decom na alternativnom staranju, kao i koje zajedničke karakteristike imaju siblizi koji su smešteni zajedno ili odvojeno (Hegar, 2005). Ono što još može biti otežavajuće za precizniju evidenciju je to što su u različitim istraživanjima obuhvaćeni siblizi u različitim oblicima alternativnog staranja (hraniteljske porodice, starateljske porodice, ustanove).

Nije poznato koliko dece na alternativnom staranju u Srbiji ima sibilinge koji su takođe na alternativnom staranju pošto ovakav vid evidencije ne postoji. Centri za socijalni rad, centri za porodični smeštaj i usvojenje i ustanove za smeštaj dece i mladih na godišnjem nivou prikupljaju podatke o deci na alternativnom staranju, koji se zatim sintetizuju u izveštajima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, međutim oni ne obuhvataju podatke o sibliškom smeštaju. Ishod toga je da se ne zna broj dece koja su na alternativnom staranju, a koja imaju braću i sestre uošte i/ili na alternativnom staranju. U skladu sa tim, nepoznati su i drugi podaci o sibilinzima koji se prepoznaju kao značajni: broj hraniteljskih i starateljskih porodica koje brinu o sibliškim grupama, broj sibliških grupa koje žive zajedno ili odvojeno u hraniteljskim, starateljskim porodicama ili u ustanovama socijalne zaštite, razlozi za odvojen smeštaj, efekti koje imaju zajednički smeštaj odnosno separacija sibliinga, podaci koji se odnose na sibliške kontakte (njihovo postojanje, karakteristike).

Englesko istraživanje (Ofsted, 2014) na uzorku od preko 2000 dece i mladih na alternativnom staranju pokazuje da skoro dve trećine njih (63%) ima barem jednog brata ili sestru, takođe, na alternativnom staranju, ali da 71% od tog broja nije u istom smeštaju sa svim svojim siblizima. Zapaža se da se broj razdvojenih sibliinga u zaštiti od 2009. godine postepeno smanjivao i da je u periodu od četiri godine smanjen za 5% (Ofsted, 2014). Takođe, kao ohrabrujuće se vidi što su u periodu 2014- 2015. godine deca koja su ušla na alternativno staranje, a imala su braću i sestre koji su, takođe, ušli na

alternativno staranje u velikom broju slučajeva (68%) bila smeštena zajedno. Međutim, ovi podaci govore samo u prilog zajedničkog smeštaja sibringa koji su tokom tog perioda ušli u zaštitu, oni ne uzimaju u obzir sibringe koji su duže vreme na smeštaju (Meakings et al., 2017).

U SAD, takođe, ne postoje na nacionalnom nivou objedinjeni podaci o sibrinzima. Procene su da 70% dece na alternativnom smeštaju ima najmanje jednog sibringa, takođe, na alternativnom smeštaju (Shlonsky et al., 2005). Pojedinačne američke države daju podatke da dve trećine dece smeštene u hraniteljske porodice ima braću i sestre van biološke porodice (engl. substitute care) i da je između 47 i 51% njih odvojeno od najmanje jednog sibringa (Herrick & Piccus, 2005).

Australijska studija, čiji uzorak obuhvata 1160 dece i mladih na alternativnom staranju, pokazuje da 30% njih nije imalo sibringe ili nije imalo sibringe na alternativnom staranju. Od dece i mladih koji imaju sibringe u zaštiti, 40% njih je odvojeno od svih sibringa, dok su ostali smešteni sa delom ili sa svim sibrinzima (McDowall, 2015).

Normativni okvir koji uređuje sibrinško pitanje

Značaj sibrinških veza prepoznat je i međunarodnom i u nacionalnim zakonodavstvima i politikama. Države različito uređuju kojim pitanjima je potrebno baviti se kada se radi o sibrinzima na alternativnom staranju. Najčešće se zahteva da se sibrinško pitanje razmatra pri smeštaju, prilikom pravljenja plana stalnosti za decu i kada su u pitanju kontakti ukoliko sibrinzi nisu smešteni zajedno.

U Smernicama UN (UN Guidelines for the Alternative Care of Children, 2009) daju se preporuke u vezi sa smeštajem braće i sestara i očuvanjem njihovih veza. U Smernicama se navodi da braća i sestre između kojih postoje veze, u načelu, ne treba da budu razdvojeni prilikom smeštaja u alternativnu brigu, osim ako postoji jasan rizik od zlostavljanja ili drugi opravdan razlog koji je u najboljem interesu deteta. Ukoliko se ne realizuje zajednički smeštaj, treba preduzeti korake kako bi se sibrinzima omogućilo održavanje kontakata ukoliko to nije u suprotnosti sa njihovim željama i njihovim najboljim interesima (paragraf 17). Sprečavanje razdvajanja braće i sestara prilikom smeštaja se prepoznaje i kao jedan od opravdanih razloga da se napravi izuzetak u odnosu na preporuku da se za malu decu (posebno mlađu od tri godine) obezbeđuje smeštaj u porodičnom okruženju (paragraf 22). Da ovaj dokument sibrinški odnos prepoznaju kao značajan, ali i dugotrajan, vidi se po tome što se detetovi odnosi sa braćom i sestrama, sa ciljem izbegavanja njihovog razdvajanja, navode kao jedan od elemenata na kojima se zasniva planiranje zaštite i stalnosti za dete (paragraf 62).

Porodični zakon Republike Srbije (Porodični zakon, 2005, čl. 113, stav 4) i Pravilnik o hraniteljstvu (Pravilnik o hraniteljstvu, 2008, čl. 6, stav 3) predviđaju da se braća i sestre, po pravilu, smeštaju u istu hraniteljsku porodicu. Takođe, Pravilnikom je omogućen izuzetak u odnosu na broj dece koja se mogu smestiti u jednu hraniteljsku porodicu kada su u pitanju braća i sestre (čl. 6, stav 4). Iako je u nacionalnom zakonodavstvu prepoznat značaj održavanja kontakata između deteta i roditelja, srodnika i drugih lica sa kojima ga povezuje posebna bliskost (Porodični zakon, čl. 61, stav 5), sibrinški kontakti nisu posebno naglašeni i uređeni.

Za razliku od Porodičnog zakona koji predviđa zajednički smeštaj za braću i sestre smeštene samo u hraniteljskim porodicama, Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (2008) predviđa da se za svu braću i sestre izdvojene iz porodice pronađe odgovarajući, zajednički smeštaj, bez preciziranja o kojoj vrsti smeštaja se radi. Ukoliko zajednički smeštaj nije u skladu sa najboljim interesima jednog deteta ili više dece iz sibrinške grupe, tu odluku je potrebno posebno obrazložiti u odgovarajućem dokumentu (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008, čl. 72, stav 4).

U Sjedinjenim Američkim Državama 2008. godine na federalnom nivou donet je prvi zakon koji prepoznaje značaj očuvanja sibliških veza (The Fostering Connections to Success and Increasing Adoptions Act 2008, 2008). Zakon predviđa da se za sibilinge pronade ista hraniteljska, srodnička ili usvojiteljska porodica, osim ako se ne dokumentuje da bi takav smeštaj bio u suprotnosti sa sigurnošću ili dobrobiti nekog od sibilinga (sec. 206 (A)). U slučaju da sibilinzi nisu smešteni zajedno, potrebno je obezbediti česte posete ili druge vidove interakcije između sibilinga, ukoliko, takođe, nisu u suprotnosti sa njihovom sigurnošću i dobrobiti (sec. 206 (B)).

Federalni zakon daje opšti okvir šta je potrebno uraditi kada je smeštaj sibilinga u pitanju, a države mogu u svojim zakonodavstvima i politikama ovo pitanje detaljnije urediti. Navodi se da preko 30 država svojim propisima od agencija za smeštaj zahteva upravo napore da se sibilinzi smeste zajedno ili obezbeđivanje kontakata kada su razdvojeni. Pri smeštaju se daje prednost osobama koje su spremne da obezbede smeštaj za sve sibilinge, a postoji mogućnost odstupanja od jednog ili više standarda koji se odnose na licenciranje porodica za brigu o deci. Ova odstupanja mogu uključivati i izuzetak u odnosu na broj dece koja mogu biti smeštena u porodicu kada su u pitanju sibilinzi (Child Welfare Information Gateway, 2018). Države Kalifornija, Njujork i Ilinois se navode kao države sa najrazvijenijim zakonodavstvom i politikama kojima se uređuje ovo pitanje, a pretpostavka je da je razlog tome što je skoro trećina dece u SAD smeštena u hraniteljskim porodicama u ovim trima državama (Shlonsky et al., 2005). Međutim, i pored nekih dobrih rešenja, zapaža se da nijedna američka država nema zakonodavstvo koje holistički uređuje sibliško pitanje (Herrick & Piccus, 2005).

Kao pozitivno u kalifornijskom zakonodavstvu prepoznaje se to što ono priznaje široku definiciji sibilinga koja obuhvata decu koja su povezana krvlju, usvojenjem ili afinitetom (preko zajedničkog biološkog ili zakonskog roditelja) (Patton, 2009). Takođe, sibilinzima koji nisu izmešteni u isto vreme iz porodice i koji možda nemaju iskustvo zajedničkog života, obezbeđuje se isti status kao sibilinzima koji su izmešteni u isto vreme. Sibliške veze u ovom zakonodavstvu uživaju visok nivo zaštite što se vidi i po tome što se zahteva da se sibliško pitanje razmatra u svim fazama smeštaja (od početnog smeštaja do obezbeđivanja stalnosti), kao i po tome što voditelji slučaja moraju da vode detaljnu dokumentaciju o svojim odlukama i da obezbede jasne i ubedljive dokaze zašto sibilinzi nisu smešteni zajedno i/ili zašto nemaju kontakt (Shlonsky et al., 2005).

Iako veliki broj američkih država priznaje pravo sibilinga na održavanje kontakata, neke države poput Kalifornije, Merilenda i Masačusesta daju zakonsko pravo deci da zatraže uspostavljanje kontakata sa sibilinzima od kojih su odvojeni (Patton, 2009). Još jedno dobro rešenje pronalazi se u Statutu države Ilinois. Naime, pre nego što neko dete bude usvojeno, zahteva se da se pronade da li su njegovi biološki sibilinzi već usvojeni. Ukoliko jesu, potrebno je učiniti sve da se ta porodica obavesti o podobnosti deteta za usvojenje i da se, ukoliko kod njih postoji želja, ta porodica razmatra kao usvojiteljska za dete, ukoliko to nije suprotno dečjim interesima (Connor, 2005).

Što se Australije tiče, navodi se da se Standardi alternativne zaštite bave i sibliškim smeštajem i da se zajednički smeštaj preporučuje gde je to moguće i odgovarajuće za decu (McDowall, 2015).

Što se evropskih zemalja tiče, Dečiji zakon u Velikoj Britaniji predviđa da ukoliko dete kojem se obezbeđuje smeštaj ima brata i sestru kojima se, takođe, obezbeđuje smeštaj, lokalne vlasti treba da omoguće ovim sibilinzima da žive zajedno (The Children Act 1989, part III, 22 C, 8d). Takođe, u studiji o alternativnom smeštaju sibilinga u Italiji, Nemačkoj, Austriji, Francuskoj i Španiji dat je pregled zakonodavstava ovih zemalja u ovoj oblasti (SOS Children's Villages International, 2012). U Italiji ne postoji poseban zakon koji uređuje sibliški smeštaj, već se navodi da se ovo pravo dece prepoznaje indirektno u zakonima kojima se ratifikuju konvencije (UN Convention on the Rights of the Child, Strasbourg Convention). Nemački pravni sistem se ne bavi smeštajem braće i sestara. Austrijska zakonodavna vlast, takođe, nije uredila alternativno staranje o sibilinzima i ne postoje relevantni zakonski propisi koji se bave pitanjem sibilinga koji odrastaju zajedno ili odvojeno. Navodi

se da su sibliški odnosi sve dece zaštićeni Ustavom kao deo porodičnog života. Francusko zakonodavstvo propisuje da dete ne sme biti odvojeno od braće i sestara, osim kada to nije moguće ili interesi dece zahtevaju drugačije i precizira da se lokacija na koju će dete biti smešteno mora tražiti u skladu sa interesima deteta kako bi se olakšalo održavanje veza sa braćom i sestrama. U Španiji se ostanak siblinga zajedno priznaje kao pravo dece i razmatra se kao jedan od četiri kriterijuma kada se donosi odluka o smeštaju dece (SOS Children's Villages International, 2012).

Sibliško pitanje u istraživanjima

Poslednjih nekoliko decenija pažnju istraživača više privlači sibliško pitanje, dok je pre toga tema sibliških odnosa bila zanemarena, a u fokusu pažnje su bili odnosi roditelja i dece. Tokom osamdesetih i devedesetih godina istraživači su objavili mnoge od prvih formalnih studija (Hegar & Rosenthal, 2011). Pregledom postojeće literature koja se bavi ovom temom, zapaža se da se postojeća istraživanja o siblišima na alternativnom staranju u većoj meri odnose na sibilinge na porodičnom smeštaju nego na one na rezidencijalnom smeštaju. Moj uvid i analiza u postojeća istraživanja pokazuju da tema siblinga u alternativnom staranju nije istraživana sa aspekta prava deteta, te da tako ne postoje ni istraživanja koja razmatraju primenu koncepta najboljih interesa u donošenju odluka za braću i sestre na alternativnom staranju.

Takođe, prepoznaje se više ograničenja i nedostataka postojećih istraživanja koja se bave ovom temom i koja mogu otežati ili onemogućiti komparativnu analizu ovih istraživanja i primenu njihovih nalaza u politikama i praksi. Među njima se izdvajaju različite definicije i načini identifikacije siblinga, različito definisanje obrazaca smeštaja siblinga, korišćena teorijska osnova, metodologija i dizajn studija, neujednačena geografska rasprostranjenost studija (Meakings et al., 2017).

U ovom radu istraživanja koja se bave siblišima na alternativnom staranju biće prikazana u odnosu na to da li se bave: razlozima i karakteristikama zajedničkog i odvojenog sibliškog smeštaja, ishodima ovih smeštaja, kontaktima između siblinga koji ne žive zajedno ili gledištima dece, voditelja slučaja i odgajatelja (osoba uključenih u neposrednu brigu deci) o sibliškom pitanju.

Zajednički i odvojeni smeštaj siblinga na alternativnom staranju

Istraživanja pokazuju da je značajno vreme ulaska siblinga u zaštitu i da postoji povezanost vremena ulaska u zaštitu i zajedničkog, odnosno odvojenog smeštaja braće i sestara. Deca koja su smeštena u isto vreme ili u bliskom vremenskom periodu kad i braća i sestre imaju veće šanse da budu smeštena zajedno (Shlonsky et al., 2003; Wulczyn & Zimmerman, 2005; Hegar, 2005; Albert & King, 2008; Wise, 2011).

Longitudinalna studija (Wulczyn & Zimmerman, 2005) koja je obuhvatila 168 435 dece koja su u periodu 1985-2000. godine smeštena u hraniteljskim porodicama, a od koje dve trećine dece ima sibilinge, takođe, na hraniteljstvu (34593 sibliške grupe), daje značajne podatke koji su tiču sibliškog smeštaja (veličina sibliške grupe, karakteristike siblinga, zajednički i odvojen ulazak u zaštitu, zajednički i odvojen smeštaj). Podaci su prikupljeni iz njujorške baze podataka o hraniteljstvu. Rezultati pokazuju da manje sibliške grupe imaju veću šansu da uđu istog dana na smeštaj, kao i da je istog dana u zaštitu ušlo 43% sibliških grupa, a približan procenat (41%) u periodu dužem od šest meseci. Od sibliških grupa koje su ušle istog dana na smeštaj, 78% njih je tada smešteno potpuno zajedno, 12% delimično, a samo 10% je potpuno odvojeno. Takođe, početni obrazac smeštaja se prepoznaje kao determinanta longitudinalnih obrazaca smeštaja. Sibližni koji su na početku smeštaja smešteni zajedno imaju veće šanse da ostanu tokom vremena zajedno, dok oni koji su razdvojeni na početku verovatno će i tokom vremena ostati razdvojeni (Wulczyn & Zimmerman, 2005).

Rezultati drugog istraživanja pokazuju da braća i sestre koja u roku od 30 dana uđu u porodični smeštaj imaju skoro četiri puta veće šanse da budu smešteni zajedno u odnosu na sibilinge čiji smeštaj se realizuje sa većim vremenskim razmakom (Shlonsky et al., 2003).

Karakteristike dece (uzrast, pol, invaliditet, zdravstveni problemi), karakteristike sibilinske grupe (veličina) i tip smeštaja imaju uticaj na zajednički, odnosno odvojen smeštaj. Mlađa deca će verovatnije biti smeštena sa braćom i sestrama (Drapeau et al., 2000; Shlonsky et al., 2003; Wulczyn & Zimmerman, 2005). Tinejdžeri imaju najmanje šanse da budu smešteni sa sibilinzima, ali kada se sibilinska grupa smešta i razdvaja, najmlađi imaju najviše šanse da budu smešteni odvojeno (Shlonsky et al., 2003). Takođe, deca iz sibilinske grupe koja su po uzrastu bliža imaju veće šanse da budu smeštena zajedno (Drapeau et al., 2000; Shlonsky et al., 2003; Albert & King, 2008).

Siblinzi između kojih je razlika u godinama bila do četiri godine su u 80% slučajeva bili smešteni zajedno, dok se to odnosilo na polovinu sibilinza između kojih je razlika bila između pet i šesnaest godina (Albert & King, 2008). Druga studija pokazuje da se šanse da siblinzi budu smešteni zajedno smanjuju ako je razlika u godinama šest i više godina (Wulczyn & Zimmerman, 2005). Međutim, neke studije ne pronalaze povezanost između uzrasta i zajedničkog odnosno odvojenog smeštaja (Tarren-Sweeney & Hazell, 2005).

Što se pola sibilinza tiče, neke studije pokazuju da sibilinski parovi koji su istog pola imaju veće šanse da budu smešteni zajedno, nego parovi mešoviteg pola (Shlonsky et al., 2003).

Što se tiče veličine sibilinske grupe, manje grupe imaju veće šanse da budu smeštene cele zajedno (Drapeau et al., 2000; Shlonsky et al., 2003; Wulczyn & Zimmerman, 2005; Albert & King, 2008). Studija koja je pratila hraniteljski smeštaj 602 dece koja imaju bar jednog sibilinza takođe na hraniteljskom smeštaju pokazuje da su sibilinske grupe koje su imale dva člana u 82% slučajeva ostale sačuvane, dok se to odnosilo na samo 37% sibilinskih grupa koje su imale četiri i više članova (Albert & King, 2008).

Slične podatke daje i već pomenuta longitudinalna studija (Wulczyn & Zimmerman, 2005). Naime, sibilinske grupe koje su manje imaju veće šanse da uđu istog dana na smeštaj. Grupe koje imaju dva člana su u 89% slučajeva ostale zajedno u početnom smeštaju, a grupe koje su imale četiri i više članova su ostale zajedno u 53% slučajeva. Sibilinske grupe od pet i više sibilinza, čak i ako u istom trenutku ulaze u zaštitu, skoro nikad ne ostanu očuvane (Shlonsky et al., 2003). Međutim, što je sibilinska grupa veća, veće su šanse da neko od braće i sestara bude smešten zajedno sa bar jednim sibilinom i pored razdvajanja cele grupe (Wulczyn & Zimmerman, 2005, Albert & King, 2008).

Tip smeštaja je povezan sa verovatnoćom da siblinzi budu smešteni zajedno. Braća i sestre kojima se obezbeđuje smeštaj u srodničkim porodicama češće ostaju zajedno sa bar jednim sibilinom i imaju veće šanse da ostanu sa svim sibilinzima (Shlonsky et al., 2003; Tarren-Sweeney & Hazell, 2005; Wulczyn & Zimmerman, 2005; Albert & King, 2008; McDowall, 2015). U jednoj studiji od dece koja su bila smeštena kod srodnika samo 12% je bilo potpuno odvojeno od sibilinza (Albert & King, 2008). Sami podaci ne obezbeđuju objašnjenje zašto je to tako, ali se pretpostavlja da je u pitanju želja srodnika da braća i sestre ostanu zajedno, kao i to što u srodničkim porodicama nema druge dece na smeštaju (pitanje kapaciteta) (Wulczyn & Zimmerman, 2005). Deca koja su smeštena u rezidencijalnom smeštaju imaju veće šanse da budu odvojena od sibilinza (McDowall, 2015). Jedno istraživanje (Ofsted, 2014) pokazuje da se to odnosilo na čak 95% dece smeštene u domove za decu i 68% dece smeštene u hraniteljskim porodicama.

Ishodi sibliškog smeštaja

Istraživanja o ishodima sibliškog smeštaja su se bavila stabilnošću smeštaja, ishodima stalnosti, integracijom i osećajem pripadanja, ishodima u oblasti mentalnog zdravlja, emocija, ponašanja, edukativnim ishodima. Kada posmatramo nalaze ovih istraživanja, oni najčešće govore u prilog zajedničkom smeštaju. Međutim, čak i kada istraživanja ne potvrđuju bolje ishode za sibilinge koji su smešteni zajedno, pitanje zajedničkog smeštaja ostaje značajno na osnovu postojećih vrednosti jednog društva (porodične vrednosti, očuvanje porodičnih veza) i doživljaja da je to ispravno.

U pregledu 17 studija o siblizima Hegar zaključuje da što se tiče ishoda zajedničkog smeštaja sibilinga, zajednički smeštaj se pokazuje kao jednako stabilan ili stabilniji nego smeštaj dece koja nemaju sibilinge ili koja su odvojena od sibilinga (Hegar, 2005). I druge studije dokazuju da su zajednički sibliški smeštaji stabilniji ili jednako stabilni kao odvojeni sibliški smeštaji (Hegar, 2005; Meakings et al., 2017). Već pomenuta studija (Albert & King, 2008) o 602 dece na hraniteljstvu koja imaju sibilinge, takođe na hraniteljstvu, daje nalaze da je više od polovine dece (61%) koja su bila smeštena sa siblizima imalo jedan smeštaj, dok je jedan smeštaj imalo 36% dece koja su bili sa delom sibilinga i 45% dece koja su potpuno odvojena od sibilinga.

Studija o 197 adolescenata na porodičnom smeštaju koji takođe imaju sibilinge na porodičnom smeštaju je istraživala ishode smeštaja (prekid smeštaja, reunifikaciju i usvojenje) u petogodišnjem periodu (Leathers, 2005). Obrasci smeštaja sibilinga su definisani u odnosu na promene u smeštajima koje su se događale tokom vremena, što se posmatra kao prednost ove studije. Deca su grupisana u četiri kategorije: 1. dete je smešteno samo i uvek je bilo smešteno samo, 2. dete je smešteno aktuelno samo, ali je bilo smešteno sa siblizima, 3. dete je smešteno sa siblizima uz nedoslednost tokom vremena, 4. dete je smešteno sa siblizima i uvek je bilo smešteno sa siblizima. Izvori podataka bili su hranitelji, voditelji slučaja i administrativna baza podataka. Rezultati pokazuju da su deca koja su bila smeštena sa istim brojem sibilinga imala stabilniji smeštaj (manje šanse za prekid smeštaja) u odnosu na decu koja imaju druge obrasce sibliškog smeštaja. Prekid smeštaja se dogodio kod 36% ove dece, dok se procenat za druge obrasce smeštaja kreće između 56-65% dece.

Ista studija (Leathers, 2005) pokazuje i povezanost između obrasca smeštaja sibilinga i integracije u hraniteljskoj porodici. Rezultati pokazuju da kontinuitet zajedničkog smeštaja doprinosi osećaju pripadanja i integraciji u hraniteljskoj porodici. Deca koja su bila ranije smeštena sa siblizima, a u trenutku istraživanja su bila sama i deca koja su u trenutku intervjuja bila smeštena sa siblizima, a ranije su imala nedosledan smeštaj sa siblizima manje su bila integrisana u hraniteljskim porodicama nego deca koja su sve vreme smeštena sa istim brojem sibilinga. Autorka navodi moguće razloge takvih nalaza: deca koja su smeštena sa istim brojem sibilinga tokom vremena imaju povećan kapacitet za uspostavljanje afektivne vezanosti što olakšava njihovu adaptaciju i povezivanje sa hraniteljima. Jača afektivna vezanost može biti protektivni faktor u situacijama stresa kada bi se smeštaj inače ranije završio, odnosno prekinuo. Međutim, postojanje kapaciteta za razvoj afektivne vezanosti i više razvijene socijalne veštine mogu dovesti i do konzistentnog smeštaja i do jačih veza sa hraniteljima. Takođe, hranitelji koji brinu o sibliškoj grupi mogu biti posebno altruistični i motivisani da deci obezbede stabilan smeštaj sa siblizima, pa zbog toga možda čak ulagati više napora od drugih hranitelja da bi smeštaj bio uspešan (Leathers, 2005).

Slične rezultate daje i druga studija koja pokazuje da su deca koja su bila smeštena sa siblizima izrazila više pozitivnih osećanja u odnosu na hranitelje i članove hraniteljske porodice nego deca koja su odvojena od svih sibilinga (Hegar & Rosenthal, 2011).

Kada je u pitanju povezanost sibliškog smeštaja i reunifikacije sa biološkom porodicom, studije imaju različite nalaze. Dok neke studije pokazuju da je zajednički smeštaj sibilinga u hraniteljskoj porodici povezan sa većim šansama za reunifikaciju sa biološkom porodicom (Webster et al., 2005; Albert & King, 2008; Akin, 2001), drugo istraživanje ne pronalazi ovu povezanost (Leathers, 2005).

Velika kalifornijska studija koja je 12 meseci pratila 15517 siblinga koji su jedne godine ušli na porodični smeštaj ispitivala je verovatnoću reunifikacije (Webster et al., 2005). Rezultati pokazuju da su deca iz sibliških grupa koje su smeštene potpuno zajedno ili delimično zajedno imala znatno veće šanse za reunifikaciju sa biološkom porodicom u odnosu na decu iz sibliških grupa koje su bile potpuno odvojene. Ista studija ne pronalazi povezanost između veličine sibliške grupe i verovatnoće reunifikacije. Autori prepoznaju ove nalaze kao značajne smernice za razvoj sibliških politika i kao podsticaj agencijama da obezbede resurse za zajednički sibliški smeštaj bez obzira na to da li siblizi ulaze na smeštaj istovremeno ili ne.

Druga studija koja je tokom 30-42 meseca pratila ishode stalnosti 3351 deteta koje je smešteno tokom jedne godine na hraniteljstvo pokazuje da je sibliški smeštaj povezan sa tipovima stalnosti (usvojenjem i reunifikacijom), ali samo kada su sibliške grupe očuvane potpuno i kontinuirano tokom smeštaja (Akin, 2001). Za decu koja su bila delimično smeštena sa siblizima pozitivni ishodi u ovom pogledu nisu pronađeni. Deca koja su bila deo potpuno sačuvane sibliške grupe i deca koja nisu imala sibilinge na smeštaju su imala veće šanse za reunifikaciju nego deca koja su bila potpuno odvojena od siblinga.

Različiti nalazi su dobijeni u studijama koje su se bavile oblašću emocija i ponašanja u kontekstu sibliškog smeštaja. Opšti zaključak je da je za neku decu, u određenim uslovima, sibliški smeštaj bio povezan sa povoljnijim ishodom mentalnog zdravlja (Meakings et al., 2017).

Australijska studija (Tarren-Sweeney & Hazell, 2005) koja se bavila mentalnim zdravljem dece na porodičnom smeštaju (engl. foster i kinship care) daje rezultate i za 347 braće i sestara uzrasta 4-11 godina. Zajednički smeštaj siblinga je podrazumevao da je dete smešteno sa bar jednim sibliškom, a odvojen da nije smešten ni sa kim od siblinga. Izvor podataka su bili hranitelji dece i baza podataka o dečjoj zaštiti. Rezultati ove studije pokazuju da je pol značajan faktor kada se radi o mentalnom zdravlju dece smeštene sa siblizima ili bez siblinga. Što se dečaka tiče, ne postoji značajna razlika u mentalnom zdravlju dečaka koji su smešteni sa bar jednim sibliškom i dečaka koji su odvojeni od svih siblinga. Međutim, devojčice koje nisu smeštene ni sa kim od siblinga imale su znatno lošije mentalno zdravlje i lošije odnose sa vršnjacima u odnosu na devojčice koje su bile smeštene sa bar jednim sibliškom. Autori daju moguća objašnjenja zašto je to tako: zajednički smeštaj je protektivni faktor za devojčice, loše mentalno zdravlje je posledica razdvajanja ili je odvojeni smeštaj posledica problema sa kojima se devojčice suočavaju u pogledu mentalnog zdravlja, a ne njegov uzrok.

Studija o 38 dece predškolskog uzrasta koja su imala starije sibilinge istraživala je povezanost statusa sibliškog smeštaja (zajednički - odvojeni smeštaj) i dečjeg funkcionisanja u oblasti emocionalnih i bihevioralnih problema, socijalnih kompetencija i kognitivnog funkcionisanja (Smith, 1998). Rezultati pokazuju da su deca koja su bila smeštena sa siblizima pre smeštaja imala veći stepen psiholoških problema, ali bez obzira na to, u trenutku istraživanja imala su značajno niži nivo emocionalnih i bihevioralnih problema u odnosu na decu koja nisu bila smeštena sa siblizima. Takođe, deca koja su bila smeštena sa siblizima su imala slabija postignuća u kognitivnim ishodima (niže skorove na testu receptivnog rečnika). Autorka navodi da ova studija pored malog uzorka ima i druga ograničenja i da daje mali doprinos razumevanju obrazaca smeštaja na funkcionisanje dece koja imaju sibilinge, ali da se ujedno može posmatrati kao osnova za dalja istraživanja pošto pruža neke indikacije šta mogu biti prednosti i nedostaci sibliškog smeštaja.

Studija koja je pratila ishode za 1701 dete u hraniteljstvu koje ima braću i sestre (Hegar & Rosenthal, 2011) nije pokazala sveobuhvatnu povezanost obrasca sibliškog smeštaja i problema u ponašanju. Međutim, na poduzorku dece iz nesrodničkih porodica, prema izveštavanju nastavnika, rezultati pokazuju da su deca iz podeljene sibliške grupe (smeštena sa nekim od siblinga, ne sa svima) imala više eksternalizovanih problema u ponašanju nego deca koja su potpuno bila smeštena zajedno sa svim siblizima ili potpuno odvojena od siblinga.

Prepoznaje se da su obrazovna postignuća u kontekstu sibliškog smeštaja oblast koja je malo istražena, ali da nekoliko postojećih studija na ovu temu pokazuje povoljnije ishode za braću i sestre koji su smešteni zajedno (Meakings et al., 2017). Edukativne kompetencije su jedna od istraživanih oblasti studije o 170 mladih koji su se nedavno pre toga osamostalili nakon porodičnog smeštaja. Rezultati pokazuju da je dužina smeštaja na hraniteljstvu sa barem jednim siblingom povezana sa boljim edukativnim kompetencijama (Richardson & Yates, 2014). Druga studija o 1701 detetu, braći i sestrama na hraniteljstvu, na osnovu podataka dobijenih od nastavnika, pokazuje da su deca koja su bila smeštena sa svim siblizima imala bolje rezultate od dece koja su bila smeštena sa delom sibliinga ili bez sibliinga (Hegar & Rosenthal, 2011).

Kanadska studija se bavila razumevanjem sibliškog sistema kroz praćenje dva oblika porodičnih tranzicija (smeštaj na hraniteljstvo i razvod roditelja) (Drapeau et al., 2000). Studija je pratila 335 sibliinga na hraniteljskom smeštaju i 283 sibliinga nakon razvoda roditelja. Jedan od nalaza je da postoji povezanost između razdvajanja braće i sestara i manje harmoničnih odnosa među njima. U netaknutim grupama sibliški odnosi su bili više harmonični nego odnosi razdvojenih sibliinga. Takođe, očekivano, rezultati pokazuju da je razdvajanje sibliinga povezano sa smanjenjem kontakata među njima. Autori zapažaju da ovi nalazi mogu biti posledica zajedničkog smeštaja, ali i posledica drugih faktora poput predašnjih odnosa, sibliškog konflikta, fizičke odvojenosti, nemogućnosti male dece da iniciraju kontakt. Ipak, pozivajući se na prethodna i na svoje istraživanje, oni naglašavaju da braća i sestre imaju vitalnu ulogu u prilagođavanju dece na porodične tranzicije (Drapeau et al., 2000).

Kontakti između sibliinga koji ne žive zajedno

Što se tiče istraživanja čiji su predmet kontakti između sibliinga koji ne žive zajedno, zapaža se da se studije o siblizima retko fokusiraju na detalje o učestalosti kontakata, razlike između porodičnog i rezidencijalnog smeštaja, želje dece u vezi sa kontaktima i uticaj kontakata na dobrostanje dece (Lundström & Sallnäs, 2012). Kao odgovor na prepoznato stanje, švedska studija se bavila sibliškim kontaktima 240 mladih uzrasta 13-18 godina koji su smešteni u hraniteljskim porodicama i rezidencijalnim ustanovama najmanje šest meseci u trenutku istraživanja. Istraživani su frekvencija kontakata, želje dece u vezi sa kontaktima i povezanost kontakata i psihosomatskog statusa mladih (Lundström & Sallnäs, 2012). Autori kao najupečatljiviji rezultat o frekvenciji kontakata navode da 39% procenata mladih svoje sibliinge viđa ređe nego jednom mesečno. Kada se posmatraju poduzorci, u odnosu na mlade u rezidencijalnim ustanovama, mladi u hraniteljskim porodicama u većem procentu sibliinge viđaju retko ili ih ne viđaju. Međutim, kada imaju kontakte, njihova frekvencija je češća za mlade smeštene u hraniteljskim porodicama nego za one smeštene u rezidencijalnim ustanovama. Takođe, mladi koji su stariji i koji su duže na smeštaju u većem su riziku da nemaju kontakt sa siblizima.

”Očuvanje kontakta” (engl. „Keeping in touch“) je englesko istraživanje koje predstavlja stavove dece i mladih na smeštaju o kontaktima sa članovima biološke porodice i drugim značajnim osobama (Ofsted, 2009). U istraživanju je učestvovalo 370 dece i mladih koji su smešteni na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju. Što se tiče sibliškog pitanja, istraživanje govori o broju braće i sestara koji nisu smešteni zajedno, o postojanju i frekvenciji sibliških kontakata, stavovima učesnika o značaju zajedničkog smeštaja braće i sestara i načinima na koji braća i sestre u zaštiti mogu očuvati kontakt. Malo više od polovine učesnika je imalo braću i sestre takođe u zaštiti i od tog broja 81% dece je bio odvojen od braće i sestara. Više od polovine njih (56%) ima najmanje jednom mesečno kontakt sa siblizima, dok 12% nikada ne ostvaruje kontakt. Rezultati pokazuju da što su deca duže u zaštiti imaju manje šanse da održe kontakt sa siblizima.

Australijska studija o 144 dece i mladih na hraniteljstvu pokazuje da su kontakti između odvojenih sibliinga (bez obzira da li su u razdvojeni u zaštiti ili su neki od sibliinga kod kuće) generalno gledano

oskudni, da manje od trećine njih ima nedeljne ili češće kontakte (Wise, 2011). Posebno se naglašava da skoro polovina dece i mladih svoje sibringe nikada nije videla ili su ti kontakti neredovni i retki.

Jedna studija (Wojciak et al., 2013) pokazuje da je od 152 adolescenta najveći deo njih (73,7%) odvojen od sibringa. Od tog broja skoro tri četvrtine imaju mesečni ili manje frekventni kontakt, dok jedna četvrtina nikada nije imala kontakt sa sibrinzima. Kao značajan podatak se izdvaja to što 75% mladih želi više kontakata sa sibrinzima. Takođe, rezultati ovog istraživanja pokazuju da se sibrinzi koji imaju češći kontakt bolje „slažu“ (imaju bolje odnose) od onih koji imaju ređi kontakt.

Gledišta voditelja slučaja, dece i mladih i odraslih koji su uključeni u neposrednu brigu o njima o sibrinškom pitanju

Kada posmatramo šta nam deca i mladi govore o sibrinzima, smeštaju i kontaktu sa njima najveći broj njih ima pozitivan stav u odnosu na ova pitanja. Generalno gledano oni žele da budu smešteni sa sibrinzima, a kada to nije moguće, značajne su im redovne posete, kako i informacije o braći i sestrama (Herrick & Piccus, 2005). Pozivajući se na navode prethodnih studija, Kuper (Cooper, 2013) navodi da bi deca želela više kontakata sa sibrinzima nego sa drugim članovima porodice. Značaj ovih kontakata pokazuju i rezultati studije koji govore da mladi koji su bili na smeštaju u hraniteljskim porodicama u odraslom dobu češće održavaju kontakt sa sibrinzima nego sa roditeljima (Pecora, 2010).

Pitanje koliko je značajno sačuvati braću i sestre zajedno na smeštaju je postavljeno svima od 370 učesnika engleske studije bez obzira na to da li imaju braću ili sestre (Ofsted, 2009). Najveći broj njih (86%) prepoznaje da je to prilično značajno ili veoma značajno. Međutim, kada je pitanje da li je u redu odvojiti braću i sestre u zaštiti postavljeno samo deci koja imaju sibringe u zaštiti, skoro jedna trećina je smatrala da je to u redu, približan broj nije bio siguran, a 43% je smatralo da to nije u redu. Najčešće navedeni adekvatni razlozi za odvajanje su ako se braća i sestre ne slažu dobro, ako su u opasnosti ili ako žele da budu odvojeni. Kao zaključak se navodi da učesnici smatraju da je važno održati sibrinške u zaštiti zajedno, ali i da je u redu odvojiti ih kada postoje dobri razlozi za to. Veći broj dece u domovima je bio protiv razdvajanja braće i sestara (prethodni podaci pokazuju da deca u domu imaju veću šansu da budu razdvojena). Kao predloge najboljih načina da deca u zaštiti održe kontakt učesnici iz ove studije su naveli: posete, kontakt telefonom ili putem interneta, imanje sibrinških fotografija, zajednički odmori ili učešće na kampovima namenjenim sibrinzima u zaštiti.

Slični podaci dobijeni su i u drugoj engleskoj studiji (Ofsted, 2014). Deca koja su smeštena zajedno sa sibrinzima su u 91% slučajeva smatrala da je to ispravna odluka, dok je to mišljenje imalo 45% dece koja su bila razdvojena od sibringa. Deca u domovima, koja su češće odvojena od sibringa, u manjem procentu smatraju da je odluka o odvajanju u njihovom slučaju bila u redu.

Australijska studija se bavila značajem kontakata sa sibrinzima za decu i mlade u alternativnoj zaštiti (Guardian for Children and Young People, 2011). Urađeni su intervjui sa 18 učesnika 10-16 godina. Rezultati pokazuju da je za decu i mlade u zaštiti sibrinški kontakt značajno pitanje. Učesnici ove studije odnose sa sibrinzima ocenjuju kao jednako važne, ako ne i važnije nego odnose sa biološkim roditeljima. Mnogi učesnici su govorili o osećanju bliskosti sa sibrinzima čak iako su imali minimalni kontakt sa njima ili nikada nisu imali kontakt. Nalazi istraživanja pokazuju da deca i mladi imaju različite i individualne odnose sa svakim od sibringa (po pitanju bliskosti, vrednosti i uloge tog odnosa, želja kako on treba da izgleda), kao i da prepoznaju da se ti odnosi menjaju kroz vreme i da su posredovani uzrastom, razvojnim periodom, zrelošću, blizinom smeštaja i kontaktima. Jedan od važnih nalaza ove studije je da deca i mladi smatraju da je lični, neposredni kontakt (”licem u lice”) važan za unapređenje odnosa bliskosti, a pored toga važni su i česti kontakti, zabavne aktivnosti, opuštenu i prirodnu atmosferu, minimiziran sibrinški kontakt i ispunjena očekivanja. Kontakti putem telefona i društvenih mreža se vide kao dopuna ličnim susretima, ali ne i kao njihova zamena.

Što se želja u vezi sa kontaktima tiče, rezultati švedske studije koja se bavila sibliškim kontaktima 240 mladih uzrasta 13-18 godina pokazuju da je više od polovine učesnika izjavilo da želi više kontakata sa siblišcima (Lundström & Sallnäs, 2012). Kod onih čiji su kontakti bili najređi, želja za kontaktima je bila najviše izražena. Mladi koji su stariji i koji su duže na smeštaju više žele kontakt sa siblišcima što ukazuje da dužina smeštaja ne smanjuje interesovanje i želju dece za kontaktima.

Pošto stavovi profesionalaca i odraslih koji su uključeni u neposrednu brigu o deci i mladima utiču na odluke koje se tiču siblišga na alternativnom staranju, biće prikazani rezultati dveju studija koje se bave ovom temom. Studija u kojoj je učestvovalo 38 hraniteljica i 31 voditelj slučaja bavila se njihovim stavovima i uverenjima o sibliškom smeštaju, prirodi i značaju sibliških odnosa (Smith, 1996). Malo više od polovine ispitanika sibliške odnose posmatra kao veoma značajne, dok ostatak ove odnose posmatra kao prilično i donekle značajne. Više od polovine hraniteljica se ne slaže sa stavom da je lakše pomoći detetu da se uklopi u porodicu ako je smešteno sa siblišcima uz obrazloženje da su siblišci previše zavisni jedni od drugih i da se zatvaraju u odnosu na druge ljude. Međutim, drugi deo uzorka (44,8%) prepoznaje braću i sestre kao izvor podrške jednih drugima što čini da se osećaju sigurnije i prijatnije u novoj porodici i prepoznaje da je zbog toga lakše brinuti o njima. Najveći broj hraniteljica (84%) nije se slagao da je sa stanovišta deteta lakša integracija u novu porodicu ukoliko je i siblišg smešten u istu porodicu, uz obrazloženje da je deci lakše da nađu svoje mesto u porodici ako nemaju prethodno nametnutu ulogu u kontekstu odnosa sa siblišcima (na primer parentifikujući odnos).

Svi voditelji slučaja su se slagali sa postojećom politikom zajedničkog smeštaja siblišga, sem u situacijama gde je to suprotnom najboljim interesima dece. Tri najčešća faktora koja se navode pri donošenju odluke o zajedničkom smeštaju su: braća i sestre pomažu jedni drugima u smanjivanju osećaja gubitka, oni služe kao izvor podrške jedni drugima, deca imaju malo emocionalnih i problema u ponašanju. A najčešće navedeni faktori koji govore u prilog odvojenog smeštaja su: nedostatak prostora - resursa, pretpostavka da će se dete bolje integrisati u novu porodicu ako je smešteno bez siblišga i velika razlika u godinama između siblišga. Voditelji slučaja su takođe u većini slučajeva prepoznali da je teže da se dete integriše u porodicu ako je smešteno sa siblišcima. Voditelji slučaja prepoznaju da je teško pronaći zajednički smeštaj za sibliške grupe i da pronalaženje smeštaja zavisi od karakteristika dece (uzrast, veličina grupe). Najveći broj njih prepoznaje srodnički smeštaj kao adekvatan za smeštaj sibliških grupa. Voditelji slučaja prepoznaju značaj sibliških poseta kada deca ne žive zajedno (bilo da je neko od siblišga u drugoj hraniteljskoj ili u biološkoj porodici).

Već pomenuta studija (McDowall, 2015) u kojoj je učestvovalo 116 voditelja slučaja daje rezultate njihovih stavova o sibliškim kontaktima. Skoro svi učesnici prepoznaju to kao značajno pitanje, ali 20% njih prepoznaje da postoji visok nivo teškoća u organizovanju sibliških kontakata. Navedene teškoće su: geografska udaljenost, smeštaj u okviru različitih agencija u različitim regionima, organizovanje prevoza, dogovor vremena koje bi odgovaralo svim uključenim stranama, nedostatak resursa, stavovi i ponašanje dece i mladih i ljudi koji o njima brinu mogu olakšati ili otežati kontakte. Manje učestali, ali značajni odgovori, bili su i negativne posledice kontakata, razlika u godinama između siblišga, veličina sibliške grupe.

Šta znamo o braći i sestrama na alternativnom staranju u Srbiji?

Pored već navedenog nedostatka sistematskog prikupljanja podataka o siblišcima na alternativnom staranju u Srbiji, evidentan je i nedostatak smernica za rad sa sibliškim grupama koje ulaze u alternativno staranje kao i programa obuke koji bi se fokusirali na značaj sibliških veza dece, načine njihovog održavanja i unapređivanja. Takođe, ne postoje istraživanja koja su se bavila direktno sibliškim pitanjem, već podatke o siblišcima na alternativnom staranju dobijamo posredno, iz drugih istraživanja.

Istraživanje o deci i mladima na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju u Srbiji daje podatke o smeštaju dece sa braćom i sestrama za 374 dece i mladih obuhvaćenih uzorkom (Žegarac, 2014). Rezultati istraživanja pokazuju da 19% dece i mladih nema sibringe, da je 23,6% procenata njih smešteno sa svom braćom i sestrama, a 23,3% sa delom braće i sestara. Značajan podatak je da uglavnom ne postoji nikakvo objašnjenje zašto braća i sestre nisu smešteni zajedno (Žegarac, 2014). Kada postoje, navedeni razlozi za razdvojenost su: braća i sestre su sa jednim od roditelja, u drugim hraniteljskim porodicama, kod drugih srodnika ili u drugim ustanovama, napuštanje zaštite od strane sibringa zbog punoletstva. Što se tiče kontakata dece sa značajnim osobama, ovo istraživanje pokazuje da u oblasti održavanja kontakata nedostaje veliki broj podataka u dosijeima dece. Rezultati pokazuju da dve trećine dece (61,4%) održava kontakte sa roditeljima i/ili srođnicima i da deca i mladi kontakte najčešće održavaju sa sibrinzima (35,2%).

U istraživanju koje se bavilo dobrobiti adolescenata na hraniteljstvu, odnosi sa braćom i sestrama su istraživani kao jedan od elemenata dobrobiti (Žegarac i Krnjajić, 2019). Specifičnost ovog istraživanja je što su učesnici bili i sami adolescenti i odrasli koji su uključeni posredno i neposredno u brigu o njima (hranitelji, voditelji slučaja, savetnici za hraniteljstvo, ključni informatori). Svi učesnici u istraživanju prepoznaju zajednički smeštaj sibringa kao element dobrobiti adolescenata na hraniteljstvu, ali postoji razlika u onome na čemu je fokus kada različiti učesnici govore o tome. Adolescenti stavljaju akcenat na značaj i značenje sibrinškog odnosa i na svoje doživljaje tih odnosa. Za veliki broj njih su ti odnosi “nešto najvažnije u životu” i prepoznaju prednosti zajedničkog smeštaja (doprinosi osećaju sigurnosti, olakšava neizvestnost i svakodnevno funkcionisanje u hraniteljskoj porodici, smanjuje brigu i anksioznost, predstavlja resurs za budućnost) (Žegarac i Krnjajić, 2019). Odrasli učesnici iako ove odnose prepoznaju kako značajne i zajednički smeštaj kao nešto što je važno i što se “ne dovodi u pitanje”, više se fokusiraju na resurse od kojih zavisi mogućnost zajedničkog smeštaja i izazove sa kojima se suočavaju u svojim ulogama hranitelja ili stručnih radnika, nego na značenja i značaj tih odnosa za same adolescente.

I u samom održavanju kontakata kao načinu očuvanja ove značajne veze odrasli učesnici istraživanja prepoznaju brojne prepreke od kojih su neke povezane i sa radom stručnih radnika centra za socijalni rad (nedovoljno angažovanje ili preopterećenost poslom i nedostatak vremena). Takođe, prepoznaje se da je „sibrinško pitanje” značajno prilikom procene, planiranja i donošenja odluka o postizanju ciljeva stalnosti za decu, posebno u slučaju usvojenja, gde se povezanost sa braćom i sestrama pokazuje kao “faktor koji ometa usvojenje dece” (Žegarac i Krnjajić, 2019, str. 91).

S obzirom na to da adolescenti koji su učestvovali u ovom istraživanju naglašavaju sibrinške odnose kao najznačajnije, ostaje pitanje da li odrasli u dovoljnoj meri razumeju koliko ti odnosi znače adolescentima i da li bi autentično razumevanje značaja ovog odnosa za decu drugačije usmerilo ponašanje profesionalaca? Da li bi to dovelo do povećanih napora da se postojeći resursi reorganizuju ili novi obezbede, odnosno do drugačijih odluka kada su u pitanju smeštaj i kontakti sibringa?

Istraživanje o 151 mladom koji su u procesu pripreme za napuštanje alternativnog staranja (Burgund, 2016) daje nam neke podatke o mladima i njihovoj percepciji sibringa kao podrške u ovom procesu. Rezultati ove studije pokazuju da mladi na hraniteljskom nesrodnikom smeštaju (56,3%) smatraju da najviše podrške dobijaju od braće i sestara, ali najčešće tu podršku ocenjuju kao malu. Na pitanje sa kim bi voleli da žive nakon osamostaljivanja najveći broj mladih (19%) bi želeo da živi sam, a skoro jednak broj njih (18,4%) sa braćom i sestrama.

Istraživanje koje se bavilo kontaktima dece na hraniteljstvu sa roditeljima i srođnicima pokazuje da od ukupnog uzorka (100 dece) 72 dece ima sibringe (Skrobić, 2014). Trećina njih (31.9%) je smeštena sa svim sibrinzima, dok je deo njih smešten sa delom sibringa (22.2%). Najveći broj dece (45.8%) nije smešten ni sa jednim sibringom. Kada su u pitanju razlozi zbog kojih dete nije smešteno sa sibrinzima, najčešći odgovori su da braća i sestre žive sa oba ili jednim od roditelja ili da su smešteni

u druge hraniteljske porodice, odnosno kod srodnika. Drugi razlozi koji se navode su usvojenje sibringa, smeštaj sibringa u ustanovu socijalne zaštite ili samostalan život sibringa nakon punoletstva.

Isto istraživanje pokazuje da više od trećine dece koja ne žive sa sibrinzima održava neki vid kontakta sa njima. Kod najvećeg broja dece u pitanju su lični susreti i telefonski kontakti. Što se učestalosti tiče, lične susreti polovina dece ima ređe nego mesečno, a kod najvećeg broja dece (jedne trećine) telefonski kontakti se realizuju jednom nedeljno. Kada je u pitanju mesto održavanja kontakata, za najveći broj dece to je hraniteljska porodica, a zatim slede biološka porodica i prostorije centra za socijalni rad. Prema proceni savetnika za hraniteljstvo, kontakti sa sibrinzima na polovinu dece uglavnom dobro utiču, a na više od trećine veoma dobro.

Više podataka o karakteristikama kontakata braće i sestara koji odrastaju u različitim hraniteljskim porodicama može se dobiti iz analize koja je urađena u Centru za porodični smeštaj i usvojenje Beograd (Skrobić i drugi, 2015). Od 61 sibrinške grupe, jedna trećina sibrinških grupa nije imala kontakte. Kao najčešći razlog za nepostojanje kontakata savetnici za hraniteljstvo navode nepostojanje plana kontakata, a kao drugi razlozi navode se uzrast dece, nemotivisanost dece, stavovi profesionalaca (voditelja slučaja). Autorke posebno naglašavaju i upućuju kritiku u odnosu na stavove profesionalaca koji onemogućavaju održavanje kontakata jednog broja braće i sestara u situacijama kada je perspektiva zaštite za jednog ili više sibringa usvojenje. Kao argument se navodi težnja da se izbegne „nepotrebna“ separacija, koja bi usledila ukoliko se, u promenjenim životnim okolnostima, ne održi kontinuitet uspostavljenih kontakata. Pomeranjem fokusa na posledice dodatne separacije, gubi se iz vida dobit koju deca imaju od uspostavljanja odnosa i izgradnje zajedničkih uspomena (Skrobić i drugi, 2015).

Što se tiče sibringa koji imaju kontakte, u istoj analizi, zaključuje se da je dinamika kontakata koja varira između jednom nedeljno i nekoliko puta tokom godina uslovljena spoljnim faktorima poput udaljenosti mesta stanovanja porodica, razlikama u organizaciji porodičnog života, a ne potrebama dece. Takođe, vidljivi su i nedostaci vezani za organizaciju kontakata i odnose se posebno na njihov sadržaj. Iako je činjenica da mesto održavanja kontakata (službene prostorije) može da ograničava izbor sadržaja, primećuje se da, i kada za to objektivno postoje uslovi, hraniteljske porodice nedovoljno koriste resurse u okruženju kako bi osmislile aktivnosti kroz koje bi deca dobila priliku da unapređuju svoj odnos i stvaraju zajedničke uspomene (Skrobić i drugi, 2015).

Prepoznajući potrebe za unapređenjem sibrinških odnosa dece na hraniteljstvu Centar za porodični smeštaj i usvojenje Beograd je razvio model podrške razvoju sibrinških odnosa. Program je obuhvatao kampove za braću i sestre kao i proslavu Dana braće i sestara. Kroz sve aktivnosti nastojalo se da se doprinese (re)uspostavljanju, održavanju i povećanju kvaliteta kontakata i odnosa braće i sestara koji su smešteni u različitim hraniteljskim porodicama, obezbeđivanju uslova za stvaranje zajedničkih iskustava i uspomena, kao i izgradnji koherentne životne priče sibringa (Skrobić i drugi, 2015). Nakon sprovođenja ovih aktivnosti i sagledavanja njihovog značaja za decu koja su u njima učestvovala tokom 2015- 2017. godine, one se mogu nazvati primerima dobre prakse u podršci razvoja sibrinških odnosa. Međutim, ove aktivnosti su bile projektno realizovane i nisu sistemski podržane, te se aktuelno ne sprovode.

Metodologija istraživanja

Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja je primena koncepta najboljih interesa deteta prilikom donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju. Primena koncepta najboljih interesa deteta podrazumeva proces procene i određivanja najboljih interesa koje obavljaju stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva (centra za socijalni rad) koji donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. Proces procene i određivanja najboljih interesa deteta sagledaće se kroz to kako stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva tumače koncept najboljih interesa deteta u kontekstu donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju, koje su karakteristike procesa procene i određivanja najboljih interesa deteta i koje kriterijume stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva koriste kada procenjuju i određuju najbolje interese deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. Takođe, sa kojim se teškoćama stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva suočavaju kada procenjuju i određuju najbolje interese dece prilikom donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju i, u skladu sa tim, šta treba da bude unapređeno u politikama, procedurama i praksi da bi se efikasnije primenjivao koncept najboljih interesa deteta kada se donose ove odluke.

U ovom istraživanju tri oblasti donošenja odluka koje se donose za braću i sestre na alternativnom staranju se prepoznaju kao posebno značajne. To su: a) odluka o smeštaju dece iz siblišne grupe, bez obzira da li deca ulaze u alternativno staranje u isto vreme ili ne, b) odluka o uspostavljanju i načinu održavanja njihovih kontakata, ukoliko siblizi ili neki od sibliinga nisu smešteni zajedno i c) odluka koja se tiče dostizanja stalnosti za decu iz siblišne grupe. Odluke se ne moraju donositi ovim redom. Nekada se prvo donosi odluka o kontaktima sibliinga koji su već na smeštaju, a zatim može da se razmatra smeštaj sa siblizima deteta koje naknadno ulazi u alternativnu zaštitu.

Cilj istraživanja je deskripcija procesa u kome stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva primenjuju koncept najboljih interesa deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju i objašnjenje procesa procene i određivanja najboljih interesa, kriterijuma na kojima su zasnovani i teškoća koje postoje u tom procesu. Osim toga, cilj istraživanja je objašnjenje značenja najboljih interesa deteta koje konstruišu stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva i u skladu sa kojim donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju.

Istraživačka pitanja

Takom pripreme nacrtu istraživanja na početku sam postavila istraživačke hipoteze.

Opšta hipoteza glasi:

U procesu procene i određivanja najboljih interesa deteta u odlukama koje donose za braću i sestre na alternativnom staranju stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva se suočavaju sa izazovima i ovaj proces nije u skladu sa preporukama koje postoje u međunarodnom pravnom okviru.

Posebne hipoteze:

1. Stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva koji donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju se u procesu procene i određivanja najboljih interesa deteta suočavaju sa izazovima: u oblasti organizacionih faktora i okolnosti (malo vremena za donošenje odluka, preopterećenost poslom, veliki broj predmeta), nedostupnost jasnih smernica na srpskom jeziku, konflikt najboljih interesa braće i sestara.

2. U procesu procene najboljih interesa u odlukama koje stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva donose za braću i sestre na alternativnom staranju ne procenjuju se svi relevantni elementi potrebni za donošenje odluke navedeni u Opštem komentaru broj 14 Komiteta za prava deteta. Ti elementi obuhvataju gledište svakog deteta; očuvanje porodičnog okruženja i održavanje odnosa; zaštitu i brigu koja je neophodna za detetovo blagostanje koje u širem smislu uključuje materijalne, fizičke, obrazovne i emocionalne potrebe, kao i potrebe za naklonošću i sigurnošću.
3. U procesu određivanja najboljih interesa u odlukama koje stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva donose za braću i sestre na alternativnom staranju se ne slede preporučene procedure navedene u Opštem komentaru broj 14 Komiteta za prava deteta: pravo deteta da izrazi sopstveno gledište; ustanovljavanje i razmatranje svih relevantnih činjenica; uvažavanja različitih percepcija vremena kod dece i odraslih; formulisanje pravnog obrazloženja; uspostavljanje mehanizama za preispitivanje i revidiranje odluke.

Međutim, nakon postavljenih hipoteza, dodatnom analizom istraživačkog problema kojim želim da se bavim i cilja istraživanja koji sam postavila došla sam do zaključka da njihove karakteristike upućuju na to da se ovaj cilj najadekvatnije može postići kvalitativnim istraživanjem. U nastavku ću predstaviti koji argumenti su usmerili moju odluku da se opredelim za kvalitativan pristup u istraživanju.

Istraživački problem je prepoznat (kao što je već pomenuto) u mom prethodnom praktičnom radu. Literatura iz ove oblasti ne obrađuje sibliško pitanje i odluke u vezi sa siblišima sa aspekta njihovih najboljih interesa. Ne postoje prethodna istraživanja, teorije i objašnjenja ovog procesa iz pozicije najboljih interesa deteta. S obzirom na to da je hipoteza “tvrđenje izvedeno iz postojeće teorije koja može da budu testirano na osnovu empirijskih činjenica” (Vilig, 2016, str. 71), prethodno navedeno govori u prilog tome da nisu ispunjeni uslovi da se postave istraživačke hipoteze koje su adekvatne, već da je neophodno razviti ekplorativni tip istraživanja u kome istraživačka pitanja usmeravaju istraživački proces.

I upravo zbog toga što je primena koncepta najboljih interesa u donošenju odluka za braću i sestre na alternativnom staranju nova tema u kontekstu alternativnog staranja dece i ne postoje dosadašnja istraživanja i znanja u skladu sa kojima bi se mogle postaviti adekvatne hipoteze, potrebno je istražiti i razumeti ovaj proces. Definisani problem je potrebno istražiti i on zahteva detaljno objašnjenje i razumevanje procesa i konteksta u kom se te odluke donose. Kvalitativna istraživanja su orijentisana na procese, opise i objašnjenja kako se nešto događa, a u ovom slučaju kako se donose odluke (Willig, 2013; Creswell, 2007). U skladu sa tim istraživačka pitanja koja se postavljaju u kvalitativnim istraživanjima upućuju na fenomen (proces, entitet, objekat) koji istraživač želi da ispita i zahtevaju odgovore koji sadrži opise i objašnjenja (Willig, 2016).

Takođe, lična perspektiva učesnika u istraživanju je centralna za ovo istraživanje. Cilj istraživanja je da iz ugla donosioca odluka saznam o procesu donošenja odluka i pokušam da razumem ovaj proces i njegove karakteristike. Fokus u istraživanju je na perspektivi učesnika, značenjima koja oni daju najboljim interesima deteta i njihovim subjektivnim gledištima o procesu donošenja odluka. Želela sam da saznam na koji način oni pridaju smisao fenomenu, odnosno procesu koji se istražuje. Fokus je na značenjima iz njihove lične perspektive (Willig, 2013), a ne značenjima koja ja kao istraživačica pridajem tom fenomenu na osnovu unapred postavljenih varijabli (Willig, 2013). S obzirom na to da kvalitativna istraživanja imaju fokus na percepciji učesnika i iskustvu, perspektivama, značenjima i subjektivnim gledištima, prepoznajem kao adekvatno korišćenje kvalitativnog pristupa u ovom istraživanju (Hatch, 2002; Creswell, 2013; Willig, 2013; Creswell, 2014).

U skladu sa navedenim karakteristikama kvalitativnog pristupa u istraživanju opredelila sam se za istraživačka pitanja, a ne hipoteze. Ovim istraživanjem nastojala sam da odgovorim na jedno glavno i nekoliko specifičnih istraživačkih pitanja. Glavno istraživačko pitanje je:

Kako stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva primenjuju koncept najboljih interesa deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?

Specifična istraživačka pitanja su:

1. Kako stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva tumače koncept najboljih interesa deteta u kontekstu donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju?
2. Koje su karakteristike procesa procene i određivanja najboljih interesa deteta kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?
3. Koje kriterijume stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva koriste kada procenjuju i određuju najbolje interese deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?
4. Sa kojim se teškoćama stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva suočavaju kada procenjuju i određuju najbolje interese dece prilikom donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju?
5. Šta treba da bude unapređeno u politikama, procedurama, praksi da bi se efikasnije primenjivao koncept najboljih interesa deteta kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?

Dizajn istraživanja

Postoji različite preporuke o tome koje elemente treba da sadrži dizajn istraživanja (engl. research design elements) (Crotty, 1998; Creswell, 2003; Creswell, 2007). U ovom istraživanju sam izabrala okvir koji obuhvata sledeće elemente: epistemologiju, teorijsku perspektivu, metodologiju (strategija na kojoj se zasniva izbor metoda), metode (tehnikе ili postupci koji se koriste za sakupljanje i analizu podataka) (Crotty, 1998).

Istraživanje počiva na konstruktivističkoj epistemološkoj poziciji. Prema ovom stanovištu, ljudsko iskustvo i percepcija nisu direktan odraz uslova u životnoj sredini (Willig, 2013). Pojedinci i grupe učestvuju u kreiranju sopstvene percepcije društvene stvarnosti i stvarnost se razvija u društvenim interakcijama (Crotty, 1998). Pojedinci razvijaju subjektivna značenja sopstvenih iskustava u odnosu na određene predmete i stvari. Ova značenja se formiraju kroz interakciju sa drugima (sociokonstruktivizam) i posredovana su istorijskim i kulturnim normama koje deluju u životu pojedinaca (Creswell, 2007). Ljudi konstruišu značenja i tumače svet na osnovu svoje istorijske i društvene perspektive u nekom kontekstu (Crotty, 1998). S obzirom na to da značenja nisu otkrivena, već su konstruisana, ona mogu biti konstruisana različito (Willig, 2013), pa se, u skladu sa tim, navodi da ne postoji jedno znanje, već više znanja (Willig, 2013). Značenja su višestruka i raznovrsna (Creswell, 2007; Willig, 2013). Isti fenomen ili događaj mogu se opisati na različite načine što vodi različitim načinima sagledavanja i razumevanja koji su jednako validni, odnosno nijedan od njih nije (nužno) pogrešan (Willig, 2013). Cilj istraživanja zasnovanih na ovom stanovištu je da se, što je više moguće, oslanjaju na gledišta učesnika i učesnica o temi koja se istražuje (Creswell, 2003).

Teorijska perspektiva istraživanja je interpretativistička, što znači da istraživači odnosno istraživačice nisu odvojeni od fenomena koji istražuju, već je njihova uloga da daju smisao i značenje značenjima koja učesnici i učesnice imaju o svetu, odnosno da interpretiraju ta značenja (Creswell, 2003). Oni nastoje da razumeju kontekst i da interpretiraju stvari u skladu sa svojim iskustvom i pozadinom (Crotty, 1998). Interpretacija potiče iz ličnog, kulturnog, istorijskog iskustva (Creswell, 2007). U okviru interpretativizma, simbolički interakcionizam se usmerava na dinamičnu razmenu značenja i aktivnosti i bavi se procesima u kojima ljudi stvaraju i pregovaraju značenja koja daju pojavama i aktivnostima. Značenja nastaju iz aktivnosti i povratno utiču na njih kao produkt kolektivnog procesa (Charmaz, 2006). Stoga ova perspektiva obezbeđuje teorijski okvir za istraživanje značenja koja stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva daju siblinškom odnosu, kao i konceptu najboljih

interesa i u skladu sa kojima donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. U procesu donošenja ovih odluka, stručni radnici i stručne radnice konstruišu značenja sibliških odnosa i najboljih interesa deteta, a ta značenja zatim utiču na odluke koje oni donose.

Ovo istraživanje se bavi percepcijom donosilaca odluka o procesu primene koncepta najboljih interesa deteta prilikom donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju. Sagledava se i njihovo razumevanje, interpretacija i značenje koje daju najboljim interesima i samoj primeni najboljih interesa deteta u donošenju odluka. Uloga istraživača odnosno istraživačice je da zatim kroz analizu podataka i razvoj objašnjenja procesa da interpretaciju percepcije učesnika i učesnica njihove interpretacije najboljih interesa i procesa primene najboljih interesa u donošenju odluka.

Konstruktivistička utemeljena teorija (engl. constructing grounded theory) je izabrana kao metodologija, odnosno, strategija istraživanja, pošto njena primena omogućava da se razume neki fenomen i objasni neki proces, a u ovom istraživanju su to koncept najboljih interesa deteta i njegova primena odnosno proces njegove primene kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. Takođe, konstruktivistička utemeljena teorija dosledno prati konstruktivističku epistemologiju i podrazumeva da su i podaci i analiza kreirani kao rezultat interakcije (iskustava i odnosa) između učesnika učesnica i drugih izvora i zasnovana je na interpretativističkoj tradiciji (Charmaz, 2006).

Utemeljena teorija je razvijena u sociologiji šezdesetih godina i predstavlja kvalitativni istraživački dizajn u kojem istraživač i/ili istraživačica generiše opšte objašnjenje (teoriju) procesa, akcije, interakcije koje je oblikovano gledištima velikog broja učesnika i učesnica (Strauss & Corbin, 1998 navedeno u Creswell, 2007). Tokom vremena, razvile su se različite verzije ove metodologije i njena primena proširila se i na druga područja, a među njima su i socijalni rad, obrazovanje, psihologija, antropologija, arhitektura (Sraswell, 2007; Jeđud, 2007). Osnova razlika konstruktivističke utemeljene teorije, koja će biti primenjena u ovom istraživanju, u odnosu na druge verzije, je što se teorija ne otkriva iz podataka koji su odvojeni od istraživača ili istraživačice, već se konstruiše iz podataka koji se dobijaju tokom istraživanja (Topolovčan, 2017).

Konstruktivistička utemeljena teorija predstavlja „fleksibilne smernice za prikupljanje i analizu kvalitativnih podataka kako bi se konstruisala teorija ”utemeljena” u samim podacima“ (Charmaz, 2006, p. 2). U njoj se naglašava značajna i aktivna uloga istraživača i istraživačica, ne samo tokom obrade, već i tokom prikupljanja podataka. Istraživač i/ili istraživačica su uvek ”uronjeni” u stvarnost koju istražuje, deo su onoga što istražuju, naučne činjenice i lične vrednosti su povezane, a viđenja istog objekta ili subjekta su višestruka i interpretativna (Charmaz & Henwood, 2008 navedeno u Topolovčan, 2017).

Prikupljanje i analiza podataka

U skladu sa prirodom i odabranom strategijom istraživanja izabran je i način prikupljanja podataka (Craswell, 2003; Charmaz, 2006). Preporučeni termin je stvaranje ili generisanje podataka (engl. data generation) s obzirom na to da je akcenat na kokonstrukciji znanja, ne samo na prikupljanju podataka koji su od istraživača ili istraživačice nezavisni (Charmaz, 2006). U ovom istraživanju u pitanju su višestruki izvori podataka i to: polustrukturirani dubinski intervju, analiza dokumentacije - dosijea i tehnika ankete - upitnik.

U konstruktivističkoj utemeljenoj teoriji, intervjui se prepoznaju kao primarni izvor podataka (Charmaz, 2006), zbog toga što utemeljena teorija ima za cilj da razume svet iz perspektive učesnika i učesnica u procesu, a u ovom istraživanju glavni učesnici i učesnice su stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva koji procenjuju i određuju najbolje interese deteta kada donose odluke za braću i sestre. Zbog toga je važno razumeti perspektivu donosilaca odluka, njihovo razumevanje

najboljih interesa, a u skladu sa tim i primene ovog koncepta kada donose odluke. Za vođenje intervjua je kreiran protokol (Prilog 1).

Protokol sadrži pet delova: Uvod, Odluke, Teškoće, Preporuke, Zatvaranje. U svakom delu postoje glavna i pomoćna, odnosno dodatna pitanja. U velikoj meri su korišćena „otvorena“ pitanja, tj. „pitanja otvorenog kraja“ (na koji način, koji, kako, šta) kako bi se podstakli učesnici i učesnice da opširnije govore i daju objašnjenje bez prevelikog usmeravanja.

Učesnici i učesnice istraživanja su unapred odabrali slučaj, odnosno slučajeve na osnovu kojih će se voditi intervju, te su imali vremena da se podsete karakteristika slučaja, značajnih dešavanja i samog procesa donošenja odluka. Kada su stručni radnici i stručne radnice izabrali dva slučaja, nakon uvodnog dela pitanja o odlukama i teškoćama su bila usmerena prvo na jedan, pa na drugi slučaj, odnosno, razgovor o dva slučaja nije tekao paralelno. Pitanja u vezi sa preporukama i završna pitanja su postavljena nakon toga.

Drugi izabrani izvor podataka su podaci u dokumentima koje sadrže dosijei braće i sestara na alternativnom staranju. Oni su adekvatan izbor zbog toga što se prepoznaje da dokumenti nisu "objektivne činjenice", već su napisani, odnosno konstruisani, od strane donosilaca odluka u određenom kontekstu (Charmaz, 2006). Takođe, kombinovanje korišćenja ova dva izvora podataka omogućava njihovu komparaciju uz sagledavanje njihove usaglašenosti.

U svrhu prikupljanja podataka iz dosijea razvijen je poseban protokol (Prilog 2). U prvom delu protokola predviđeno je prikupljanje podataka o detetu, sibliškoj grupi i smeštaju (uzrast, pol, nacionalnost, veličina grupe, dužina smeštaja, vrsta smeštaja, zajednički ili odvojen smeštaj, promena smeštaja). Nakon toga se prikupljaju podaci o donošenju odluka o smeštaju, kontaktima, stalnosti (obrazloženje odluke, elementi procene NID, učešće deteta, revidiranje odluke, druga relevantna zapažanja).

Kako bi se sakupili demografski podaci i podaci o iskustvu donosilaca odluka, učesnika i učesnica u istraživanju, za potrebe ovog istraživanja konstruisan je upitnik (Prilog 3). Upitnik ima sedam pitanja (pol, godine starosti, zanimanje, centar za socijalni rad, radno mesto, iskustvo godina rada, iskustvo godina rada u službi za decu i mlade).

U sklopu pripreme za realizaciju istraživanja, uradila sam jedan „pilot“ intervju sa stručnom radnicom koja je ispunjavala kriterijume za učešće. U toku intervjua sam postavila nekoliko pitanja koja nisu bila deo početnog protokola, a pokazala su se kao korisna, pa sam u skladu sa tim izvršila manje korekcije protokola za intervju koji sam kasnije u svim ostalim intervjuima primenjivala. „Pilot“ intervju je bio zasnovan na dva slučaja, a zatim sam analizirala dokumentaciju u vezi sa tim slučajevima. Podaci iz pilot istraživanja su deo analiziranih podataka.

Podatke sam analizirala sledeći u najvećoj meri smernice konstruktivističke utemeljene teorije (Charmaz, 2006). Analizu podataka otpočela sam još na početku istraživanja. Tokom istraživanja trudila sam se da ovaj proces analize teče paralelno sa daljim generisanjem podataka. Međutim, zbog rasporeda intervjua, koji nisu zavisili samo od mene već i od raspoloživog vremena učesnika, nije uvek bilo moguće nakon svakog intervjua uraditi odmah i kodiranje. Svaki urađen intervju je transkribovan, nakon čega sam pročitala transkript kako bih se upoznala sa podacima, a zatim otpočela i proces kodiranja.

Započela sam analizu preporučenim inicijalnim kodiranjem, u formi linijskog kodiranja ili kodiranja „red po red“ (engl. line by line). Ovaj proces kodiranja u početku je predstavljao za mene izazov, kako zbog vremena koje je zahtevao i velikog broja kodova, tako i zbog formulisanja kodova i traženja balansa između kodova koji su ili previše opisni ili previše analitički (Yates, 2015). Sledeći

korak u analizi podataka je bio fokusirano kodiranje koje podrazumeva izbor inicijalnih kodova koji se najčešće javljaju i/ili se čine najkorisnijim.

U skladu sa smernicama (Charmaz, 2006), otpočela sam i vođenje neformalnih, spontanih beleški (engl. memo - writing) gde sam beležila početne ideje o podacima i kodove koji bi mogli da formiraju kategorije. Iz ovih beleški kasnije su i razvijene kategorije koje su prikazane u delu rezultata istraživanja.

Uzorak, regrutovanje učesnika i učesnica i tok istraživanja

Za istraživanje je odabran kriterijumski uzorak (Creswell, 2013) koji je bio određen radnim mestom, dužinom radnog iskustva i teritorijom. Uzorak je obuhvatio stručne radnike i stručne radnice koji imaju najmanje tri godine radnog iskustva u oblasti donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju i koji rade u centrima za socijalni rad⁹ koji su različite veličine, a nalaze se na teritoriji Republike Srbije.

Kako bih primenila „potpunu” verziju (engl. full version) utemeljene teorije (Willig, 2013), koja podrazumeva teorijsko uzorkovanje, prvobitna namera mi je bila da u istraživanje uključujem i nove učesnike i učesnice. Teorijsko uzorkovanje je karakteristično za utemeljenu teoriju i podrazumeva uključivanje novih učesnika i učesnica u istraživanje kako bi se proverili postojeći nalazi i uspostavljene kategorije, odnosno teorija ili objašnjenje u nastajanju (Charmaz, 2006; Willig, 2013; Topolovčan, 2017). Kao glavnu prepreku ostvarivanju teorijskog uzorka prepoznajem pandemiju virusa Covid 19 usled koje zbog konstantnog porasta broja zaraženih nije bilo bezbedno nastaviti istraživanje na ovaj način¹⁰. Iz ovog razloga, bez obzira na poštovanje svih epidemioloških mera, smatrala sam da se daljim istraživanjem možemo dovesti u zdravstveni rizik i učesnici i učesnice i ja. Razmatrala sam realizovanje intervjuva putem telefona ili online platformi, međutim, odlazak u centre za socijalni rad bio je neophodan iz nekoliko razloga. Preporuka je da se kvalitativno istraživanje sprovodi u “prirodnom okruženju učesnika” (Creswell, 2007), u ovom slučaju u centrima za socijalni rad u kojima učenici i učesnice rade jer je to prostor u kom se odvijaju svakodnevna praksa i donošenje odluka za braću i sestre na alternativnom staranju. Takođe, pošto je istraživanje obuhvatalo i analizu dokumentacije iz dosija čiji sadržaj je poverljiv zbog čega nije moguće iznositi dokumenta iz ustanove. U skladu sa tim procenila sam da alternativni način realizacije istraživanja nije adekvatan.

Iako je preporuka da istraživači u kvalitativnim istraživanjima koliko god je moguće treba da isplaniraju strategiju uzorkovanja, ostavlja se mogućnost fleksibilnosti i menjanja uzorka tokom istraživanja (Creswell, 2007), a poređenje već dobijenih podataka omogućava da se primeni ključna tehnika analize podataka u utemeljenoj teoriji i kada nema mogućnosti za poređenje sa novim podacima (Strauss & Corbin, 1998 navedeno u Yates, 2015).

Što se tiče regrutovanja učesnika i učesnica, pre uspostavljanja kontakta sa predstavnicima izabranih centara za socijalni rad, uputila sam dopis Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja kako bih dobila saglasnost za istraživanje. Ministarstvo je uputilo preporuku izabranim centrima za socijalni rad da omoguće sprovođenje istraživanja. Nakon toga otpočela sam proces regrutovanja učesnika i učesnica uspostavljanjem kontakta sa direktorima i direktorkama centara za socijalni rad koji su informisali rukovodioce službi za decu i mlade i/ili stručne radnike i stručne

---

⁹ U daljem tekstu koristiće se i skraćeni oblik CSR

¹⁰ Na dan početka realizovanja istraživanja 4.9.2020. godine broj pozitivnih lica na Covid 19 u Republici Srbiji za taj dan iznosio je 96. Nakon toga zapaža se konstantni dnevni rast broja pozitivnih, da bi 13.11.2020. godine kada je realizovan poslednji intervju ovaj broj iznosio 3499 zaraženih. Broj pozitivnih je i u narednom periodu nastavio da raste i npr. 1.12. bilo je 7999 zaraženih (Podaci preuzeti sa covid19.rs. Izvor: Institut za javno zdravlje Srbije "Milan Jovanović Batut", SZO).

radnice i nakon toga sam od direktora odnosno direktorici ili rukovodilaca dobijala predlog stručnih radnika i stručnih radnica za intervju i njihove brojeve telefona i uspostavljala direktan kontakt. U jednom od centara za socijalni rad sam, nakon sastanka sa direktorom, prisustvovala i sastanku službe za decu i mlade i lično informisala stručne radnike i stručne radnice o istraživanju.

Proces regrutovanja učesnika i učesnica bio je praćen različitim izazovima. Neki od direktora i rukovodilaca službi za decu i mlade, i pored preporuke za realizaciju istraživanja koja je dobijena od nadležnog Ministarstva, izražavali su određenu sumnjičavost u vezi sa ciljevima istraživanja. U nekim slučajevima bilo je neophodno dodatno objašnjenje cilja istraživanja i naglašavanje da njegova funkcija nije kontrolna niti nadzorna. U nekoliko centara za socijalni rad ovo je produžilo vreme dogovaranja i doprinelo odlaganju prvobitno dogovorenih termina za istraživanje. Međutim, nijedan od direktora izabranih centara za socijalni rad na kraju nije odbio učešće zaposlenih predstavnika tog centra u istraživanju. Kod samih učesnika i učesnica nije pokazan ovaj vid otpora i nepoverenja, što može biti zbog toga što je osnova za učestvovanje bila dobrovoljnost učestvovanja i mogućnost da samostalno izaberu slučajeve za analizu. Moje prethodno iskustvo rada u sistemu alternativnog staranja dece doprinelo je da se stvori odnos poverenja i dobije odobrenje direktora i direktorki, a kasnije i saglasnost učesnika i učesnica za učešće u istraživanju. Kredibilitet prethodnog iskustva već je prepoznat u realizovanju sličnih istraživanja (Yates, 2015). Još jedan izazov koji je u nekim od slučajeva bio relevantan je vreme koje su stručni radnici i stručne radnice imali na raspolaganju za učestvovanje u istraživanju, što je zahtevalo uzajamnu fleksibilnost u dogovaranju termina za intervju.

Finalni uzorak su činili 21 učesnik i učesnica. U odnosu na pol učestvovalo je 19 žena i 2 muškarca, što oslikava inače veću zastupljenost žena na stručnim poslovima u socijalnoj zaštiti. Raspon godina učesnica i učesnika je od 28 do 62, a prosečno 43,76 godina. Ukoliko njihovu starosnu strukturu posmatramo u odnosu na petogodišnji raspon, u skladu sa indikatorima Republičkog zavoda za statistiku Srbije¹¹, 6 pripada starosnoj strukturi od 35-39 godina, 5 strukturi od 40-44 godine, 3 strukturi od 55-59 godina, dok ostalim strukturama (25-29, 30-34, 45-49, 60-64) pripada po jedno ili dvoje učenika.

U odnosu na zanimanje, nenamerno, podjednako su zastupljeni socijalni radnici, psiholozi i specijalni pedagozi. Po 5 učesnika pripada svakom od navedenih zanimanja, dok je pedagoga bilo 6. Svi učesnici su voditelji slučaja, a petoro su ujedno i supervizori, a jedan je rukovodilac službe za decu i mlade. U odnosu na godine radnog iskustva raspon godina je od 5- 31, prosečno 13,38. Godine iskustva rada u službi za decu su u istom rasponu, ali prosečno 11,8 godina.

Istraživanje je sprovedeno u 10 centara za socijalni rad na teritoriji Republike Srbije. U pitanju su centri za socijalni rad: CSR, „Sveti Sava“ Niš (6 učesnika), CSR „Solidarnost Kragujevac (3 učesnice), GCSR Beograd- Odeljenje Mladenovac (2 učesnice), GCSR Beograd- Odeljenje Zvezdara (2 učesnice), GCSR Beograd- Odeljenje Savski venac (2 učesnice), GCSR- Odeljenje Vračar (1 učesnik), CSR Vranje (2 učesnice), CSR Doljevac (1 učesnica), CSR Merošina (1 učesnica), CSR Ražanj (1 učesnica).

Ako se navedeni CSR sagledaju u odnosu na kriterijum veličine prema broju zaposlenih stručnih radnika i stručnih radnica, može se zapaziti da su CSR različitih veličina bili ujednačeno zastupljeni. Na dan 31.12.2020. godine CSR, „Sveti Sava“ Niš imao je 53 stručna radnika i radnice, CSR „Solidarnost Kragujevac 44, GCSR Beograd- Odeljenje Zvezdara 31, CSR Vranje 21, GCSR- Odeljenje Vračar 17, GCSR Beograd- Odeljenje Mladenovac 16, GCSR Beograd- Odeljenje Savski venac 14, CSR Doljevac 5, CSR Merošina 4, CSR Ražanj 3 stručna radnika i radnice. Podatke o broju

---

¹¹Pogledati starosne kategorije koje koristi Republički zavod za statistiku Srbije na <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/vizuelizacija/interaktivni-grafikoni/mapa>

zapolsenih dobila sam od Rukovodioca odeljenja za istraživanja Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu.

Za analizu dokumentacije iz dosijea, učesnici i učesnice istraživanja samostalno su odabrali slučajeve iz svoje prakse. Nisu postojala ograničenja ni u odnosu na definiciju siblinga (učesnicima i učesnicama je prepušteno da sami definišu ovaj odnos), niti u odnosu na uzrast dece, niti u odnosu na to da li su siblizi smešteni zajedno, odnosno odvojeno. Moja početna ideja, odnosno namera, bila je da svaki učesnik/učesnica odabere po jedan slučaj gde su članovi siblišne grupe smešteni zajedno, a po jedan gde su smešteni odvojeno. Međutim ovo je bilo realizovano samo u 5 slučajeva. Ostali učesnici/učesnice su odabrali po jedan slučaj, a razlog tom je nedostatka vremena i/ili to što aktuelno nemaju dve siblišne grupe čiji su voditelji slučaja. Kada je bio u pitanju jedan izabran slučaj, imali su mogućnost da izaberu da li će u pitanju biti sibliška grupa koja je smeštena zajedno ili odvojeno (potpuno ili delimično).

Karakteristike dece i sibliških grupa iz izabranih slučajeva

Odabrani slučajevi obuhvatili su 26 siblišne grupe. Siblišne grupe imale su od 2-7 članova. Najveći broj njih (10) imao je 3 člana u sibliškoj grupi. Zatim po zastupljenosti slede (u 7 slučajeva) sibliški parovi odnosno 2 dvoje dece. U 5 slučajeva siblišne grupe imaju 4 dece, u 2 slučaja 5, a u po 1 slučaju 6, odnosno 7 dece u okviru jedne siblišne grupe. Ukupno, siblišne grupe obuhvataju 87 dece.

S obzirom na to da se za svako dete iz siblišne grupe formira poseban dosije (nevezano za zajednički ili odvojen smeštaj), učesnici su birali za analizu dokumentacije dosije po jednog deteta iz siblišne grupe i sledeće karakteristike su prikazane za tu decu čiji su dosije analizirani.

Što se pola tiče, zastupljeniji su dečaci, njih je 16, dok je devojčica 10. Uzrast se kreće u rasponu od 3-18 godina, prosečno 10,34 godina. Uzrast se može posmatrati i u odnosu na petogodišnje starosne grupe u skladu sa jednom od demografskih tipologija (Republički zavod za statistiku, 2020). U odnosu na to u kategoriji od 1-4 ima 2 deteta, od 5-9 ima 9 dece, 10-14 ima 10 dece i u kategoriji od 15-19 5 dece. U odnosu na nacionalnost po 11 dece su romske nacionalnosti isti broj je i dece srpske nacionalnosti, a za 4 dece se u dokumentaciji se ne mogu pronaći podaci.

Što se tiče dužine smeštaja, deca su na smeštaju u rasponu od 6 meseci do 15 godina, prosečno 6,36 godina. Uzrast deteta prilikom prvog smeštaja je u rasponu od 3 meseca do 10 godina, prosečno 3,64 godine. Prvi smeštaj je za većinu dece (18) bio smeštaj u hraniteljsku porodicu, 7 ih je smešteno u ustanovu za decu i omladinu, a 1 u srodničku starateljsku porodicu. Aktuelno, 23 dete se nalazi u hraniteljskoj porodici, po 1 u ustanovi za smeštaj dece i odraslih, vaspitnoj ustanovi, odnosno srodničkoj starateljskoj porodici. U 13 slučajeva je došlo do promene prvog smeštaja. U pitanju su različiti razlozi: smeštaj iz prihvatilišta u ustanovu, iz ustanove u hraniteljsku porodicu, iz urgentne porodice u drugu hraniteljsku porodicu, iz srodničke porodice u hraniteljsku porodicu, ili je hraniteljska porodica procenjena kao nekompetentna u odnosu na potrebe deteta.

Od 26 sibliških grupa, deca iz 19 sibliških grupa su ušla istovremeno na smeštaj. Od navedenih 19 grupa, deca iz 13 grupa su na početku bila smeštena zajedno. Deca iz 5 sibliških grupa su pri istovremenom smeštaju bila delimično razdvojena (ostali su sa delom siblinga, od dela su razdvojeni). Samo 1 sibliška grupa je od početka smeštaj potpuno razdvojena. Deca iz 7 sibliških grupa su ušla u različitim trenucima na smeštaj, od toga su deca iz 2 grupe smeštena zajedno, a iz 5 ne.

U trenutku istraživanja, deca iz 10 sibliških grupa su sva smeštena zajedno, iz 9 su delimično zajedno, dok su deca iz 7 sibliških grupa potpuno odvojena. Više o obrascima smeštaja, brojnosti sibliških grupa u odnosu na zajednički i odvojen smeštaj, razlozima promena smeštaja biće u nastavku rada u delu prikaza rezultata istraživanja.

Etika

Etička zasnovanost istraživanja ima za cilj zaštitu dobrobiti i dostojanstva učesnika i učesnica i predupređivanje rizika koje učestvovanje u istraživanju može da nosi (Willig, 2013; Craswell, 2014). Naglašen je, a u ovom istraživanju i primenjen značaj razmatranja etičkih pitanja tokom celog istraživačkog procesa, a ne samo tokom prikupljanja podataka (Craswell, 2014).

U toku pripreme faze istraživanja obezbedila sam saglasnosti za sprovođenje istraživanja od relevantnih institucija. Ministarstvo za rad, boračka i socijalna pitanja uputilo je preporuku izabranim centrima za socijalni rad da omoguće sprovođenje istraživanja. Pre ostvarivanja kontakta sa potencijalnim učesnicima i učesnicama, za sprovođenje istraživanja dobijeno je odobrenje direktora i direktorki centara za socijalni rad. U ovoj fazi, pre realizacije, centrima za socijalni rad putem elektronske pošte poslate su informacije o istraživanju.

Sledeći značajan korak bio je obezbeđivanje dobrovoljnog učestvovanja zasnovanog na informisanom pristanku (engl. informed consent) i pisanoj saglasnosti učesnika i učesnica (Willig, 2013; Craswell, 2014). Pre istraživanja uspostavljen je telefonski kontakt sa potencijalnim učesnicima i učesnicama u kom su informisani o samom istraživanju, ciljevima, načinu korišćenja i načinu zaštite poverljivosti podataka, kao i potencijalnim koristima i rizicima u vezi sa učešćem u istraživanju. Učesnici i učesnice su na dan istraživanja dobili pisane i usmene informacije o istraživanju na osnovu kojih su doneli odluku o učešću. Saglasnost za učešće je potpisivana pre početka snimanja. Jedna učesnica je bila saglasna sa učešćem u istraživanju, ali ne i sa snimanjem intervjua, te je u tom slučaju intervju beležen pisanim putem.

Učesnici i učesnice u istraživanju nisu dobile nikakvu materijalnu nadoknadu niti podsticaj za učešće u istraživanju, sem čokolade koju sam im poklanjala nakon obavljenog intervjua, kao znaka zahvalnosti za učešće.

Mogućnost odustajanja (Willig, 2013) je još jedno značajano pitanje koje je razmatrano u ovom istraživanju. Učesnici i učesnice u intervjuima su imali mogućnost da odustanu od učešća u istraživanju najduže mesec dana od realizacije intervjua. Ovaj rok je izabran pošto bi nakon toga bilo teže njihove narative izdvojiti iz ukupnih rezultata, s obzirom na to da u primeni utemeljene teorije proces prikupljanja i obrade, odnosno analize podataka teku paralelno (Charmaz, 2006). Niko nije iskoristio ovu mogućnost.

S obzirom na to da je analizirana dokumentacija (dosije) braće i sestara koji su na alternativnom staranju, za sve maloletne sibilinge (do 18 godina) obezbeđena je pisana saglasnost zakonskih staratelja. U najvećem broju slučajeva, staratelji su bili stručni radnici organa starateljstva. U jednom slučaju dobijena je saglasnost hranitelja koji je ujedno i staratelj. U jednom slučaju je jedan član sibilinške grupe bio punoletan (18 godina), a njegov dosije je izabran za analizu, pa je uz pomoć stručne radnice obezbeđena njegova saglasnost. Primeri Saglasnosti za učestvovanje i Saglasnosti staratelja se nalaze u Prilogu 4 i Prilogu 5.

Dva centra za socijalni rad imala su potrebu za preduzimanjem dodatnih postupaka u pogledu etičkih pitanja, poverljivosti i postupanja sa podacima. Sa jednim Centrom sam potpisala Ugovor o saradnji, a u drugom sam dala izjavu kojom se obavezujem da ću adekvatno i u skladu sa relevantnim zakonima koristiti dobijene podatke.

Sva prikupljene saglasnosti biće čuvane dve godine nakon sprovedenog istraživanja. Nakon toga će biti uništene u mašini za uništavanje papira.

Način prikupljanja i obrade svih podataka podrazumevao je anonimnost, poverljivost i zaštitu privatnosti koje su obezbeđene i kroz šifriranje imena učesnika i učesnica i otklanjanje svih sadržaja

kojima osoba može biti identifikovana u podacima (Craswell, 2014). Svaki učesnik i učesnica su dobili jedinstvenu šifru koja je napravljena na osnovu pola učesnika (M ili Ž) i rednog broja intervjua. Takođe, šifrirani su i slučajevi u odnosu na redosled analize dosijea (npr. Slučaj 1).

Pitanja validnosti i pouzdanosti

U kvalitativnim istraživanjima značajna su pitanja validnosti i pouzdanosti istraživanja (Creswell, 2013; Willig, 2013). Validacija (validnosti ili valjanosti) treba da obezbedi pokušaj procene „tačnosti“ rezultata. Kako bi se to postiglo u istraživanju su primenjene različite strategije validacije: a) triangulacija, b) validacija od strane učesnika i učesnica c), prikaz refleksivnosti istraživačice. Što se tiče pouzdanosti, kao načini za obezbeđivanje pouzdanosti koristili su se audio-zapisi intervjua i transkribovanje sadržaja.

Triangulacija kao vid validnosti obezbeđena je kroz višestruke izvore podataka u istraživanju. Kao što je već navedeno, rađeni su intervjui sa donosiocima odluka, oni su popunjavali upitnike sa informacijama o demografskim karakteristikama i profesionalnom iskustvu, a rađena je i analiza dokumentacije iz dosijea dece koja su članovi sibliških grupa.

Kako bi učesnici i učesnice imali priliku da daju svoja gledišta o verodostojnosti analize i interpretacije podataka i potencijalnim nedostacima u vezi sa tim, primenjena je učesnička validacija (engl. participant validation, member checking) (Willig, 2013; Craswell, 2014). Učesnička validacija se može primeniti na različite načine, a neki od njih su slanje transkripata i neobrađenog materijala učesnicima i učesnicama i/ili prezentovanje preliminarnih nalaza (Craswell, 2014). U ovom istraživanju primenila sam prezentovanje preliminarnih nalaza.

Nakon istraživanja i analize podataka, organizovala su dve online prezentacije ključnih preliminarnih nalaza koje su bile namenjene učesnicima i učesnicama istraživanja kako bi oni mogli da obezbede svoja gledišta i refleksije. Njihova gledišta i refleksije su uključeni u konačni tekst istraživanja i biće prikazani u delu diskusije o rezultatima. Prilikom upućivanja poziva učesnicima i učesnicama, ostavila sam mogućnost izbora jednog od dva predviđena termina (jedan pre podne, drugi posle podne). Termini u različitim delovima dana imali su za cilj da učesnici i učesnice koji žele da prisustvuju prezentaciji to mogu da usklade sa svojim profesionalnim i privatnim obavezama. Od 21 učesnika i učesnica pozivu se odazvalo njih 10 (sa 4 nisam mogla da stupim u kontakt, a od 7 nisam dobila odgovor na upućen poziv). Međutim, 1 učesnica se nije pojavila, bez obrazloženja (iako je potvrdila učešće), a 1 učesnik je otkazao prisustvo zbog zdravstvenih razloga.

U kvalitativnom istraživanju se prepoznaje aktivna uloga istraživača/istraživačica i potencijalni uticaj njihovih prethodnih iskustava, vrednosti, predrasuda, interesa na samo istraživanje (na tok i nalaze istraživanja). Zbog toga je refleksivni prikaz uloge i pozicije istraživača/istraživačice u istraživanju primenjen kao način validacije (Willig, 2013; Creswell, 2014). Preispitivanje uloge istraživača u istraživanju doprinosi validnosti i na taj način što ga sprečava da nameće sopstvena značenja, već da se, pre svega bavi, značenjima učesnika i učesnica (Willig, 2013). Zbog naglašenog značaja refleksivnosti, ova strategija validacije će biti posebno prikazana u poglavlju koje sledi.

Refleksivnost - moja pozicija u istraživanju

Interpretativistička perspektiva ovog istraživanja podrazumevala je da ja kao istraživačica nisam bila odvojena od fenomena koji sam istraživala. Moja uloga je bila davanje smisla i značenja značenjima učesnika o predmetu istraživanja i interpretacija tih značenja kroz prizmu mojih ličnih i profesionalnih iskustava (Crotty, 1998; Creswell, 2003). Metoda konstruktivističke utemeljenje teorije, koja je bila primenjena u ovom istraživanju, ostavlja dosta prostora za konstrukciju značenja,

te se smatra važnim da sam istraživač/istraživačica prepozna svoju poziciju i njen eventualni uticaj u sprovođenju date metode, potencijalne projekcije ili interpretativni „unos“, odnosno uticaj na same rezultate (Charmaz, 2006). Upravo zbog toga, pokušaću da objasnim svoju poziciju i šta je sve moglo da utiče na moj pristup kreiranju i sprovođenju istraživanja i na moj doživljaj i tumačenje rezultata.

U Centru za porodični smeštaj i usvojenje bila sam pet godina savetnica za hraniteljstvo, realizatorica edukativnih programa za hranitelje, kreatorica i realizatorica programa podrške razvoja sibliških odnosa. Sve to mi je omogućilo da se u praksi upoznam sa temom i karakteristikama sibliških odnosa dece na alternativnom staranju. Uvid u to da brojna deca na alternativnom staranju ne žive sa svojom braćom i sestrama, da mnogi od njih koji nisu smešteni zajedno često nemaju kontakte ili kontakti nisu adekvatno organizovani, kao i da se za njih, neretko, različito planira stalnost, probudili su moje istraživačko interesovanje u ovoj oblasti.

U skladu sa prethodnim profesionalnim iskustvom, ja sam sistem socijalne zaštite poznavala iz druge uloge, nisam bila donosilac odluka. Međutim, s obzirom na to da sam ipak bila upoznata sa ograničenjima sistema i imala uvide kako se to reflektuje na proces donošenja odluka, intervjuima i odnosu sa učesnicima i učesnicama sam pristupila uz svest o odgovornosti koje oni imaju i teškoćama sa kojima se suočavaju.

Tokom upoznavanja sa učesnicima i učesnicama predstavila sam ukratko svoje profesionalno iskustvo u ovoj oblasti. U nekim slučajevima mi se činilo da su moja profesija socijalne radnice i prethodno radno iskustvo doprineli stvaranju odnosa poverenja sa učesnicima i učesnicama. Bila sam prepoznata kao neko ko „poznaje sistem“ i njegove nedostatke koji u svakodnevnom radu stvaraju teškoće. Čini se da su zbog toga neki od učesnika i učesnica izgubili početnu „potrebu“ da brane svoj rad i donete odluke.

Takođe, temom alternativnog staranja dece i mladih bavila sam se i sa istraživačkog aspekta. Bila sam istraživačica u više istraživanja koja su se bavila temama u vezi sa decom u socijalnoj zaštiti, a neka od njih specifično decom na alternativnom staranju. Učestvovala sam i u realizaciji studije „Dobrobit adolescenata na hraniteljstvu“ (Žegarac i Krnjajić, 2019) u kojoj su i adolescenti i odrasli uključeni u brigu o njima govorili o sibliškom odnosu kao elementu dobrobiti adolescenata. Ovo je bilo značajno iskustvo jer mi je pružilo još jedan uvidu o značaju ovog odnosa iz perspektive samih adolescenata. Takođe, u okviru izrade svog master rada sprovela sam istraživanje o kontaktima dece na hraniteljstvu sa roditeljima i srođnicima. Aktuelno sam asistentkinja na Departmanu za socijalnu politiku i socijalni rad na Filozofskom fakultetu u Nišu i u radu sa studentima i studentkinjama se bavim ovim temama.

Pored profesionalnog, značajno je pomenuti i moje lično iskustvo. Moj pozitivan odnos sa sestrom, kako u periodu odrastanja tako i aktuelno, uticao je na to na koji način ja doživljavam sibliške odnose i kakav im značaj pridajem.

Doprinos istraživanja

Pošto je tema sibliških odnosa na alternativnom staranju od skoro u fokusu pažnje istraživača i istraživačica, ovo istraživanje upotpunjuje postojeći naučni fond znanja u ovoj oblasti, ali i pruža novi pogled na ovu temu i obezbeđuje okvir za naredna istraživanja. Naučni doprinos je u proširenju postojećih saznanja socijalnog rada kao akademske discipline, jer do sada ova tema nije istraživana iz perspektive prava deteta i ne postoje znanja o procesu primene koncepta najboljih interesa deteta kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju.

Ovo istraživanje se odnosi na dva nivoa naučnog saznanja. Jedan je naučna deskripcija, kao najbazičniji vid naučnog saznanja, u pogledu deskripcije procesa u kome stručni radnici i stručne

radnice organa starateljstva primenjuju koncept najboljih interesa deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. Pored naučne deskripcije, ovo istraživanje doprinosi i naučnom objašnjenju procesa procene i određivanja najboljih interesa, kriterijuma na kojima su zasnovani i teškoća koje postoje u tom procesu.

Istraživanje može doprineti poboljšanju postojeće prakse, a na osnovu nalaza istraživanja, kreirane preporuke mogu biti osnova za unapređenje politika i procedura, razvoja programa obuke i smernica koje će moći da se primenjuju u svakodnevnom radu kada se procenjuju i određuju najbolji interesi za braću i sestre na alternativnom staranju. Istraživanje može doprineti drugačijem sagledavanju postojećih ili stvaranju novih uvida u odnosu na najbolje interese braće i sestara na alternativnom staranju. Takođe, rezultati istraživanja ukazuju na potrebe i teškoće sa kojima se suočavaju donosioci odluka kada procenjuju i određuju najbolje interese braće i sestara. Sve ukupno, ovo može doprineti unapređenju kvaliteta alternativnog staranja braće i sestara i zaštiti i unapređenju njihovih prava s obzirom na to da je koncept najboljih interesa dominantan međunarodni pravni standard kojim treba da se obezbedi zaštita svih dečjih prava.

Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja biće prikazani u odnosu na teme koje su činile osnovu za vođenje intervju. U pitanju su karakterizacija sibilinških odnosa, karakterizacija najboljih interesa deteta, tri oblasti donošenja odluka (smeštaj, kontakti i stalnost) i preporuke učesnika. Pitanje resursa nije bila odvojena oblast tokom intervju, ali se izdvojila kada su učesnici govorili o donošenju odluka o smeštaju i teškoćama sa kojima su se susretali u izabranim slučajevima, ali i uopšte u vođenju zaštite sibilinška. Iz tog razloga u rezultatima će biti prikazana posebno. Za svaku od ovih oblasti biće prikazane kategorije koje su izvedene iz podataka, a nakon inicijalnog i fokusiranog kodiranja.

Karakterizacija sibilinških odnosa

S obzirom na to da ne postoji zvanična i jedinstvena definicija ko su braća i sestre i da se za definisanje koriste različiti kriterijumi, u kreiranju istraživanja, pošla sam od „široke“ početne definicije sibilinška. To su deca koja imaju bar jednog zajedničkog biološkog roditelja, bez obzira na to da li deca imaju iskustvo zajedničkog života, kao i deca na alternativnom staranju koja su povezana drugim odnosima koji nisu zasnovani na krvnom srodstvu (na primer iskustvo života u istoj hraniteljskoj porodici). Kako je istraživanje prvenstveno bilo usmereno na razumevanje percepcije donosilaca odluka, na početku intervju, pre pitanja koja se odnose na najbolje interese deteta i analizu izabranih slučajeva, bilo mi je značajno da saznam kako stručni radnici i stručne radnice koji donose odluke definišu ko su sibilinzi i odnosu na koju decu postupaju tako pri donošenju odluka o smeštaju, kontaktima i stalnosti.

Moguće je izdvojiti dve kategorije u njihovim odgovorima: a) Krvna veza kao nužni i dovoljni kriterijum definisanja sibilinška i b) Iskustvo zajedničkog života kao dodatni kriterijum za postupanje. U ovom poglavlju će biti predstavljeno i na koji način stručni radnici i stručne radnice doživljavaju sibilinške odnose i koja im značenja pripisuju u životima dece na alternativnom staranju što se prikazuje u kategoriji c) Značaj i karakteristike sibilinških odnosa.

Krvna veza kao nužni i dovoljni kriterijum definisanja sibilinška

Nužni i dovoljni kriterijum za definisanje braće i sestara za sve učesnike i učesnice u istraživanju je postojanje biološke, krvne veze, odnosno da deca imaju bar jednog zajedničkog biološkog roditelja. Neki od učesnika i učesnica to izražavaju terminima „pravna“ ili „zakonska“ definicija misleći na

krvno srodstvo prema porodičnom pravu. Učesnici i učesnice prepoznaju da najveći broj siblinga na alternativnom staranju ima jednog zajedničkog roditelja, da je to, najčešće majka, dok su očinstva često nepoznata i/ili neutvrđena. U skladu sa tim, deca će lakše biti identifikovana kao siblizi ukoliko im je zajednički roditelj majka.

Samo jedna učesnica, pored krvne veze, prepoznaje i značaj definisanja siblinga onako kako deca to definišu navodeći primere bliskosti između braće i sestara koji su u srodstvu, ali nemaju zajedničke roditelje već su u pitanju braća i sestre od tetke, ujaka, strica. Ona govori o deci koja, u skladu sa kulturnim i socioekonomskim kontekstom u Srbiji, neretko žive zajedno u proširenoj porodici i zajedničkom domaćinstvu i sebe „smatraju braćom i sestrama“. Navodi mogućnost za postojanje i ovakvih situacija i važnost razmatranja tog odnosa, ali ujedno prepoznaje ograničenja po pitanju resursa i smanjenu mogućnost da bi sistemski ova veza mogla biti tretirana kao sibliška jer „ti ni to najrođenije nemaš gde da smestiš zajedno“ (Ž 14).

Takođe, samo jedna učesnica smatra da bi i deca koja imaju iskustvo zajedničkog života u istoj hraniteljskoj porodici, a nisu biološki povezana, mogla da se posmatraju kao siblizi i da bi se, usled eventualne potrebe za izmeštanjem, njihov odnos percipirao kao sibliški. Međutim, dodaje da takvo iskustvo nije imala u dosadašnjoj praksi. Druga učesnica navodi da deca koja su u tom odnosu ne bi bila „tretirana“ kao siblizi, dok se kod drugih učesnika i učesnica ovaj element u definisanju ne pojavljuje.

Iskustvo zajedničkog života kao dodatni kriterijum za postupanje

Pored krvne veze, učesnici i učesnice govore i o iskustvu zajedničkog života siblinga kao značajnom kriterijumu za postupanje u odnosu na decu kao siblišku grupu. Ovaj dodatni kriterijum više je povezan sa praktičnim razlozima nego sa njihovim tumačenjem značaja sibliškog odnosa. Zajednički život omogućava lakšu identifikaciju dece koja imaju zajedničkog roditelja ili roditelje, odnosno dece koja su siblizi. Takođe, najčešće deca koja zajedno žive istovremeno budu izmeštena iz biološke porodice. Ovo je posebno značajno imajući u vidu već pomenuto nepostojanje sistematskog prikupljanja podataka o siblizima na alternativnom staranju. Nisu retki slučajevi da roditelji dece imaju i drugu decu rođenu ranije ili kasnije, u odnosu na decu za koju se donose odluke, ali da to nije dokumentovano i da stručni radnici nemaju saznanje o tome ili o detaljima njihovog smeštaja. Posledica toga je da za ovu decu, iako ispunjavaju „minimalnu“ (biološku) definiciju da budu siblizi, pri donošenju odluka, najčešće, sibliški odnos neće biti uziman u obzir.

Iskustvo zajedničkog života, takođe, obezbeđuje mogućnost za prethodno izgrađenu bliskost između dece, što je kriterijum koji se veoma ceni kada se odlučuje o najboljim interesima dece koja imaju sibilinge. Ukoliko se deca ne poznaju ili rečima učesnika „ne znaju jedni za druge“, „nisu svesni odnosa i relacija“ i samim tim nemaju ni razvijenu emocionalnu vezu, to lakše vodi odlukama koje ovu decu razdvajaju ili ne spajaju. U tim situacijama biće lakše za voditelje slučaja da se takve odluke donesu kada je to neophodno. Ovo je značajan kriterijum kod usvajanja, što će kasnije biti detaljnije prikazano u poglavlju Odluke o stalnosti.

Dok drugi učesnici i učesnice iskustvo zajedničkog života posmatraju kao dodatni kriterijum, samo jedna učesnica ima izričit stav da je iskustvo zajedničkog života neophodni i glavni kriterijum za zajednički smeštaj.

Mi nekad te odnose precenjujemo. To su deca iz disfunkcionalnih porodica, a mi preterujemo jer je to stvar našeg vaspitanja. Veze ne postoje ako se ne neguju. Nekad kad su bili u različitim institucijama, nismo ni znali da postoje. Ako nisu odrasli zajedno, ne treba ih smeštati zajedno. (Ž 16)

Značaj i karakteristike sibliških odnosa

Najznačajnije karakteristike sibliškog odnosa koje učesnici i učesnice navode su bliskost i povezanost, jedinstvenost („Nešto što delite samo vi, ni sa kim drugim ne možete da podelite“) i trajanje („To je celoživotna veza“). Oni ovoj vezi daju dodatnu vrednost i posebnost kada su u pitanju braća i sestre na alternativnom staranju. Ona se sagledava kao način da se očuva biološka porodica, odnosno njen deo, i kao jedan od načina da se održi kontinuitet u životima dece, („Jedino njihovo što je još ostalo od biološke porodice“).

Iako ovaj odnos doživljavaju kao vrednost po sebi, veći deo učesnika i učesnica naglašava da sama biološka činjenica ipak nije dovoljna da bi ovaj odnos dostigao svoju pretpostavljenu svrhu i ukazuju na neophodnost „građenja“ i „negovanja“ ovih odnosa („To je odnos koji se gradi“, „Odnos koji se uči“, „Odnos koji se neguje“). Naglašavaju da način na koji deca odrastaju i koliko su senzibilisana za ove odnose utiče na to šta će oni za njih predstavljati. Učesnici i učesnice značaj sibliških odnosa posmatraju kroz dimenzije sadašnjosti i budućnosti. Nekoliko njih prepoznaje koliko je ovaj odnos posebno značajan pri smeštaju jer očuvanje sibliške grupe vodi ublažavanju trauma i sprečavanju dodatne separacije, lakšem prilagođavanju smeštaju i suočavanju sa krizom („Ja to gledam kao snagu, neki resurs, kao neki plus u moru negativnosti i rizika koje prepoznamo“). Pored toga, ovaj odnos se doživljava i kao resurs za budućnost, a posebno u periodu nakon prestanka smeštaja i posebno za decu čiji cilj stalnosti nije usvojenje („Da imaju jedni druge kroz ceo život“). Kako je komponenta vremena prepoznata kao značajna za izgradnju ovog odnosa, za neke učesnike i učesnice, značaj ovog odnosa raste vremenom i više ga vrednuju pri donošenju odluka za decu starijeg uzrasta. Kada je neophodno, lakše će biti doneti odluke o razdvajanju kada su deca nižeg kalendarskog uzrasta. Vremenom ta veza postaje i snažnija i važnija što otežava razdvajanje. To se može prepoznati i u odgovoru ove učesnice:

Kad su klinci, klinci su, suštinsko značenje brat sestra, to je neko ko je stalno tu i to je ok. I naziva se tako. Ali suština mislim da se stiče tada (u tinejdžerskom periodu). Ne znam da li bih ikada ja lično imala petlje da mi se ukaže situacija da moram da zbrinem sibilinge od recimo trinaest, četrnaest godina, mislim da ne bih imala herca da ih razdvojim. Takvo razdvajanje ostavlja baš trag. (Ž 10)

Stručni radnici i stručne radnice izgrađuju određena očekivanja da će njihovi percipirani značaj i efekti očuvanja ove veze imati isti značaj i za same sibilinge. Oni ličina iskustva i kulturno uobičajena tumačenja sibliških odnosa preslikavaju u očekivanja od ovih odnosa za samu decu („I što svi mi u privatnom životu očekujemo kad kažeš brat, sestra“, Ž 7).

Međutim, primećuje se raskorak u tome kakav značaj sibliški odnosi imaju za stručne radnike i stručne radnice, a kakav za neke od sibilinga. Kroz više primera iz celokupne prakse i nekoliko analiziranih slučajeva može se videti da razvoj ovih odnosa nije uvek u skladu sa očekivanjima stručnih radnika i stručnih radnica. Nekoliko njih govori o situacijama gde sibilinzi nisu jedni drugima kasnije bili podrška ili nisu bili na način na koji je to iz ugla stručnih radnika i stručnih radnica očekivano da će biti („Izostaje nivo vezanosti koji mi imamo u odnosu na svoje sibilinge“, Ž 13; „Nekad kad se desi baš neka užasna kriza, oni pomognu, ali nije to ono što mi očekujemo, što bih ja na primer za svog brata“, Ž 7).

Učesnici i učesnice nude potencijalna objašnjenja zbog čega dolazi do ovakvog razvoja sibliških odnosa. Jedan deo razloga podrazumeva odgovornost odraslih koji su posredno ili neposredno uključeni u brigu o deci. Navodi se da deca možda ne odrastaju na način koji im pokazuje da je to važno, da stručni radnici (nenamernim propustima) dovode do toga da se kontakti ne održavaju u meri u kojoj je to potrebno, da hranitelji neravnopravno postupaju u odnosu na decu (favorizovanje jednog deteta u odnosu na druge se navodi u nekoliko analiziranih slučajeva). Drugo ponuđeno objašnjenje polazi od toga da kod dece prevlada lični interes i da sve svoje snage usmeravaju na

samoodražanje. Opisano rečima jedne od učesnica „da se bore za sebe i da sebe spasu“. U okolnostima gde su siblizi razdvojeni ovo može biti pojačano.

Možda neki moji zaključci ili teze zašto bi to moglo tako da bude je što su ta deca rano naučila princip „samopreživljavanja“ i prosto su kroz sve nedaće i rizične situacije shvatili da su sami sebi oslonac i da preovladava instinkt za preživljavanjem gde onda svi drugi budu manje bitni u odnosu na mene. Druga situacija može biti da u okviru hraniteljskih porodica nisu imali dovoljno podsticaja niti su u dovoljnoj meri podsticani da budu jedni drugima podrška. (Ž 4)

U tim situacijama razdvojenosti, zvuči neprofesionalno, ali kao da im prevlada interes. Dobro, ok, jeste mi ona sestra, ali šta ja imam od toga. I svako dodatno angažovanje oko toga im je besmisleno. Ovo kad su zajedno, to doživljavam da im mi dajemo priliku da odaberu. (Ž 10)

Karakterizacija najboljih interesa deteta

Način na koji stručni radnici i stručne radnice definišu, razumeju i tumače najbolje interese deteta utiče na to kako će ih procenjivati i primenjivati kada donose odluke, u ovom slučaju za sibilinge na alternativnom staranju. Zbog toga su nakon pitanja o definisanju sibilinga bila postavljena pitanja koja nisu direktno vezana za izabrane slučajeve, već za opšte definisanje najboljih interesa deteta i specifičnosti najboljih interesa dece koja su deo sibilniških grupa. U ovim odgovorima moguće je izdvojiti sledeće kategorije: a) Teškoće u definisanju najboljih interesa deteta, b) Karakterizacija najboljih interesa deteta kao zaštite prava i zadovoljenja potreba deteta i c) Prepoznavanje promenljive prirode najboljih interesa deteta.

Teškoće u definisanju najboljih interesa deteta

Povodom pitanja o definisanju najboljih interesa deteta, učesnici i učesnice navode izostanak (opšteprihvaćene) definicije najboljih interesa deteta i naglašavaju teškoće ili nemogućnost njihovog definisanja. Prepoznavanje „širine“, složenosti i neodređenosti najboljih interesa deteta kao njegovih glavnih karakteristika za većinu učesnika i učesnica otežava ili onemogućava kreiranje (sopstvenih) definicija ovog koncepta. Teškoće definisanja, kako učesnici i učesnice naglašavaju, delimično proizilaze i iz individualizovanosti i jedinstvenosti najboljih interesa svakog deteta i situacije u kojoj se dete nalazi. Procena i primena najboljih interesa rade se za konkretno dete u konkretnom slučaju, što onemogućava davanje „opšte“ definicije.

Da se obezbedi da njegove razvojne potrebe budu zadovoljene na pravi način. I da u konkretnoj situaciji ima povoljno okruženje i da se sagledava interes baš tog deteta koji je možda u nekom trenutku različit od interesa brata ili sestre. (Ž 5)

Bez obzira na te teškoće u definisanju, jedan deo učesnika i učesnica naglašava koncept kao sveprisutan i kao centralni u radu govoreći o tome na afirmativan način. Međutim, nekoliko njih prvenstveno karakteriše najbolje interese kao nejasne, kao floskulu i frazu koja „lepo zvuči“ potencirajući izostanak jasno određenog smisla ovog koncepta („To jeste kovanica koju stalno pominjemo i razumem zašto ovo radiš jer je postalo kovanica, a nismo sigurni koliko zapravo znamo šta je to“, Ž 12).

Sve vreme je najbolji interes kao neki lajtmotiv. Ali šta je najbolji interes? Najbolji interes kao najbolji interes ne može da se definiše. Može da se definiše samo u konkretnom slučaju u odnosu na konkretno dete. U globalu ne može. (Ž 14)

Karakterizacija najboljih interesa deteta kao zaštite prava i zadovoljenja potreba deteta

Najveći broj učesnika i učesnica razume sadržaj najboljih interesa kao zaštitu i ostvarivanje prava i zadovoljenje potreba deteta. Najčešće oni ne navode specifična prava i potrebe već je akcenat na sveobuhvatnosti, pa ih u skladu sa tim formulišu kao „sva prava obuhvaćena Konvencijom i zakonima“ i „zadovoljavanje svih razvojnih potreba“. Kada konkretizuju potrebe to se odnosi na zadovoljenje osnovnih potreba (sigurnost, bezbednost, smeštaj), zdravstvene potrebe, emocionalne, vaspitne i obrazovne potrebe. Kada konkretizuju prava koja je potrebno zaštititi to su pravo na život u porodici i pravo na kontakt sa srodnicima. Sve ovo, ispunjeni najbolji interesi kroz potrebe i prava, trebalo bi da vodi obezbeđivanju optimalnih uslova za razvoj.

I upravo u skladu sa ovim razumevanjem učesnici i učesnice su davali i odgovore na pitanja koje dokumente, smernice, instrumente koriste kada procenjuju i određuju najbolje interese dece na alternativnom staranju, kao i koje smatraju najkorisnijim i najčešće koriste kada su u pitanju braća i sestre na alternativnom staranju. Normativni okvir kao okvir za procenu najboljih interesa deteta navodi skoro polovina učesnika i učesnica. Među dokumentima pominju Konvenciju o pravima deteta, Porodični zakon, Zakon o socijalnoj zaštiti, Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, ali ne preciziraju delove sadržaja ovih dokumenata koji su posebno relevantni za sibilinge. Na osnovu toga prate ispunjenost prava deteta, što je jedan deo razumevanja dostizanja najboljih interesa kao ostvarenosti prava. Standardizovan obrazac „Procena - deca i mladi“ je osnova za procenu najboljih interesa, a iz ugla potreba deteta i nju navodi isti broj učesnika. Neki učesnici i učesnice se pozivaju i na svoje dugogodišnje profesionalno iskustvo kao element u donošenju odluka, a jedna od učesnica pominje i intuiciju kao kompenzaciju nedostatka jasnih smernica („Ja ne vidim neku teškoću u vezi sa procenom najboljih interesa. Da li zbog toga što imamo toliko godina iskustva i rada da vidimo šta je interes u tom momentu.“, Ž 6).

Više učesnika zapaža nedostatak ili nekorišćenje instrumenata procene (testova, skala), a smatraju da bi to moglo da unapredi „preciznost“ procene („Ja ne kažem da ne radimo dobro, da ne procenjujemo dobro, ali bi više značilo da imamo neke zvanične instrumente.“, Ž 3).

Psiholog treba da ima neke svoje instrumente za procenu raznoraznih stvari, a u suštini nema nešto konkretno, kao na fakultetu kad učiš, pa imaš nešto. Mislim da bi nam svakako olakšalo. U smislu da ne bismo mogli i morali da se oslanjamo isključivo na svoju procenu nego da bismo mogli putem nekog mehanizma i instrumenta možda da dođemo do nekih konkretnih odgovora na neka pitanja. (Ž 2)

Prepoznavanje promenljive prirode najboljih interesa deteta

Prilikom definisanja i objašnjenja najboljih interesa deteta, troje učesnika i učesnica govori o promenljivosti kao njihovoj značajnoj karakteristici. Pored njih, i drugi učesnici i učesnice koji „vezuju“ najbolje interese za potrebe prepoznaju da se u skladu sa uzrastom, razvojnom fazom i promenom potreba deteta menjaju i najbolji interesi, da ih je stalno potrebno preispitivati, a to ponekad vodi i donošenju novih odluka. U kontekstu sibilinskih grupa, pre svega njihovog smeštaja, to može voditi i razdvajanju dece koja su prethodno bila smeštena zajedno.

U jednom od analiziranih slučajeva, dve sestre i brat su bili smešteni u istoj hraniteljskoj porodici koja živi u seoskoj sredini. U trenutku smeštaja zajednički smeštaj je procenjen kao usklađen sa najboljim interesima svih troje. Kasnije obrazovne potrebe najstarije sestre iz sibilinske grupe postaju primarni kriterijum u proceni i određivanju njenih najboljih interesa. U skladu sa tim, doneta je odluka da se ona zbog upisa na fakultet preseli u gradsku sredinu što je podrazumevalo premeštaj u drugu hraniteljsku porodicu i odvajanje od brata i sestre. Zdravstvene potrebe druge sestre (oporavak od onkološkog lečenja) bile su glavni kriterijum za procenu i određivanje njenih najboljih interesa. Na osnovu toga doneta je odluka da ona ostane u istoj porodici u kojoj je bila do tada, odnosno da se ne

seli sa sestrom („Zdravlje je bilo iznad svega“, Ž 16). Takođe, procenjeno je da i najmlađi brat ne treba da menja smeštaj zbog dobre adaptiranosti na hraniteljsku porodicu u kojoj je smešten. Njihove različite razvojne potrebe, odnosno potrebe koje su bile primarne u tom trenutku, dovele su do toga da su se njihovi najbolji interesi razlikovali u pogledu smeštaja.

Tri učesnice nisu eksplicitno navele ovu promenljivost najboljih interesa deteta kao njegovu karakteristiku, ali se u analizi njihovih slučajeva prepoznaje upravo promena procenjenih najboljih interesa usled promena okolnosti. I u ovim slučajevima promena najboljih interesa je rezultirala donošenjem novih odluka. U sva tri slučaja u pitanju su bile promene u ponašanju jednog od siblinga. Ove slučajeve karakteriše početno sagledavanje konflikata kao sastavne komponente sibliških odnosa, a zatim i istrajavanja centra za socijalni rad i hraniteljskih porodica u različitim intervencijama (uz uključivanje i spoljnih saradnika, npr. psihijataru). Međutim, eskalacija agresivnog ponašanja jednog od siblinga u odnosu na druge je vodila ugroženoj bezbednosti, što je rezultiralo razdvajanjem sibliške grupe.

Interesantno je razumevanje jedne učesnice o promeni odluka o najboljim interesima koje je povezano sa okolnostima, ali na drugačiji način od prethodnih. Okolnosti nisu vezane za samu decu, već se najbolji interesi menjaju u skladu sa „spoljašnjim“ okolnostima, odnosno dostupnim resursima. Kada dostupni resursi ne omogućavaju da se sprovede odluka koja je u skladu sa procenjenim najboljim interesima, onda se procena interesa menja. Samim tim doneta odluka, iako nije u skladu sa početno procenjenim najboljim interesima, neće biti ni u suprotnosti ili u neskladu sa njima, jer najbolji interesi deteta moraju biti prilagođeni tome šta je dostupno. U odnosu na prethodno navedene promene procene najboljih interesa za koje je bio potreban duži vremenski period, ova promena se događa u kratkom vremenskom periodu.

Ali mi možemo da procenimo da to jeste u njihovom najboljem interesu, ali to ne znači da ćemo to i uspeti (da sprovedemo). Onda spuštaš na nižu lestvicu najbolje interese, a to je da li dete treba da ide u dom ili je bolje da, ako je već takva situacija, da idu u dve razdvojene hraniteljske porodice. Znači, poenta je da se, u socijalnoj zaštiti dece uopšte, tebi najbolji interes deteta menja. Zavisi od toga kakve su okolnosti, kakve su mogućnosti da zbrineš dete, kako sistem funkcioniše. Ako ne mogu da idu zajedno, onda da ih smestiš u manje restriktivno okruženje, šalješ ih u drugu hraniteljsku porodicu, a ne u dom. Pa, onda najbolji interesi su da održavaju kontakte. Gledaš i da je blizina tih porodica ok. Ako ni to nisi u mogućnosti, gledaš, procenjuješ da li možda smestiti dete u dom da bi bili bliže. Zaista moraš da procenjuješ stalno najbolje interese, ne utvrdiš jednom i kažeš to je to. (Ž 12)

Odluke o smeštaju dece iz sibliških grupa

Svim učesnicima i učesnicama su bila postavljena pitanja o donošenju odluka o smeštaju u konkretnim slučajevima. Pitanja su se odnosila na način donošenja odluka, kriterijume na kojima je zasnovana u kontekstu najboljih interesa dece, revidiranje odluka, specifičnostima donetih odluka u odnosu na smeštaj u različite forme alternativnog staranja. Takođe, postavljena su i pitanja koja nisu usmerena na izabrane slučajeve već na celokupnu praksu. Ta pitanja su se odnosila na situacije u kojima siblizi nisu smešteni zajedno i razlozima za to. Podaci o smeštaju su dobijeni od učesnika i učesnica tokom intervjuu, ali i analizom dokumentacije iz dosijea dece.

U okviru teme smeštaja moguće je izdvojiti sledeće kategorije: a) Naglašena pretpostavka da je zajednički smeštaj u najboljim interesima svih siblinga, b) Nasilni obrasci ponašanja kao uzrok za promenu početnih odluka o zajedničkom smeštaju i c) Rangiranje i značaj sibliškog pitanja u odnosu na neka druga pitanja prilikom smeštaja.

Naglašena pretpostavka da je zajednički smeštaj u najboljim interesima svih sibliinga

Kada učesnici i učesnice govore o specifičnostima najboljih interesa dece iz sibliških grupa uopšte, kao i o interesima dece iz izabраниh slučajeva, postoji pretpostavka da je zajednički smeštaj sibliinga u najboljem interesu sve dece iz sibliške grupe. Konkretnije, oni o tome govore koristeći izraze „uvek i bez izuzetka“, „uvek i na prvom mestu“, „to je podrazumevajuće“, „to je najprirodnije“, „uvek i bez dvoumljenja“. U nekim slučajevima postoji izjednačavanje najboljih interesa sa zajedničkim smeštajem („Najbolji interes je zajednički smeštaj“, „Najbolj interes je život sa sibliinama“).

Od 26 sibliških grupa, deca iz 19 sibliških grupa su ušla istovremeno na smeštaj. Ove sibliške grupe su imale od 2 do 4 člana. Za decu iz 18 sibliških grupa postojala je pretpostavka donosilaca odluka da je smeštaj u istoj hraniteljskoj porodici u najboljem interesu sve dece, što su i nastojali da realizuju. Međutim, u 1 slučaju se od smeštaja u istu hraniteljsku porodicu odustalo uz navođenje: „S obzirom da zakonski nije moguće zbrinuti sve četvoro dece u jednu porodicu, neophodno je po mišljenju stručnog tima izvršiti odvajanje dece“ (Slučaj 25, Zaključak stručnog tima). U istom dokumentu predloženo je da deca budu smeštena u dve hraniteljske porodice.

U zahtevima za smeštaj koji su upućivani Centrima za porodični smeštaj i usvojenje se, u različitim formulacijama i uz različitu argumentaciju ili izostanak iste, navodi potreba za zajedničkim smeštajem sibliinga. Najčešće su u pitanju kratke formulacije i izostaju detaljnija obrazloženja i navođenje kriterijuma na kojima je odluka zasnovana („Deca su emocionalno bliska i nije u njihovom interesu razdvojiti ih“, Slučaj 18, Zahtev za smeštaj).

Kako je u interesu dece da odrastaju zajedno potrebno je zbrinjavanje u hraniteljsku porodicu koja će imati znanja i veštine da odgovori specifičnim potrebama dece, posebno NN (Slučaj 2, Zahtev za smeštaj upućen Centru za porodični smeštaj i usvojenje).

Napominjemo da smo mišljenja da blizance ne treba razdvajati, a da bi ukoliko postoje mogućnosti, u njihovim najboljim interesima bilo zbrinjavanje sa sestrom u okviru iste hraniteljske porodice“. (Slučaj 13, Zahtev za smeštaj upućen Centru za porodični smeštaj i usvojenje)

U ovom istraživanju, značajno je sagledati i ko donosi odluke, na koji način se sprovodi procena i na kojim kriterijumima se zasnivaju odluke o smeštaju sibliinga. Postoji apsolutna saglasnost svih učesnika i učesnica da odluke o smeštaju donosi stručni tim („Ceo tim. Radimo timski i za svaku nedoumicu i zaključak imamo timski sastanak. Svi učestvujemo u tome.“). Neke učesnice pominju da u donošenju odluka učestvuju i roditelji i sama deca, kada za to postoje mogućnosti.

E, sad, zavisi i od uzrasta dece, od toga zašto se izmeštaju, negde učestvuju roditelji, negde im se ne daje ta mogućnost jer da su umeli da procenjuju, ne bi došli do toga gde jesu. Negde su roditelji dovoljno svesni situacije i problema i bez obzira na sve okolnosti, zaista svojoj deci žele najbolje i učestvuju. I saglase se i misle da to jeste najbolje. Gde su deca starija, ne mislim na decu od dve, tri godine, učestvuju i ona. (Ž 14)

Intervju i opservacija se navode kao dve najčešće metode procene. Intervju se vodi sa decom, roditeljima, srodnicima. Takođe, nekoliko učesnica govori i o dokumentaciji koja postoji o deci i porodici ukoliko su i ranije bili korisnici usluga centra za socijalni rad. Takođe, navode i druge izvore prikupljanja podataka poput izveštaja drugih institucija naglašavajući da se u ovim izveštajima ne navodi sibliški odnos. Kada govore o metodama koje koriste u proceni, učesnici i učesnice najčešće govore uopšteno i ostaje nejasno šta se zapravo od ovoga koristilo u konkretnim, izabranim slučajevima, a ni u dokumentaciji to najčešće nije vidljivo.

Što se tiče kriterijuma na kojima su zasnovane odluke o zajedničkom smeštaju u izabranim slučajevima, njih učesnici i učesnice navode tokom intervjua. U većini slučajeva ti kriterijumi nisu na isti način ili nisu uopšte vidljivi u dokumentaciji (o čemu će u nastavku ovog poglavlja biti reči). Kriterijumi koje navode su:

- prethodno iskustvo zajedničkog života („Kako je u biološkoj, tako bi trebalo da bude i u hraniteljskoj porodici. Ako deca odrastaju zajedno, da se ni ovde ne razdvajaju. Nekako je logično da budu zajedno i u hraniteljskoj porodici“)
- očuvanje sibliškog odnosa („Imaju samo jedna drugu“)
- ublažavanje traume smeštaja zajedničkim smeštajem:

Potreba da dvoje starijih budu blizu jedno drugom, jer su jedno drugom ulivali sigurnost i bar privid da se nešto mnogo nije promenilo u njihovom životu jer su jako stresno doživeli odvajanje od majke, pa kad majke više nije bilo, onda su se zbližili što je i danas situacija. (Ž 4)

- karakteristike odnosa dece: emotivna povezanost, bliskost, usmerenost jednih na druge (“Insistirali smo na tome da svih troje budu zajedno, iz prostog razloga što ovo dvoje starijih su bili izuzetno vezani jedno za drugo, dečak je znao da „prevede“ potrebe i želje starije sestre”. Ž 4)

U odgovorima učesnika i učesnica dominira pretpostavka o „prirodnosti“ zajedničkog smeštaja kao najboljeg za svu decu, odnosno „prirodnosti“ nastavka zajedničkog života koji je ranije postojao. I ta pretpostavka je zapravo i osnova procene da su to najbolji interesi sve dece iz sibliških grupa. Sva ova deca su imala prethodno zajedničko iskustvo života što za donosioce odluka podrazumevajuće vodi njegovom nastavku („Podrazumevajuće je bilo da će oni ići zajedno. Podrazumevalo se, to se baš podrazumevalo jer je i njima bilo važno, i nama je bilo važno. Ovde nismo ni razmišljali o drugim opcijama“, Ž 7; „Kad imam sibilinge, tražim jednu porodicu za sve“, Ž 17).

Što se mene tiče, ja uvek procenim da su najbolji interesi da se ne razdvajaju. Ne samo u situacijama smeštaja, nego i poveravanja. Meni je uvek interes da deca žive zajedno, ali zbog resursa, nažalost, nismo uvek u prilici da to omogućimo. Ja mislim da treba da bude imperativ da deca žive zajedno. (Ž 7)

Čak i u slučajevima kad je postojala sumnja da je zajednički smeštaj u interesu sve dece npr. u odnosu na to da li će porodica zbog karakteristika i potreba dece (velika razlika u uzrastu, zdravstvene i razvojne potrebe, izazovi u ponašanju) imati kompetencije da zadovolji njihove potrebe, ipak se donosila odluka o traženju jedne hraniteljske porodice. Takve odluke su, pre svega, donete zbog prethodnog iskustva zajedničkog života dece i pretpostavljene dobrobiti zajedničkog života. To se dogodilo u šest izabranih slučajeva. U dva slučaja ovaj „ideal“ očuvanja sibliške grupe opstaje čak i kada sva deca iz sibliške grupe imaju izražene razvojne i zdravstvene teškoće. Tek kada ne postoji mogućnost zajedničkog smeštaja, ove individualne karakteristike i potrebe dece postaju kriterijumi za donošenje odluka kako će biti podeljena sibliška grupa.

Kada govore o postojanju vezanosti između dece, za neke učesnike i učesnice ona je, takođe, „očigledna“ i „podrazumevajuća“. Taj dobar odnos i pozitivni međusobni uticaj su podrazumevajući jer ih, takođe, donosi zajednički život. Nekoliko njih ovu vezanost predstavlja kroz upućenost mlađih na starije i njihovu brigu o njima što u nekim slučajevima ima karakteristike parentifikacije. Međutim, takav odnos među decom pri smeštaju učesnici i učesnice posmatraju kao argument u prilog zajedničkom smeštaju, a ne kao prepreku, dok tokom smeštaja, u saradnji sa hraniteljima, nastoje da se deca vrate uzrasno očekivanim ulogama koje su vezane za porodične odgovornosti. Citat jedne od učesnica ilustruje ovo. Takođe, u njemu se može videti i da ovakav odnos dece olakšava i uspostavljanje njihovog odnosa sa stručnim radnicima.

Ja sam videla da su deca veoma bliska zato što su mlađa deca gledala najstarije dete i ponašala se u skladu sa tim kako se ono ponaša. Onda se najstarije dete ponašalo kao menjajući roditelj. Znači brisalo ih, tešilo, grlilo i meni je to bio ključ svega da kažem „znači ovu decu ne razdvajam, mislim potrudicu se da svi budu zajedno“, zato što su to stvarno njihovi najbolji interesi. Ako imamo tako bliske odnose u prvom kontaktu pred nepoznatim ljudima u teškoj jednoj situaciji za njih, a mi smo bili nepoznati i ovo je ustanova koja nije tako lepa za dolazak. Ja sam tu mogla da vidim da su oni stvarno bili upućeni jedni na druge i da oni poštuju odluke najstarije sestre koja se bukvalno ponašala se kao majka i koja ih je tešila. I nama je bilo važno da sa najstarijim detetom ostvarimo neki minimalni odnos poverenja jer nam to posle znači za sve postupke koje smo radili. Kad smo sa najstarijim detetom uspostavili dobru komunikaciju, onda su mlađa deca promenila svoje mišljenje, prestala da plaču i slušala nas. (Ž 18)

Učesnici i učesnice različito procenjuju kako ovaj parentifikujući odnos utiče na najstarije dete, u kojoj meri to predstavlja opterećenje. Međutim, i kada prepoznaju da je za najstarije dete to opterećenje, u saradnji sa hraniteljima, pronalaze načine da se to koriguje i da se i najstarije dete zapravo vrati u ulogu deteta, pre svega, a ne da bude „zamenski“ roditelj, kako zajednički smeštaj ne bi bio u suprotnosti sa najboljim interesima tog deteta.

Ona je dobila svoju sobu. Bilo je jako važno da se odvoji. Ona je bila presrećna što će da ima svoj kutak. I onda smo te važne instrukcije davali hraniteljici. Bilo je važno da zna kako se ona ponaša. Kada ona želi da bude sama i npr. da crta u svojoj sobi, hraniteljica dečaka „preusmeri“ „hajde igracke, hajde ovo, hajde ono“. Drugo, ide u predškolsko sama. Super se uklopila. Nije pokazala da je takav odnos sa braćom opterećuje. Ona je samo neko ko je gledao da njih zaštiti u situacijama kada je trebalo. I da sada ovde ona je pokazivala da ima najviše informacija, a oni su bili usmereni ka njoj. Da je ona plakala, oni bi plakali još više. Pošto ih je ona smirivala, oni su se brzo opustili. (Ž 18)

Takođe, tokom smeštaja, pored hraniteljskog preuzimanja roditeljske uloge, i različite faze razvoja vode „rasterećenju“ starijih (‘‘Jeste. Njemu je teret. Ali sad je on krenuo u srednju školu, a do sada su svi bili u istoj školi, pa je sad njemu lakše. Ovde je malo svoj čovek.’’ Ž 12).

U ovom istraživanju je značajno sagledati i kako se procene sibliških odnosa i kriterijumi na kojima su odluke o smeštaju zasnovane beleže u dokumentaciji. U nekim dokumentima postoji prikazana potreba za zajedničkim smeštajem, ali bez detaljnog obrazloženja i kriterijuma na kojima je odluka zasnovana. To su kratke formulacije koje ne prati dodatno obrazloženje. (‘‘Dalji postupci u zaštiti prava i interesa dece ići će u pravcu zbrinjavanja dece u jednu adekvatnu hraniteljsku porodicu’’, Slučaj 3, Početna procena; ‘‘Najbolji interes deteta je izmestiti ga i smestiti u hraniteljsku porodicu gde su smeštene i njegove sestre’’, Slučaj 1, Nalaz i mišljenje pedagoga).

Ponekad se pominju kriterijumu na kojima je odluka zasnovana, ali se ne daju i detaljnija objašnjenja, indikatori ispunjenosti ovog kriterijuma, način, tj. korišćeni instrument procene (‘‘Deca jako emotivno vezana i nije u najboljem interesu razdvajati ih’’, Slučaj 7, Izveštaj socijalnog radnika; ‘‘Vezan je za sestru i zaštitnički se ponaša’’, Slučaj 7, Početna procena).

Najređe se mogu naći detaljniji prikazi sibliškog odnosa i indikatori kojima se navedena bliskost potvrđuje (primeri su iz istog slučaja):

Stalno traži podršku i pomoć sestre, grli je, traži u vidokrugu, seda joj u krilo. Sluša svog brata koji je godinu dana stariji. Deca pokazuju veliku međusobnu privrženost. Snage: međusobna bliskost sa bratom i sestrom. (Slučaj 21, Početna procena)

Pokazuje preveliki osećaj odgovornosti u odnosu na mlađu braću. Potpuno je naučila i realizuje sve aktivnosti u cilju zadovoljena njihovih najosnovnijih potreba, hrani ih, oblači, pomaže oko realizacije velike i male nužde, briše ruke, usta, grli ih i umiruje kada plaču što govori o preuzimanju roditeljske uloge u porodičnom okruženju u kom je živela. (Slučaj 21, Nalaz i mišljenje psihologa)

Neke od učesnica su samoinicijativno govorile o neusaglašenosti vođenja dokumentacije i prakse. Dok neke od njih to stavljaju u kontekst nedostatka vremena, obima posla i velikog broja predmeta, javlja se i stav o neadekvatnoj utemeljenosti procene.

Dokumentacija je štura. Bez obrazloženja. Nećeš to naći. Šta god ti ja rekla. Nažalost, ne. Ne rade se testiranja, ništa. Ja nemam instrument za rad, psihološki, ja sam psiholog. Ja ništa od toga nemam. Kad pročitaš negde „opservaciono“, ali šta? Šta osim toga? Razgovor? Medicinski dokument? Nemam na osnovu čega da donesem dublju procenu. Drugo, nemam vremena da se bavim time. Nažalost. To treba da ima smisla. Ti to potpisuješ. Pa mi je lakše da napišem neku opštu formu nego da se udubljujem u psihološke analize iza kojih treba da stanem, nego da se neko sutra smeje. Kad bi bilo manje predmeta, moglo bi da bude drugačije. Da imam više vremena da ja kao psiholog obavim testiranje. U svakom predmetu, ovde posebno. Prozivaju nas za sve i svašta, nekad možda s pravom. Kad bi bilo manje predmeta, bila bi bolja argumentacija u izveštajima, zaključcima. Sa moje strane sigurno. Ti kad imaš 31.12. i imaš zimu i imaš petoro dece, jedino kući da ih vodiš. Nemaš kad da vršiš procenu niti imaš čim. Nekad nemaš sa kim da razgovaraš kad su deca na niskom uzrastu. Uzeo si ih ko zna odakle. Onda se rukovodiš ne znaš ni sam. Bog te pogleda, da tako kažem. Ili ne pogleda. (Ž 2)

Iako je postojala početna odluka o zajedničkom smeštaju kao najboljem izboru, to nije bilo moguće u svim slučajevima realizovati. Od navedenih 19 sibliških grupa, 13 je na početku bilo smešteno zajedno (12 grupa u hraniteljskim porodica, 1 u ustanovi). Ove grupe brojale su po dva, tri ili u jednom slučaju i četiri člana. Deca iz 5 sibliških grupa su smeštena delimično zajedno, odnosno sa delom siblinga su smešteni, a od nekih siblinga su bili razdvojeni. Samo 1 sibliška grupa je od početka smeštaja potpuno razdvojena. Ova grupa je i najbrojnija (4 dece) i svi imaju višestruke zdravstvene i razvojne teškoće. Iako je bilo nastojanja da budu smešteni u dve porodice, postojeći resursi ni to nisu omogućili.

Kao što je pomenuto, deca iz 4 sibliške grupe su pri istovremenom smeštaju morala da budu delimično razdvojena (smeštena sa nekim od siblinga, ali ne sa svima) zbog nedostatka resursa koji bi omogućili zajednički smeštaj cele sibliške grupe, iako je procena bila da su to njihovi najbolji interesi. Ovo je bio slučaj za još 2 sibliške grupe koje su mogle u urgentnom smeštaju da budu smeštene zajedno, ali su nakon toga delimično razdvojene. Za ovo istraživanje je značajno prikazati na kojim kriterijumima su zasnovane odluke o tome kako će deca unutar sibliške grupe biti podeljena, a da to bude u skladu sa njihovim najboljim interesima.

Uzrast, potrebe i međusobni odnosi dece javljaju se kao kriterijumi za procenu koje učesnici i učesnice navode u ovim situacijama. U jednom od slučajeva, sama činjenica da su deca blizanci opredelila je odluku da budu smešteni zajedno, dok je sestra smeštena odvojeno. Što se uzrasta tiče, postoji tendencija da se deca koja su bliža po uzrastu smeštaju zajedno. Kada se govori o potrebama, to donekle proizilazi iz uzrasta jer je pretpostavka da deca sličnog uzrasta imaju i slične potrebe. “Opravdanost“ ovog kriterijuma od strane učesnika i učesnica je u obrazloženju da srodne potrebe dece olakšavaju hraniteljima brigu o deci.

U jednom od slučajeva sličnost potreba dece jeste bila kriterijum za njihov zajednički smeštaj, ali ova sličnost je proizilazila iz toga što oba deteta imaju autizam, dok je sestra koja nema razvojne smetnje smeštena sama. To proizilazi iz procene da će hraniteljima biti lakše da brinu o deci ako su njihove

potrebe srodne, makar bile i zahtevnije kao što je slučaj kod autizma. Sa druge strane, kada se radi o potrebama postoje i situacije gde specifične potrebe jednog deteta (zdravstvene pre svega) opredeljuju odluku da dete bude samo smešteno kako bi hranitelji mogli maksimalno da se usmere na njega.

Međusobni odnos dece uključuje komponente vezanosti, tj. bliskosti i uzajamnog, ponekad negativnog uticaja jednih na druge (agresivnost, seksualizovana ponašanja). U vezi sa ovim pojavljuje se ponovo uzrast dece kao značajan, jer kada je neko od siblinga niskog uzrasta, učesnici i učesnice navode da je teško proceniti bliskost. Zapravo, svi navedeni kriterijumi mogu se posmatrati kao povezani, jer što su deca bliža po uzrastu, više su vremena upućeni jedni na druge, dele interesovanja i potrebe su im slične.

Učesnici i učesnice navode i svoja iskustva u donošenju odluka koja se ne odnose konkretno na izabrane slučajeve. Kriterijumi za koje navode da se inače javljaju u praksi kada je razdvajanje u pitanju, isti su kao kriterijumi koji se javljaju u izabranim slučajevima za ovo istraživanje. Dodatni kriterijum koji se pojavljuje je pol. Iako se on u konkretnim slučajevima ne navodi kao kriterijum, zapaža se da deca jesu bila podeljena na osnovu toga kada su u pitanju bile siblišne grupe koje su mešovite prema polu (deca istog pola su bila smeštena najčešće zajedno).

Kada je bilo neophodno da se deca razdvoje, u dokumentaciji se nekada, ali ne u svim slučajevima, mogu naći kriterijumi na kojima je zasnovana odluka ko će sa kojim sibliškom biti smešten ukoliko je u pitanju bilo delimično razdvajanje („Procenjeno je, s obzirom na međusobnu uzajamnu privrženost S i N, da budu smeštene u istu hraniteljsku porodicu, a brat u drugu. Hraniteljske porodice će ostvarivati kontakte“, Slučaj 20, Nalaz i mišljenje psihologa).

U odnosu na informaciju da ne raspolazete potrebnim kapacitetima za smeštaj sve troje dece u istoj porodici, obaveštavamo vas da je stručni tim mišljenja da mogućnost razdvajanja i njihov smeštaj u dve porodice predstavlja značajno manji rizik od daljeg boravka u uslovima institucionalne zaštite. U skladu sa navedenim smatramo da je sa aspekta kalendarskog uzrasta i zdravstvenih potreba dece opravdano razmotriti odvojen smeštaj M i M u jednoj, a D u drugoj hraniteljskoj porodici ili sestre u jednoj, a braće u drugoj porodici. (Slučaj 12, Dopis upućen Centru za porodični smeštaj i usvojenje)

Deca iz 7 sibliških grupa su ušla u različitim trenucima na smeštaj i nisu imala iskustvo zajedničkog života. U 3 slučaja je postojala procena da je zajednički smeštaj u najboljim interesima dece, što je u dva slučaja i realizovano. Kao i u drugim slučajevima, i ovde su dostupni resursi i volja hranitelja da prihvate još jedno dete na smeštaj bili presudni (o tome će više reći biti u nastavku rada u poglavlju Usmerenost na resurse).

Hraniteljica je tada bila za to, „ja hoću sve njih“. Mislim zato što su braća i hoće da brine o njima. I svi su bili bebe kad su došli i ona je bila spremna. Ona je babica i znala je da brine o njima. (Ž 13)

I u trećem slučaju pokušao je zajednički smeštaj devojčice sa bratom u srodničku porodicu gde je on već bio. Međutim, baba nije bila u mogućnosti da prihvati i njen smeštaj („Nije u mogućnosti zbog zdravstvenog stanja, zato što brine o bratu devojčice, nema stambenih ni finansijskih mogućnosti“, Slučaj 14, Zahtev za pronalaženje hraniteljske porodice). Takođe, procenjeno je da njegov premeštaj iz te porodice u drugu, gde bi bio smešten sa sestrom, nije u njegovom najboljem interesu zbog dobre adaptiranosti i dugogodišnjeg smeštaja. Takođe, nije postojalo iskustvo zajedničkog života sa sestrom niti izgrađena bliskost. Međutim, u ovom slučaju je u zahtevu za smeštaj naglašena potreba za teritorijalnom blizinom dve hraniteljske porodice, upravo sa ciljem očuvanja porodičnih i sibliških veza. U ostalim slučajevima bile su u pitanju veće siblišne grupe (više od tri člana) i zajednički smeštaj se nije ni razmatrao kao opcija.

Napominjemo da je brat po majci smešten u srodničku hraniteljsku porodicu kod babe. Ona nema uslove za prihvatanje devojčice, ali je poželjno da hraniteljska porodica bude u blizini nje. Ovo naravno zbog interesa održavanja porodičnih i sibliških veza. (Slučaj 14, Zahtev za pronalaženje hraniteljske porodice upućen Centru za porodični smeštaj i usvojenje)

Nakon početne pretpostavke da je u najboljem interesu svih siblišnja zajednički smeštaj i delimično uspešnog obezbeđivanja takvog smeštaja, ostaje pitanje da li se i kada revidiraju i menjaju početne odluke u vezi sa smeštajem. Neki od učesnika i učesnica navode da se u sklopu redovnih revizija smeštaja i sibliško pitanje ponovo procenjuje („Svake godine. U redovnoj reviziji sastajemo se timski i procenjujemo sve šta je bilo u proteklih godinu dana, šta je realizovano, šta ne, kako deca napreduju, šta ćemo dalje. Vezano za sve segmente“, Ž 6).

Prilikom ulaska u zaštitu „nove“ dece iz sibliške grupe, ponekad se revidiraju postojeće odluke i razmatra mogućnost zajedničkog smeštaja sa siblišnjima koji su već na smeštaju.

Početni obrasci smeštaja nekih sibliških grupa iz izabranih slučajeva nisu ostali isti. Do promena je došlo u osam slučajeva. Te promene su samo u jednom slučaju vodile spajanju sibliške grupe, a u ostalim razdvajanju. Spajanje sibliške grupe se dogodilo kada je smeštaj u ustanovu bio privremen i vodio je razdvajanju dece (zbog uzrasta, o čemu će biti reči kasnije), a nakon toga je pronađena jedna hraniteljska porodica za sve troje dece. Njihov zajednički smeštaj jeste bio procenjen kao najbolji interes, ali takva odluka u trenutku smeštaja nije mogla da bude realizovana. Promene u odlukama o smeštaju, koje su vodile razdvajanju, bile su u svim izabranim slučajevima zasnovane na promeni najboljih interesa i različitim najboljim interesima dece. To je u jednom slučaju podrazumevalo različite potrebe koje su bile primarne u tom trenutku za decu¹², dok je u tri slučaja postojao nasilni obrazac ponašanja među siblišnjima koji je vodio ugrožavanju bezbednosti¹³. U tri slučaja odluka je bila zasnovana na resursima, a pored toga u dva je postojao i dodatni kriterijum postojanja nasilnog obrasca ponašanja među siblišnjima, ali rizik nije procenjen kao visok. U svim slučajevima, kada je sibliška grupa bila veća, to je ostavljalo mogućnost da i pri razdvajanju deo siblišnja ostane zajedno.

Određene promene u okolnostima, potrebama i odnosima i u skladu sa tim promene najboljih interesa dece, ne dovode uvek do promena odluka o smeštaju. To se može videti na primeru siblišnja koji su kao bebe smešteni u hraniteljsku porodicu koja je bila specijalizovana za bebe. Međutim, deca su bez obzira na uzrast ostala u toj porodici. Aktuelno, sa jedne strane postoji uzajamna vezanost siblišnja i vezanost za članove porodice, kao i adaptiranost dece na taj smeštaj. Sa druge strane, iako ovaj vid smeštaja omogućava očuvanje sibliške grupe, ostaje dilema da li je takav smeštaj i dalje u skladu sa njihovim najboljim interesima, ukoliko se kao kriterijum procenjuju i zdravstvene i razvojne potrebe dece, kao i kompetencije porodice.

Ja mogu da nađem razloge zašto bi on mogao da pređe negde, u smislu neko će se njemu više posvetiti, neko će više otvoriti njega. Nema on smetnje da ne može da napreduje, ali bi možda na njegove potrebe bilo bolje odgovoreno kada bi bio negde „jedan na jedan“. (Ž 13)

Takođe, u nekoliko slučajeva postoji i favorizovanje jednog deteta u odnosu na druge, kao i postojanje pretpostavke da bi zbog karakteristika i potreba deteta možda bio adekvatniji smeštaj koji podrazumeva hraniteljsku porodicu i samo jedno dete na smeštaju. Međutim, odluke o promeni smeštaja nisu donete.

---

¹² Primer je opisan u poglavlju Promenljiva priroda najboljih interesa

¹³ O ovom primeru će više biti reči u narednom poglavlju

Do kada svi funkcionišu na nekom nivou, dok nečija potreba nije ozbiljnije ugrožena retko ulazimo u redefinisavanje i preispitivanje najboljih interesa nešto ozbiljnije. Ili kada deca dođu u „ozbiljnije“ godine i imaju neke želje i izlazimo u susret tome. (Ž 4)

Nekako, nažalost, tako ostanu. Tako kako si ga spasao u tom trenutku, to prerasta i tako ide, a možda bi trebalo u određenom trenutku preispitati. Zato i postoje urgentne hraniteljske porodice, zato se zovu urgentne, a nama deca ostanu x puta „zauvek“ u tim porodicama dok su na hraniteljstvu. Menjamo ih iz drugih razloga nekad, ali ne zato što smo procenili da je to najbolji interes. Tad je bilo bitno spasiti ga, ali 'ajde da vidimo posle. (Ž 4)

Aktuelno, deca iz 10 sibliških grupa su sva smeštena zajedno. U 4 slučaja to su sibliški parovi smešteni u hraniteljskim porodicama, dok su u 5 slučajeva u pitanju sibliške grupe koje čini po troje dece (4 sibliške grupe u hraniteljskoj porodici, 1 u ustanovi). U 9 slučajeva deo dece iz jedne sibliške grupe je smešten zajedno, ali ne svi. U pitanju su višečlane sibliške grupe, u 7 slučajeva sa 3 dece, u 2 slučaja 6 dece. U 7 slučajeva su deca potpuno odvojena. Među njima je 5 sibliških parova i 2 sibliške grupe koje imaju po 4 člana. Nekoj deci iz sibliških grupa je u međuvremenu prekinut smeštaj (zbog usvojenja, povratka u biološku porodicu, osamostaljivanja).

Nasilni obrasci ponašanja kao povod za promenu početnih odluka o zajedničkom smeštaju

Odstupanje od „ideala“ zajedničkog smeštaja se retko javlja. Odstupanja postoje u situacijama ugrožene bezbednosti nekog od siblišara, a koje su izazvane ponašanjem drugog ili drugih siblišara. Međutim, u izabranim slučajevima te situacije nikada nisu postojale u trenutku smeštaja, već su se javljale tokom smeštaja. Od 26 analiziranih slučajeva to se pojavljuje u 5, ali je značajno za analizu jer se prepoznaju neke zajedničke karakteristike slučaja i postupanja donosilaca odluka iako se radi o različitim donosiocima odluka i različitim centrima za socijalni rad.

Za svu ovu decu na početku je postojala procena da je zajednički smeštaj u najboljem interesu sve dece iz sibliških grupa. I u svim slučajevima je takav smeštaj, zbog dostupnosti resursa, mogao da bude realizovan, čak i u slučaju kad deca nisu istovremeno ušla na smeštaj. Za ove slučajeve je karakteristično i to da se od očuvanja zajedničkog smeštaja „ne odustaje lako“. Nije došlo do razdvajanja čim su se teškoće pojavile, odnosno pri prvoj naznaci konfliktnosti u odnosu ili nakon jednog incidenta. Konflikti su se posmatrali kao deo odrastanja i kao jedna od karakteristika sibliških odnosa i njegove dinamike. Polazilo se od pretpostavke da je to nešto što može da se koriguje i što ne vodi nužno razdvajanju. Postojala je izvesna posvećenost tom odnosu, odnosno njegovom unapređenju od strane stručnih radnika i hranitelja.

U različitim slučajevima preduzimane su različite intervencije koje podrazumevaju i uključivanje drugih saradnika (deca su odlazila na tretmane kod psihijatra, organizovale su se i konferencije slučaja, uključivali su se i drugi spoljni saradnici). Međutim, u situacijama ponovljenog ponašanja i kada se javlja ozbiljnija ugroženost sigurnosti i bezbednosti, to postaju kriterijumi oko kojih se „ne pregovara“ i sledi promena smeštaja. Takođe, u tri od pet slučajeva promeni smeštaja je prethodilo otkazivanje smeštaja od strane hraniteljske porodice.

Ovde je do razdvajanja došlo jer je on bio nasilan prema sestri, ne jednom, nego više puta. Pokušavali smo sve mehanizme, vođen je kod psihijatra, koristio terapiju. Džabe. Hranitelji nisu više znali šta će. Ni mi. Ta odluka uopšte nije donesena tek tako i jednostavno. Svašta smo pokušavali da ostanu zajedno. Baš zato da ne dođe do kidanja te niti između brata i sestre. (Ž 2)

Ona je izmeštena jer je počela da iskazuje neverovatnu agresivnost koju nije bilo moguće dovesti do nivoa koji neće biti ugrožavajući po brata i sestru, pogotovo po brata koji je mlađi. Oni su imali situaciju da viljuškom krene na njega. Jedno vreme je bila i hospitalizovana, menjana joj je terapija. Učinjeno je sve, ali je hraniteljska porodica rekla u jednom trenutku da oni imaju odgovornost i obavezu prema ovoj deci i mi smo morali da se složimo sa njima. (Ž 1)

Ono što je, takođe, značajno u vezi sa ovim slučajevima je to što, za razliku od drugih slučajeva i drugih odluka koje dokumentacija često ne prati, u ovim slučajevima se može pratiti razvoj sibliškog odnosa, konflikta, kao i pružena podrška. Najčešće se sve ove informacije mogu pronaći u izveštajima savetnika za hraniteljstvo, ali i timskim zaključcima organa starateljstva, koji sadrže i informacije iz izveštaja savetnika. Ove odluke su detaljnije obrazložene nego bilo koje druge. Kroz izvod iz dokumentacije slučaja, na koji se odnosi prethodni citat učesnice, prikazuje se kako i dokumentacija prati dešavanja. Takođe, u jednom od slučajeva je zabeleženo i mišljenje dece u vezi sa ovom odlukom („NN želi da bude premeštena, a tu želju izražavaju i sestra i brat“, Slučaj 1, Timski zaključak).

Kaže da je brat ponekad grub prema njoj, da je gura, čupa i da njoj to smeta. Razume zahtev hranitelja i svesna je da će doći do promene hraniteljske porodice. Postoji neadekvatno ponašanje prema članovima hraniteljske porodice i sestri. Postoji i istorija nasilnog ponašanja prema sestri i rizik da se takvo ponašanje nastavi. Do sada je dolazilo do promena hraniteljskih porodica koje su bile inicirane njegovim ponašanjem. Stručni tim je, nakon sagledavanja potreba svakog deteta pojedinačno, mišljenja da je u aktuelnom trenutku u najboljem interesu mal. B smeštaj u drugu hraniteljsku porodicu. U aktuelnom trenutku u najboljem interesu mal. N je ostanak u istoj hraniteljskoj porodici s obzirom na to da je u potpunosti adaptirana na hraniteljsku porodicu i socijalnu sredinu koja je okružuje (isto je konstatovano i u izveštaju lekara). (Slučaj 2, Timski zaključak)

Još dva slučaja karakteriše postojanje nasilnog obrasca ponašanja brata u odnosu na sestru. Međutim, dok je u prethodnim slučajevima to bio glavni kriterijum za promenu smeštaja, ovde je promena smeštaja bila uzrokovana neadekvatnom brigom hraniteljske porodice, odnosno istekom urgentnog smeštaja. Ovakav odnos između siblika je bio kriterijum za odluku kako će sibliška grupa biti podeljena jer nije bila dostupna porodica koja će ih prihvatiti svih troje. Međutim, podstaknuti pitanjem šta bi se dogodilo da je postojala dostupna porodica koja će ih prihvatiti sve, učesnici i učesnice navode, da bi deca ipak bila smeštena zajedno, jer je u tom trenutku za donosiocice odluka korist od zajedničkog smeštaja bila značajnija od potencijalne štete izazvane ovakvim ponašanjem. U jednom od ova dva slučaja ovakvo ponašanje se, pre svega, stavilo u kontekst tradicionalnih rodni uloga u porodici i razvojnih karakteristika sibliškog odnosa.

Devojčica je trpela nasilje od strane brata i oni se nisu podnosili. On je smatrao da je on muškarac i da on treba da donosi odluke. Mi smo procenili da je ona ugrožena od strane brata i onda smo mi procenili u timu da je najbolje da devojčica bude izmeštena jer je ona stagnirala iako nije imala nikakve smetnje. Ali je stagnirala jer nije smela da pusti glas... Da je bila jedna jedna hraniteljska porodica za sve, išli bi zajedno. Ti konflikti nisu nepoznati među siblizima. Pogotovo taj naučeni odnos, uloga muško-žensko. Mi smo i sa njima radili na tome. A pošto porodice nije bilo, onda smo ih razdvojili. (Ž 9)

Učesnici i učesnice razmatraju šta je mogao da bude pokretač ovakvih ponašanja i da li se ranijim ili adekvatnijim intervencijama nešto moglo promeniti. Neki od njih kao uzrok prepoznaju favorizovanje jednog deteta od strane hranitelja u odnosu na druge sibilinge, zainteresovanost za usvojenje samo jednog deteta iz sibliške grupe, prethodna iskustva zanemarivanja i izloženosti nasilju u biološkoj porodici, nadmetanje za naklonost hranitelja pri promeni smeštaja, tj. novom smeštaju. Takođe, četvero od petoro dece koja su svojim ponašanjem ugrozila sigurnost i bezbednost

jednog ili više siblinga ima dijagnostikovane različite zdravstvene i razvojne teškoće (disharmoničan razvoj, mešoviti poremećaj emocija i ponašanja - F92; laka duševna zaostalost, nema poremećaja ponašanja ili je minimalan - F70; hiperkinetički poremećaj, poremećaj aktivnosti i poremećaj pažnje - F90.0; umerena duševna zaostalost - F71; mešoviti specifični poremećaji razvoja - F83; epilepsija - G40; miastenija, teška slabost mišića i druge mišićno- živčane bolesti - G70). U dva slučaja su deca bila hospitalizovana na Klinici za mentalno zdravlje.

Rangiranje i značaj sibliškog pitanja u odnosu na neka druga pitanja prilikom smeštaja

Prilikom donošenja odluka o smeštaju sibilniških grupa, može se sagledati i rangiranje sibliškog pitanja u odnosu na neka druga pitanja pri smeštaju (oblik smeštaja - hraniteljska porodica ili ustanova, srodnička ili nesrodnička hraniteljska porodica, mesto smeštaja). Nekoliko učesnika i učesnica smatra da je opravdano izabrati bilo koji vid smeštaja koji će doprineti očuvanju sibliške grupe, npr. dati prednost smeštaju u ustanovu socijalne zaštite nad smeštajem u hraniteljsku porodicu. Iako su u načelu izneli ovakav stav, kada su donošene odluke za decu iz sibliških grupa iz konkretnih slučajeva, niko od njih nije izabrao zajednički smeštaj u ustanovu umesto „deljenja“ sibliške grupe u više hraniteljskih porodica. U jednom slučaju je procenjeno da je nakon neuspešnog pokušaja zajedničkog smeštaja sa bratom, zarad očuvanja kontakata sa siblizima i majkom ostanak u ustanovi u interesu deteta.

Nije pronađena hraniteljska porodica, a za brata jeste. Kako nema hraniteljske porodice na teritoriji Beograda, stručni tim je doneo zaključak da aktuelno nije u interesu da se traži hraniteljska porodica van Beograda jer bi bilo ugroženo pravo na kontakte i da je u njegovom interesu da se obezbedi smeštaj u domu. (Slučaj 15, Nalaz i mišljenje)

Ova dilema očuvanja sibliške grupe u ustanovi umesto razdvajanja pri smeštaju u hraniteljske porodice javlja se kao osnova neslaganja stručnih radnika iz tima u jednom slučaju. Primer koji navodi više učesnica iz istog centra za socijalni rad koje su članice tima nije među izabranim slučajevima za analizu, ali ilustruje način na koji različito vrednovanje sibliških odnosa u odnosu na druge kriterijume usmerava odluke. Tri sestre su smeštene u Prihvatilištu zbog početne nemogućnosti smeštaja u hraniteljsku porodicu. U prilog očuvanju sibliške grupe u ustanovi, za šta se zalaže jedan deo članova tima, govore jaka emocionalna veza koju deca imaju, upućenost mlađih na stariju sestru, očuvanje ovog odnosa kao resursa za budućnost („Ja i dalje mislim da, po izlasku iz sistema, ostaće im samo to što imaju njih tri međusobno“, Ž 8).

Drugi članovi tima, koji bi se opredelili za razdvajanje na porodičnom, a kasnije i usvojiteljskom smeštaju, navode trenutno konfliktne odnose među sestrama, prednosti života u porodičnom okruženju i mogućnost da se kroz stalnost, usvojenjem, bar delu sibliške grupe obezbedi stalnost i sigurnost.

I drugi učesnici zapažaju da ponekad dođe do neslaganja ili različitog viđenja među članovima tima, ali najveći broj njih to doživljava kao „konstruktivnu priliku“ da se adekvatnije sagledaju potrebe dece i donese „bolja“ odluka. Dve učesnice primećuju da ta neslaganja najčešće budu na relaciji iskusnijih i manje iskusnih radnika, odnosno da se sa većim iskustvom zapaža manji optimizam u uspešnost realizacije „idealnih“ odluka.

U jednom od izabranih slučajeva iz razloga očuvanja sibliške grupe data je prednost smeštaju u nesrodničku porodicu u odnosu na srodničku („Baba pokazuje interesovanje da preuzme brigu samo o dečaku, ali stručni tim je mišljenja da nije u najboljim interesima dece razdvajati ih“, Slučaj 7, Timski zaključak).

U nekim izabranim slučajevima, iz razloga očuvanja sibliške grupe, daje se prednost smeštaju van mesta prebivališta dece u odnosu na ostanak jednog dela siblinga u istom gradu. Sa jedne strane,

ostanak u istom mestu omogućava deci kontinuitet u život, ali stručni radnici prepoznaju i „dobit“ za sebe jer im je praćenje lakše kada su deca smeštena zajedno. Za neke stručne radnike ovakvi postupci su zapravo „ustupci“ koje oni čine zarad očuvanja siblišne veze pošto im je još lakše praćenje kada su deca smeštena na teritoriji koja obuhvata nadležnost tog centra za socijalni rad. Međutim, dve učesnice naglašavaju da su se javile određene poteškoće kada su se, sa ciljem zajedničkog smeštaja siblinga, obraćale centru za porodični smeštaj koji ne pokriva teritoriju centra za socijalni rad o kom je reč.

Mi tražimo porodicu od centra za porodični smeštaj i usvojenje van Niša kako bismo ih sačuvali, ali smo dobijali odgovore “Mi nemamo gde ni našu, a ne vašu decu”. Ne znam od kada se deca dele na vašu i našu. (Ž 16)

Usmerenost na resurse prilikom donošenja odluke o smeštaju dece iz siblišnih grupa

Jer mi u suštini gledamo najbolji interes, definišemo ga tako kako ga definišemo, ali onda bez obzira na to šta smo napisali, na tu procenu, pogledamo šta mi imamo i kako ćemo to dete da ukalupimo negde. Uopšte ne ono što njemu odgovara, nego gde bi ono moglo da „prođe“, gde bi mu možda bilo ok. (Ž 8)

I kada govore o smeštaju siblišnih grupa, ali i smeštaju dece uopšte, učesnici naglašavaju da su odluke koje se za decu donose uslovljene resursima, a ne zasnovane isključivo na najboljim interesima dece. Iako se to zapažanje odnosi uopšteno na smeštaj dece, kod smeštaja siblišnih grupa to je dodatno pojačano samim tim što treba smestiti veći broj dece.

U okviru ove teme mogu se izdvojiti sledeće kategorije: a) Sistemsko rešenje koje doprinosi razdvajanju braće i sestara pri smeštaju, b) Ograničen izbor i izostanak izbora pri donošenju odluka o smeštaju, c) Faktor sreće kao presudan za zajednički smeštaj siblinga, d) Uticaj hraniteljskih porodica na donošenje odluka o smeštaju ili njihovu realizaciju, e) Osećaj nemoći nasuprot osećaju odgovornosti stručnih radnika.

Sistemsko rešenje koje doprinosi razdvajanju braće i sestara pri smeštaju

Svih sedmoro učesnika i učesnica, koji su zaposleni u centrima za socijalni rad u okviru Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu, naglašavaju da način organizacije ustanova za smeštaj dece na teritoriji Beograda često doprinosi razdvajanju braće i sestara. Naime, ove ustanove su organizovane za brigu o deci u odnosu na njihov uzrast i, prema iskustvima učesnika i učesnica, ne postoji mogućnost odstupanja od toga, čak ni kada su braća i sestre u pitanju. Neki od njih navode „intervenisanje“ da se sibliška grupa očuva zajedno, ali ustanove nisu imale mehanizme da to omoguće. U drugim gradovima, zbog postojanja po jedne ustanove za smeštaj dece, ovakva praksa ne postoji, već smeštaj u ustanovu omogućava očuvanje siblišnih grupa.

Od osam slučajeva koji su analizirani u ovim centrima, situacija razdvajanja tj. smeštaja u različite ustanove, iz ovog razloga se dogodila u četiri slučaja. Još u jednom slučaju siblišni koji su smešteni u jednoj ustanovi su razdvojeni u okviru same ustanove, u različite uzrasne grupe. Izabrani slučajevi nisu jedini koje učesnici navode da se u njima dogodilo razdvajanje siblinga iz ovog razloga. Ono što svi ovi učesnici zapažaju kao posebno negativno u ovakvom rešenju je to što odstupanja ne postoje ni prilikom urgentnog smeštaja. Izazov koji prethodi tome je to što su urgentne hraniteljske porodice retko dostupne, pogotovo za celu siblišku grupu, zbog čega smeštaj u ustanovu u tim situacijama ostaje jedina mogućnost. S obzirom na to da urgentni smeštaj ne ostavlja dovoljno vremena za adekvatnu pripremu dece za smeštaj, razdvajanje od siblinga prilikom smeštaja se procenjuje kao dodatna i nepotrebna trauma za decu.

To sistemsko rešenje da siblizi moraju čak i ustanovi da se razdvajaju zbog uzrasta izgleda, izraziću se suptilno, izgleda nelepo. I nefer. Em su doživeli traumu požara, em su doživeli razdvajanje od porodice, doživeli su i razdvajanje međusobno. To je prevelik broj trauma u trenutku. Na sve to su izgubili i brata koji je nastradao u požaru. Sibliška grupa je razbijena. Ali sistemski je uređeno tako da nemamo drugu mogućnost. (Ž 14)

U dva slučaja deca su urgentno smeštena u prihvatilište jedne ustanove, ali je sutradan došlo do premeštaja dela dece u drugu ustanovu zbog kriterijuma uzrasta. U ostalim slučajevima deca su smeštena odmah odvojeno.

Zbog procene da je zajednički smeštaj sibringa u skladu sa najboljim interesima dece, donosioci odluka su, nakon smeštaja u ustanovi, pokušali da omoguće deci zajednički smeštaj u hraniteljskim porodicama. U slučaju gde je siblišku grupu činilo troje dece to je bilo uspešno. Međutim, kada ih je bilo četvoro i petoro, to je bilo delimično uspešno i smešteni su u tri hraniteljske porodice. Kriterijumi za donošenje odluka su bili bliskost među siblizima i duži period zajedničkog života (starija deca su smeštena zajedno).

Pomenuta sibliška grupa, koju čini troje dece i koja su razdvojena unutar jedne ustanove je, i nakon tri godine, i dalje u ustanovi. Devojčica ima uspostavljenu dijagnozu dečje jednostrane paralize (dg. G80.2) za šta voditelj slučaja prepoznaje da može biti uzrok teškoće pronalaženja porodičnog smeštaja. Kod dvojice dečaka nisu konstatovane nikakve zdravstvene i razvojne teškoće i ne postoji pretpostavka zbog čega nije bilo moguće pronaći hraniteljsku porodicu. Međutim, s obzirom na vreme koje prolazi i nemogućnost pronalaženja hraniteljske porodice i s obzirom na to da sudski postupci lišavanja roditelja roditeljskog prava jesu pokrenuti, ali nisu okončani, izvesno je da će se deca razdvojiti prelaskom starijih sibringa u uzrasno odgovarajuću ustanovu.

Izgleda da broj dece u sibliškoj grupi nije jedini niti presudni faktor koji doprinosi uspešnosti pronalaženja zajedničkog smeštaja. Za dvojicu braće koja su istovremeno smeštena u različite ustanove zbog uzrasta (imali su pet i sedam godina), nije bilo moguće pronaći jednu hraniteljsku porodicu. Iako je bilo procenjeno da je to u njihovim najboljim interesima i naglašeno u Zahtevu za smeštaj koji je upućen Centru za porodični smeštaj i usvojenje, to nije realizovano. Sama ova okolnost, nužnog odvajanja sibringa pri prvom smeštaju, vremenom doprinosi donošenju različitih odluka za njih dvojicu. Rezultat toga je da ta dva deteta koja imaju iste karakteristike i koja su se početno nalazila u istoj situaciji, imaju potpuno različiti tok zaštite i ishode zaštite. Kako učesnica navodi: „Jedno dete ima najbolji mogući život koji može da ima dete bez roditeljskog staranja, a drugi možda čak najgori mogući život“. (Ž 12).

Interesantno je prikazati koje odluke su potencijalno doprinele ovakvim ishodima. Za jednog od braće pronađena je hraniteljska porodica. Nakon toga, kada nije bilo uspeha da se za drugog pronađe na istoj teritoriji, doneta je odluka da se ne traži hraniteljska porodica van te teritorije. Razlog tome je bio očuvanje kontakata sa majkom i siblizima, što je i dokumentovano („Formirano je mišljenje da je u interesu mal. S da održava kontakte sa majkom, bratom i sestrama. Ukoliko bi bio smešten van Beograda, to bi ugrozilo njegovo pravo na održavanje kontakta sa srodnicima“, Slučaj 15, Timski zaključak).

Međutim, zapaža se neusaglašenost donete odluke i realizovane prakse. Iako je pretpostavka očuvanja teritorijalne bliskosti podrazumevala kontakte, kontakti između ovih sibringa zapravo nikada nisu organizovani. Dok je dečak koji je ostao u ustanovi kontakte sa majkom i sestrama imao sporadično, neorganizovano, spontano i samoinicijativno kada napusti dom i ode da ih poseti, dečak koji je bio u hraniteljskoj porodici nije imao kontakte ni sa kim. Zapravo, razdvajanje pri prvom smeštaju doprinelo je tome da oni ostanu sve vreme razdvojeni. Dečak koji je bio u hraniteljskoj porodici nakon tri godine je usvojen (u pitanju je inostrano usvojenje). Za njega je procenjeno da je u skladu sa njegovim najboljim interesima da mu se obezbedi taj vid stalnosti. Iako je usvojenje cilj stalnosti i za

druge sibilinge (brata koji je ušao zajedno sa njim i sestre koje su ušle nakon toga u zaštitu) i iako su svi oni imali zajedničko iskustvo života, kriterijum koji je imao najveću vrednost u donošenju odluke je to što će se time u tom trenutku „bar jedno dete spasiti“ kada već postoji mogućnost za to, što ukazuje na sindrom „spašavanja“ i u konstruisanju najboljeg interesa deteta.

Drugi brat je imao višestruke promene smeštaja u različitim ustanovama. Aktuelno ima dvanaest godina i smešten je u Zavodu za vaspitanje dece i omladine. Od početka smeštaja, često je samoinicijativno napuštao smeštaj i bio u situacijama koje su bile životno i bezbednosno ugrožavajuće za njega. Ima niz izvršenih krivičnih dela i druge probleme u ponašanju. Prema izveštajima stručnih radnika iz ustanove, jedino potencijalno spajanje zajedničkim smeštajem sa sestrom ili povezivanje sa nekim od članova porodice motiviše promene njegovog ponašanja („Povezivanje sa nekim od članova porodice se pokazuje kao glavni motivacioni pokretač u radu i prihvatanju institucionalnog smeštaja“, Slučaj 15, Dopis iz zavoda za vaspitanje dece i omladine). U momentu istraživanja, tri meseca nakon dobijenog izveštaja, nisu preduzeti bilo kakvi postupci u vezi sa obezbeđivanjem zajedničkog smeštaja.

Planirani zajednički smeštaj sa sestrom u drugu ustanovu ga je motivisao da se zadrži u ustanovi očekujući premeštaj i susret sa sestrom. Od februara nije bilo samovoljnog napuštanja ustanove, pokazao pomak u ponašanju. Molimo vas da reagujete u okviru vaših nadležnosti i pronađete adekvatan oblik zaštite u najboljim interesima deteta“. (Slučaj 15, Dopis iz Zavoda za vaspitanje dece i omladine)

Kod njihove dve sestre, koje su kasnije ušle na smeštaj, zapaža se sličan obrazac. Bile su smeštene u različitim ustanovama, takođe zbog uzrasta koji se zahteva za „ulaz“ u raspoložive institucije. Nakon toga je mlađa smeštena u hraniteljsku porodicu i u narednom periodu će se realizovati usvojenje. Starija devojčica, slično kao i brat koji je ostao u ustanovi, često napušta smeštaj i ispoljava različite probleme u ponašanju. Za razliku od traženja smeštaja za braću koja su prva ušla na smeštaj, u ovom slučaju u traženju hraniteljske porodice za nju se jeste ostavila mogućnost smeštaja i na drugoj teritoriji. Međutim, porodica nije pronađena.

Ovaj slučaj možda ne može predstavljati „pravilnost“ u zaštiti dece i donošenju odluka, ali može da ilustruje koje posredne i neposredne posledice može da ima sistemsko rešenje koje podrazumeva (prinudno) odvajanje sibilinga po uzrastu. Pored razdvojenosti usled sistemski postavljenih uzrasnih kriterijuma za prijem u institucije koje nisu usmerene na potrebe i interese dece i odluke organa starateljstva koje se tiču kontakata i usvojenja se mogu sagledati kao jedan od faktora koji je doprineo nepovoljnim ishodima u kontekstu sibilinškog pitanja.

Ovde se otvara i druga tema, organizovanja i realizovanja kontakata gde se zapaža nedovoljna angažovanost stručnih radnika i stručnih radnica nadležnog centra za socijalni rad da se kontakti uspostave. O tome će biti reči u narednim poglavljima. Aktuelni voditelj slučaja, učesnica ovog istraživanja, iako je sama izabrala pomenuti slučaj, nije bila od početka voditelj u tom slučaju, što je praksa koja se često javlja, pa ne može precizno argumentovati sve donete odluke.

Ograničen izbor i izostanak izbora pri donošenju odluka o smeštaju

Kada su u pitanju odluke o smeštaju, učesnici i učesnice govore o izostanku suštinskog izbora. Kod njih postoji svest o tome da se odluke realizuju, a nekada i donose, u odnosu na to što postoji kao dostupno, a ne u odnosu na ono što je zaista potrebno deci. Ovo se, pre svega, odnosi na izbor hraniteljskih porodica, ali i na druge usluge koje (ni)su dostupne.

Teritorije na kojima se nalaze skoro svi centri za socijalni rad obuhvaćeni ovim uzorkom su „pokrivene“ nadležnošću regionalnih centara za porodični smeštaj i usvojenje. Samo jedan od ovih CSR samostalno radi procenu i obuku hraniteljskih porodica, ali kada na njihovoj teritoriji ne postoji

porodica i oni se, takođe, obraćaju centrima za porodični smeštaj i usvojenje. Kao što je već pominjano, pri slanju zahteva za smeštaj se naglašava potreba za zajedničkim smeštajem dece iz sibliških grupa. To se često stavlja u kontekst najboljih interesa dece. Odgovori centara za porodični smeštaj zavise od raspoloživih kapaciteta porodica i dobijaju se različiti odgovori na zahteve (npr. mogućnost smeštaja sibringa u jednu ili u više porodica, nemogućnost smeštaja u bilo koju porodicu). Međutim, učesnici i učesnice naglašavaju da aktuelno ne postoje odgovori koji sadrže predlog dve ili više hraniteljskih porodica kako bi se izabrala ona koja je najadekvatnija za decu („Ne pamtim kad sam mogla da biram za neko dete i to je ono što meni najviše smeta. Nemamo više priliku da deci biramo porodice, nego koja je slobodna.“ Ž 7).

Predložili smo, pitali smo da li mogu da ostanu, ali nisu nam dali tu mogućnost jer je hraniteljska porodica urgentna. I hteli- ne hteli morali smo da ih razdvojimo i žao mi je zbog toga. Stvarno mi je žao jer uvek gledamo da budu zajedno. (Ž 3)

Nekoliko učesnika i učesnica pravi paralelu u odnosu na raniji period, posebno period ekspanzije razvoja hraniteljstva nakon 2000. godine. Njihov doživljaj je da je za taj period bila karakteristična dostupnost većeg broja porodica što je omogućavalo da se napravi izbor koja od porodica će biti najadekvatnija za smeštaj dece u odnosu na njihove potrebe i karakteristike. Ovo se odnosilo na svu decu na smeštaju, pa i na decu iz sibliških grupa. Vremenom broj dostupnih porodica opada i izbor se gubi i u praksi se dolazi do pristupa “daj šta daš”, odnosno ređe se porodice biraju u skladu sa potrebama i karakteristikama dece, a uspehom se smatra sama mogućnost smeštaja u hraniteljsku porodicu. Učesnici to povezuju sa izostankom kontinuirane kampanje za hraniteljstvo i regrutacije novih hraniteljskih porodica.

S obzirom na to da odluke o smeštaju često nisu zasnovane na proceni, već na dostupnim resursima, to se, kako navode učesnici i učesnice, odražava i na mogućnost participacije dece u donošenju odluke o izboru hraniteljske porodice jer zapravo izbor ne postoji.

Kad su stariji, trudimo se da im, ako ništa to objasnimo, kad su mlađi, šta objasniti bebi? Ali kad mogu da participiraju, nešto razgovaraju, nešto razumeju, naravno da se sa njima priča, da pokušavamo da im objasnimo. Ako nismo u situaciji da im damo mogućnost izbora, onda razgovor mora da ide u tom smeru da ti ne možeš da im ostaviš mogućnost izbora jer nećeš ih imati gde. Ali da pokušaš da im na njima prihvatljiv način objasniš zašto je to dobro za njih i u njihovom najboljem interesu. Nemamo prosto drugi način. Da oni to što bezbolnije prođu i prihvate. (Ž 2)

Logično bi bilo da oni nama kao voditeljima slučaja, na osnovu karakteristika deteta ponude više hraniteljskih porodica. Ja sam imala situaciju da sam devojčicu od šesnaest godina vodila u tri hraniteljske porodice da se upoznamo pa smo zajedno donele odluku šta je u njenom najboljem interesu. Sada toga, već izvesno vreme nema. (Ž 2)

Ograničeni resursi u jednoj meri vode uzajamnom razumevanju, ali nekada i međuinstitucionalnom neslaganju i potencijalnim konfliktima.

Ja verujem da je i centar za porodični smeštaj u problemu. Mi sad počinjemo maltene međuinstitucionalno da ratujemo. Što dopisima, što ovako. Mi tražimo hraniteljske porodice, pritiskamo njih da promovišu hraniteljstvo, da brže rade obuke, ukazujemo da nama treba. I oni su pod pritiskom, ni njima nije lako. (Ž 8)

Iz centra za porodični smeštaj ti ‘ladno kažu da ne sad što nemaju kapacitet nego da će biti još manji. Ljudi nemaju blama. A oni nisu krivi, a sa druge strane te pritiska Ministarstvo “pa kako nemaju“. A sa druge strane ti ne možeš da pljuješ kolege, imaju na papiru da nemaju, šta sad. (Ž 10)

Nedovoljan broj hraniteljskih porodica ne dovodi samo do nemogućnosti izbora adekvatnije porodice i zajedničkog smeštaja siblinga, već nekada smeštaj u hraniteljsku porodicu uopšte nije moguć. Nedostatak urgentnih hraniteljskih porodica, kako učesnici i učesnice navode, „vezuje ruke“ donosiocima odluka te smeštaj dece u ustanove nije stvar procene i najboljih interesa dece, nego „moranja“. Međutim, i već pomenuto, sistemsko rešenje brige o deci u ustanovama na osnovu uzrasta doprinosi razdvajanju siblinga, ali to zapravo ostaje kao jedina mogućnost jer alternativa ne postoji. Iako urgentni smeštaj sibilnskih grupa često vodi njihovom razdvajanju, primeri dobre prakse ukazuju na to da kada sibilnsko pitanje ostane u fokusu pažnje, nakon urgentnog smeštaja postoje šanse da se deca prilikom novog smeštaja spoje. Mada pitanje dostupnih resursa i dalje ostaje aktuelno i ove šanse umanjuje.

Zapaža se da nedostatak izbora vodi, ne samo smeštaju u različite hraniteljske porodice, nego i smeštaju dece u porodice u različitim gradovima, koji su ponekad udaljeni i po više od dvesta kilometara. Međutim, za decu iz izabranih slučajeva to se nije dogodilo. I oni koji nisu bili smešteni zajedno, bili su smešteni relativno blizu, najviše do pedeset kilometara. Međutim ni ta blizina nije obezbedila očekivani intenzitet i kvalitet kontakata, o čemu će kasnije biti reči u poglavlju Odluke o kontaktima.

Donete odluke učesnici i učesnice često sagledavaju ne kao „najbolje moguće za decu“, već kao najbolje u odnosu na mogućnosti. Postoji svest da te odluke za decu možda nisu potpuno u skladu sa njihovim najboljim interesima, ali se to „opravdava“ time da nije moglo bolje i da su te odluke zapravo najbolje moguće u odnosu na mogućnosti („Za ovu braću su donete najbolje u datim mogućnostima. Svestan sam da za njih lično nisu možda vrhunске, ali u okolnostima u kojima smo bili su najbolje koje su nam bile ponuđene, najbolje dostupne.“, M 1). Prepoznaje se sličan način izražavanja, uz korišćenje sličnih formulacija učesnika koji ne rade u istom centru i nisu u svakodnevnoj komunikaciji („Možda ta odluka nije najbolja, ali u tom trenutku jeste najbolja. Mi uvek odluke donosimo na osnovu onoga što imamo na stolu tog trenutka“, Ž 6).

Faktor sreće kao presudan za zajednički smeštaj siblinga

Sve teškoće u vezi sa resursima dovele su kod stručnih radnika i stručnih radnica do sniženih očekivanja u vezi sa uspehom obezbeđivanja smeštaja. Nedostatak hraniteljskih porodica i izostanak izbora porodica vode tome da veliki broj učesnika i učesnica uspešan zajednički smeštaj siblinga doživljava kao „slučajnost“ i „sticaj srećnih okolnosti“. Interesantno je da skoro polovina njih govori o ovome i izražava se na isti način.

Kod učesnika i učesnica postoji svest da to da li će se nešto realizovati ili ne nije pitanje najboljih interesa dece i donetih odluka, već pitanje sreće. Takođe, to za njih nosi i izvesno opterećenje jer pri svakom narednom smeštaju „faktor sreće“ može da izostane. „Faktor sreće“ ne javlja se samo kada su u pitanju veće sibilnske grupe, već nekad učesnici o tome govore i kada je u pitanju smeštaj sibilnskog para. Takođe, „faktor sreće“ se ne javlja ni samo kada učesnici govore o zajedničkom smeštaju, nego čak i o mogućnosti smeštaja siblinga u hraniteljske porodice koje žive u blizini jedne drugih što treba da doprinosi lakšem organizovanju kontakata.

Sistem nam dozvoljava toliko da budemo srećni kad nam kažu da imaju hraniteljsku porodicu, pa kakva god da je, gde god da je. Da bude tu na sigurnom, pa ćemo sutradan da mislimo o odnosu koji će da ostvaruje sa bratom, sestrom. (Ž 8)

Uticaj hraniteljskih porodica na donošenje odluka o smeštaju ili njihovo realizovanje

Učesnici i učesnice zapažaju da pri donošenju ili realizaciji određenih odluka, a u uslovima redukovanih resursa, hranitelji imaju izvestan uticaj, koji se procenjuje da je veći od onog koji je „poželjan“. Odnosno, da se odluke koje se donose za braću i sestre prilagođavaju željama i odlukama hranitelja i da se u izostanku alternativna u vezi sa smeštajem čine određeni „ustupci“ kako bi se uopšte obezbedio smeštaj za neko od dece iz siblišne grupe. Usled nedostatka resursa i drugih mogućnosti, hranitelji na neki način svojom odlukom doprinose tome da li će sibliška grupa biti očuvana na smeštaju zajedno ili ne. Ovo se prepoznaje i kada je istovremeni smeštaj u pitanju, a posebno onaj koji se realizuje u različito vreme.

Već pomenuta i najveća teškoća prilikom smeštaja sibliških grupa je nedovoljan broj hraniteljskih porodica. Takođe, postojeće porodice su, u odnosu na standarde i kompetencije, procenjene za određen, ograničen broj dece koji može biti smešten kod njih. Kako sibliške grupe često imaju tri člana ili više, teškoće zajedničkog smeštaja su očigledne. Učesnici zapažaju da su hraniteljske porodice ponekad spremne za smeštaj troje dece, ali vrlo retko za više od toga, iako standardi to omogućavaju kada su sibližni u pitanju. U izabranim slučajevima, od osam sibliških grupa koje su bile brojnije (četvoro do sedmoro dece), samo u jednom je četvoročlana sibliška grupa pri smeštaju bila smeštena cela zajedno. Međutim, i kad postoji procena da porodica može da brine o više dece, to nisu uvek sibližni. Dešava se da kada sibližni ulaze u različito vreme na smeštaj, kapaciteti porodice mogu biti popunjeni, jer je osim deteta iz sibliške grupe u tu porodicu smešteno još neko dete. Tada retko postoji mogućnost da se dete koje ulazi na smeštaj pridruži sibližniku.

Kod tri učesnice se javlja dilema da li je zaista najbolji interes dece iz višečlane sibliške grupe zajednički život („mnogo je“). Dve od njih izražavaju nesigurnost da li je smeštaj četvoro dece u jednu hraniteljsku porodicu u skladu sa pravilima. Takođe, i koliko kvalitetna briga može da se pruži i adekvatno zadovolje potrebe za više od troje dece kada je u pitanju model porodice kao što je hraniteljska.

Pravo da ti kažem, ne znam. Koliko ta porodica mora da ima stvarno dobre kapacitete. Kad pođeš od biološke porodice, lepo je kad imaš, ali ko čuva više od troje dece? Oni jesu verovatno u biološkoj porodici živeli svih petoro, ali kakav su život imali. Prvo treba da imaš prostora za petoro dece. Znaš i sama šta se procenjuje da jedna porodica dobije podobnost. Za tu decu treba da imaš bar tri sobe. Ja bih iskreno mnogo volela da postoje takve porodice, gde možemo da smestimo više dece. (Ž 2)

Kao prvo, nisu tvoja deca, kao drugo došla su iz sredine gde su bili zlostavljani, ugrožavani, svašta nose sa sobom, neku istoriju, teškoću i ti sad to treba da prepoznaš, a kada ih ima toliko, ti treba da se baviš posebno svakim od njih i to je teško i zahtevno i pretpostavljam da onda i hranitelji ne žele baš da se uhvate u koštac sa tim. (Ž 3)

Ne umanjujući potrebu za adekvatnom stručnom procenom hraniteljskih porodica i njihovom samoprocenom, učesnici i učesnice ipak prepoznaju da želje, izbori i odluke hranitelja u mnogome usmeravaju odluke vezane za sibližne, a posebno u okolnostima ograničenih resursa. Učesnici i učesnice o spremnosti hranitelja da prime na smeštaj siblišku grupu u istom trenutku ili naknadno govore o tome da li oni to „žele“ ili „ne žele“. Uz uvažavanje da su hranitelji saradnici, ipak prepoznaje se da često ograničenost resursa „uslovljava“ da se izbori hranitelja prihvate, iako to za decu možda nije najbolja opcija. Ove odluke hranitelja se više ne posmatraju kao vid saradnja, već kao vid veće „moći“.

Uz svest da nema alternativa ili značajno boljih mogućnosti, prihvataju se odluke hranitelja, što nekad vodi i razdvajanju sibližnika. Kod jednog broja učesnica, javlja se izvesna ljutnja u odnosu na hranitelje kojima se ostavlja „velika mogućnost izbora“, a pred njih se ne postavljaju očekivanja i zahtevi ili

potencijalne sankcije. Pod mogućnošću izbora učesnice podrazumevaju da hranitelji mogu da „biraju“ i broj dece i uzrast, pol, druge karakteristike.

Malo je porodica koje su spremne da uzmu više dece. Decu sa smetnjama, bolesnu decu, stariju decu, romsku decu, bebe. Ali to su sve deca koju mi imamo i koje imamo puno. I zato su mnoga deca u institucijama jer porodice nisu spremne. Imamo problem da se nađe hraniteljska porodica i za mnogo jednostavnije stvari, a ne za troje, četvoro dece iz iste kuće. (Ž 14)

Za dete koje je mlađeg uzrasta uspemo da nađemo lako hraniteljsku porodicu. Ali ta porodica npr. nema kapaciteta ili nema uslova da primi više od tog jednog deteta ili prosto ne žele da prime i siblinga koji je na starijem uzrastu. To se dešava. Mi nemamo u tim situacijama, iako procenjujemo da jeste najbolji interes dece da ostanu zajedno, mi dajemo primat da uopšte ostvarimo zaštitu nad tim detetom i da ga smestimo, jedno dete makar u hraniteljsku porodicu, da ne bude više u prihvatilištu gde isto ne može beskrajno da bude. I onda prosto tome dajemo primat. Da dete bude u porodici, da ne bude u ustanovi, iako znamo da će to uzrokovati razdvajanje od silblinga. (Ž 12)

Takođe, neke učesnice smatraju da je ponekad izuzetno štetna ta mogućnost da hraniteljske porodice u slučaju svog nezadovoljstva u svakom trenutku mogu otkazati smeštaj bez ikakvih posledica. Kao primer navode se prekidi smeštaja u adolescentskom periodu, uz očekivanje hranitelja da ponovo kod njih bude smešteno dete mlađeg uzrasta.

Hraniteljska porodica se predomislila. Hranitelji nemaju sankciju za to, mogu da biraju, da odbiju. Nekada se dođe do toga da savetnici više gledaju interes hranitelja nego deteta. Ja shvatam da nemaju dobre hraniteljske porodice, ali ne može da se manipuliše takvim stvarima. (Ž 3)

Osećaj nemoći nasuprot osećaju odgovornosti stručnih radnika i stručnih radnica

U donošenju odluka se javlja određeni disbalans moći i „prelazak“ moći iz ruku stručnih radnika u ruke hranitelja. S obzirom na to da, u skladu sa procedurom, donosioci odluka traže hraniteljske porodice najčešće preko centara za porodični smeštaj i usvojenje, već u tom koraku oni prepoznaju da se deo moći i odgovornosti u odlučivanju „odvaja“ od njih. To je zbog toga što će centri za porodični smeštaj i usvojenje najčešće moći da ponude jednu ili nijednu porodicu. Iako centri za socijalni rad zvanično vrše izbor hraniteljskih porodica, kao što je već bilo reči, izbor suštinski ne postoji. Drugi segment u kom oni svoju moć gube ili prepuštaju je odluka hranitelja o prihvatanju smeštaja siblinga. Ta moć da li će odluka koja je doneta u skladu sa interesima dece moći da se realizuje je „u rukama“ hranitelja i može se prepoznati da, na neki način, oni odlučuju o očuvanju ili razdvajanju sibliške grupe.

Ova osećaj nemoći kod nekih učesnika i učesnica je pojačan izraženim osećajem odgovornosti koji imaju u odnosu na odluke koje donose za decu i potencijalne posledice tih odluka. Oni to opisuju kao „kreiranje budućnosti“ i „usmeravanje života“. Kod njih postoji konstantno preispitivanje ispravnosti donete odluke, mogućih alternativa koje su propuštene, kao i grešaka koje su potencijalno načinjene. Pored toga dodatno opterećenje predstavlja i nepredvidivost ishoda („Nikad ne možeš da znaš koliko si dobar korak napravila i da li je ta odluka baš u najboljem interesu“, Ž 3). Čak i u situacijama kada su odluke jasno argumentovane, zasnovane na „vidljivim“ kriterijumima i adekvatno dokumentovane, postoji nesigurnost u ispravnost odluka, kao i opterećenje da kao donosilac odluka treba da „predvidiš“ ishode. Kako dve učesnice navode: „Jednake su šanse za uspeh i neuspeh“ (Ž 13), „Možda to i nije bio najbolji interes, ali ispostavilo se da jeste“. (Ž 16).

Ja se uvek kao profesionalac preispitujem da li je nešto moglo drugačije, da li sam ja mogla nešto da uradim da toj deci bude nešto bolje, ali nekako, kako da kažem, bude mi, neko moje pitanje, preispitivanje, šta se tu desilo, da li smo mi kao profesionalci doprineli da to dvoje dece, konkretno potpuno razdvoje i da jedno ima najbolji mogući život koji može da ima dete bez roditeljskog staranja, a drugi možda da ima najgori mogući život. To mi je uvek neka bolna tačka da se pitam, ali ne nalazim odgovor, da sam ja mogla nešto da uradim kad sam krenula da radim sa njima, da nešto bude bolje za tu decu. Eto. (Ž 12)

Kod skoro svih učesnika i učesnica se prepoznaje naglašavanje da su donete odluke najmanje zasnovane na njihovim procenama najboljih interesa dece. Nedostatak izbora prilikom smeštaja, svodenje zajedničkog smeštaja, tj. mogućnost realizacije ovih odluka na „faktor sreće“, uticaj hraniteljskih porodica su faktori koji doprinose da učesnici i učesnice (donosioci odluka) imaju osećaj „nemoći“, „bespomoćnosti“, „vezanih ruku“. Interesantno je da svi koji o ovome govore opisuju to koristeći iste ili slične izraze. Izražen je raskoraku u postojanja odgovornosti i formalne „moći“ i izostanka suštinske „moći“ u donošenju odluka. Više učesnika i učesnica opisuje donete odluke o smeštaju kao „iznuđene poteze“. Oni svakodnevnu praksu usklađuju sa saznanjem da uvek nešto „mora da trpi“ i „da ne postoji najbolje rešenje za sve“. U skladu sa tim, neki od njih smanjuju svoja očekivanja u odnosu na dobrobiti smeštaja za decu („Na kraju znam da to dete ima krevet, ima obrok, ima nekoga da vodi računa o njemu i ima omogućene uslove za obrazovanje. I treba da se zadovoljim time“, Ž 8).

Ja, nažalost, imam utisak da mnogo šta nije bila stvar odluke. Da li smo mi mogli nešto drugačije, nisam sigurna. Nekako smo radili kako je moralo u tom trenutku i sa resursima i nekim kapacitetima koji su bili na raspolaganju. Kao načelno imamo neku moć, ali u praksi vrlo slabo. Nekako smo ograničeni, a nekad i bespomoćni pred sistemom i onim što sistem nudi. Naš osećaj nemoći šta da radimo sa decom vodi tome se obraćamo Ministarstvu, ali to je to, imamo te ustanove koje imamo, te kapacitete koje imamo, ne mogu ni oni sada da izmisle nešto novo. (Ž 12)

Kada se posmatra sve ovo zajedno sa već navedenim teškoćama obima i raznovrsnosti posla i nedovoljnog broja stručnih radnika, kod nekih učesnika vodi osećaju frustriranosti, prezasićenosti, sveukupnog nezadovoljstva, a ponekad i neprepoznavanju smisla sopstvenog rada, ali i izostanka nade da će se išta promeniti („Naš posao je besmislen. Igramo se papira, a šta konkretno postićemo?“ Ž 16).

Odluke o kontaktima dece iz sibliških grupa

Svim učesnicima i učesnicama su bila postavljena pitanja o specifičnostima najboljih interesa deteta i kontakata braće i sestara u različitim formama alternativnog staranja, kao i o situacijama u kojima siblizi nemaju kontakte i razlozima koji tome doprinose. Učesnicima i učesnicama u čijim izabranim slučajevima su siblizi bili razdvojeni pri smeštaju, postavljana su pitanja o donošenju odluke o kontaktima u konkretnim slučajevima. Pitanja su se odnosila na način donošenja odluke, kriterijume na kojima su zasnovane odluke, u kontekstu najboljih interesa dece, revidiranje odluka. Podaci o načinu planiranja i realizovanja kontakata su dobijeni od učesnika i učesnica tokom intervjuja, ali i analizom dokumentacije iz dosija dece.

Među izabranim slučajevima, od 26 sibliških grupa, deca iz 19 grupa ušla su zajedno na smeštaj, a od toga deca iz 13 grupa smeštena su sva zajedno. 5 grupa je delimično razdvojeno, a jedna potpuno. Od 7 sibliških grupa koje nisu istovremeno ušle na smeštaj, deca iz 2 su smeštena zajedno, dok su iz 5 razdvojena (potpuno ili delimično). Međutim, tokom smeštaja došlo je do promena, spajanja 1 sibliške grupe i razdvajanja 7 sibliških grupa. Aktuelno 10 je smešteno zajedno, 9 delimično i 7 odvojeno. Uz sve ove promene, aktuelno, kontakti ostaju pitanje za 16 sibliških grupa. Od njih 13

održavaju kontakte, dok 3 ne. Više o planiranju i načinu održavanja kontakata biće prikazano u nastavku.

U okviru teme kontakata moguće je izdvojiti sledeće kategorije: a) Saglasnost da su kontakti u najboljim interesima svih sibliha, b) Odnos koji može da čeka sutra, c) Različita praksa planiranja kontakata, d) Prepoznavanje sopstvene odgovornosti povodom nedovoljnog angažovanja u radu na sibliškom pitanju.

Saglasnost da su kontakti u najboljim interesima svih sibliha

Kada govore o siblihima na alternativnom staranju uopšte, kod učesnika i učesnica postoji saglasnost da održavanje kontakata, kada siblihi nisu zajedno smešteni, vrlo retko nije u njihovim najboljim interesima. Nekoliko njih navodi slučajeve postojanja incesta među siblihima, što je bio razlog da se proceni da kontakti nisu u skladu sa njihovim najboljim interesima. Za siblihe iz izabranih slučajeva, kontakti se za sve procenjuju kao u najboljem interesu dece.

Značaj kontakata se procenjuje kao skoro jednak značaju zajedničkog smeštaja i zbog toga se, kada zajednički smeštaj nije bio moguć, nastojalo da se obezbede preduslovi za održavanje kontakata. Kako bi ukazali na značaj kontakata, neki učesnici i učesnice to naglašavaju kroz formulacije „Mi insistiramo na tim kontaktima“, „Od kako smo ih razdvojili, održavali su kontakte. Ja sam to gurala“. Najznačajniji preduslov za održavanje kontakata je smeštaj dece u hraniteljske porodice koje su teritorijalno blizu. Kod svih učesnika i učesnica postoji saglasnost da teritorijalna bliskost hraniteljskih porodica doprinosi i skoro „osigurava“ održavanje kontakata. Prednost ovih kontakata se vidi u tome što su oni spontani i česti („skoro svakodnevni“).

Čini se da se održavanje kontakata podrazumeva i da ne postoji detaljnija procena odnosa dece (osim usled postojanja „očiglednih kontraindikacija“). Postojanje kontakata se, bar u izabranim slučajevima, „ne dovodi u pitanje“, ali postoje izvesne okolnosti koje su povezane sa tim na koji način će kontakti biti planirani i organizovani, odnosno čemu je potrebno prilagoditi planiranje i organizovanje kontakata. To su zdravstveno stanje dece, udaljenost i organizovanje prevoza, školske obaveze, obaveze hranitelja, nepredviđene okolnosti.

Podstaknuti da govore o kriterijumima na kojima zasnivaju procenu da su kontakti u izabranim slučajevima u najboljim interesima razdvojene dece, učesnici i učesnice navode:

- prethodno postojanje kontakata („S obzirom na to da je dete prethodno ostvarivalo kontakte sa babom i bratom po majci, mišljenja sam da je održavanje daljih kontakata sa srodnicima u interesu deteta“, Slučaj 14, Izveštaj voditelja slučaja)
- očuvanje porodičnih veza, životnog kontinuiteta i identiteta („Znak jednakosti za porodicu je veza sa braćom i sestrama i mislimo da je to od izuzetnog značaja za njihov psihofizički razvoj. Da znaju da nisu tikve bez korena, što bi naš narod kazao. Da imaju podršku“, Ž 9)
- pretpostavljena dobrobit kontakata za decu

Vi kontakte pratite i onda vidite ima li smisla nastaviti ili ih prekidate. Ako je korisno za decu i ako im znači. Ako uvidite da se kontakti razvijaju u pravcu učvršćivanja bliskosti. A ako se oni samo sretnu i nemaju ništa zajedničko prosto to nema nikakve svrhe, to je gubljenje vremena. Retko je to. (Ž 6)

- mišljenje deteta („Prvo zbog identiteta deteta, a drugo odmah su i jedno i drugo izrazili potrebu“, Ž 5)

Ovi kriterijumi su dobijeni tokom intervjua. I ovde postoji, kao i kod smeštaja, izvesna neujednačenost u odnosu na ono što učesnici i učesnice govore i ono što je zabeleženo u dokumentaciji. Najčešće u dokumentaciji ne postoje ni eksplicitno ni implicitno navedeni kriterijumi na kojima se zasnivaju odluke o kontaktima, niti na koji način je sprovedena procena (metode procene, instrumenti, indikatori za procenu).

Samo u jednom, u već pomenutom slučaju, postoji u izveštaju voditelja slučaja dokumentovan kriterijum prethodnog postojanja kontakata. Što se tiče mišljenja dece u vezi sa kontaktima, jedna učesnica tokom intervjua pominje mišljenje deteta kao kriterijum, ali to nije zabeleženo u dokumentaciji. U nekoliko slučajeva postoji zabeležena želja dece za održavanjem kontakata, ali nema jasnih informacija o poželjnoj učestalosti, načinu održavanja kontakata, aktivnostima sa aspekta mišljenja deteta. Primeri iz dokumentacije: „Želi da sa siblizima redovno održava kontakt” (Slučaj 1, Plan tretmana iz Prihvatišta za decu); „Ona želi da vidi brata“ (Slučaj 7, List praćenja); „Verbalizuje posebnu emotivnu vezanost za brata i majku. Često ih pominje, izražava želju za ostvarenjem kontakata“ (Slučaj 15, Dopis iz Prihvatišta za decu i omladinu).

U nekoliko slučajeva učesnici i učesnice navode da su deca mala da bi participirala. Prema rečima učesnika i učesnica, telefonski kontakti i kontakti preko društvenih mreža su kontakti koje deca najčešće sama organizuju i ostvaruju.

Takođe, što tiče dokumentovanja kontakata, uglavnom se konstatuje postojanje ili izostanak kontakata u dokumentima, negde postoje kao deo planova usluga, a ređe su vidljivi kriterijumi, kao što je prethodno navedeno. U nekim izveštajima savetnika za hraniteljstvo može da se prati priroda odnosa, kontinuitet održavanja odnosa, sadržaj kontakata, reakcije dece, postojanje ili izostanak želje za kontaktom. Primeri iz izveštaja: „Pri viđenju se prema braći ponaša zaštitnički, zapitkuje ih o školskim postignućima, koja slova znaju, koliko da broje“ (Slučaj 22); „Proslavio je šesti rođendan i tog dana su mu dolazili braća i sestra. Sa jednim bratom se u školi viđa, dok sa drugima nije imao kontakt od kako su premešteni“ (Slučaj 24); „Ne izražava želju da priča sa braćom izgovarajući se da je zauzeta ili da će to uraditi kasnije“, (Slučaj 11).

U pojedinim izveštajima savetnika za hraniteljstvo zapaža se identičan sadržaj tokom različitih izveštajnih perioda. Takođe, nije retko da ove formulacije u potpunosti budu preuzete u dokumentima centra za socijalni rad (u dokumentima Ponovne procene, Izveštaj staratelja i sl.).

Samo u jednom od izabраних slučajeva je procenjeno da u jednom trenutku kontakti nisu bili u interesu dece. Nakon prvobitnog zajedničkog smeštaja, pa odvajanja zbog procene ugrožene bezbednosti sestre zbog bratovog ponašanja prema njoj, tokom njegove adaptacije u novoj hraniteljskoj porodici, privremeno su prekinuti kontakti. Smatralo se da kontakti nisu u skladu sa najboljim interesima dece, pre svega njegovim. Odluka je bila zasnovana na intenzivnim emotivnim reakcijama i promenama u ponašanju nakon kontakata. To je i dokumentovano, ne eksplicitno u kontekstu najboljih interesa, ali uz interpretaciju učesnice to jesu elementi na kojim je ta odluka zasnovana („Kontakti se trenutno ne odvijaju jer je brat zbog ponašajnih i zdravstvenih problema izmešten u drugu hraniteljsku porodicu i adaptacija je u toku“, Slučaj 7, List praćenja; „U početku je reagovao verbalno agresivno nakon kontakta, ali je postepeno dobro prihvatio redovnu komunikaciju i viđenje“, Slučaj 7, Timski zaključak).

U istom slučaju kontakti su bili prekinuti i sa roditeljima i babom, ali učesnica naglašava „čak i sa sestrom“ (kao krajnja mera).

Mi smo prekinuli kontakte u tom periodu jer on je bio vrlo osetljiv. Vrlo ga je sve uznemiravalo. Nije imao kontakte tokom tog perioda adaptacije ni sa roditeljima ni sa bakom, pa čak ni sa sestrom. Postepeno se stabilizovao i u školi je bio bolji. Pratilo je to neke ispade u ponašanju, neku agresiju njegovu, ali napadi agresivnosti su bili sve ređi. (Ž 5)

Nakon adaptacije (u istom slučaju) u novoj hraniteljskoj porodici, započelo se sa planiranjem reuspostavljanja kontakata sa roditeljima i sestrom. Kontaktima sa sestrom, zbog njihove uzajamne vezanosti, data je prednost, što je i zabeleženo u proceni u delu „procena razvojnih potreba“ („Prvo će se raditi na uspostavljanju redovnih kontakata sibliinga“).

U drugim situacijama kada je došlo do razdvajanja sibliške grupe u toku smeštaja i premeštaja u drugu hraniteljsku porodicu, kontakti među sibliuzima su očuvani. Do smanjenja intenziteta kontakata često dolazi usled višestrukih promena smeštaja i prilikom smeštaja jednog deteta u ustanovu. U ovim slučajevima prioritet nije očuvanje kontakata već adaptacija na novu sredinu, kao i intervencije u oblasti ponašanja.

S obzirom na to da je jedna sibliška grupa smeštena u ustanovi i da zbog teškoća pronalaženja hraniteljske porodice postaje izvesno da će deca uzrasno prelaziti u druge ustanove, jedna od učesnica se osvrnula na to kako funkcionišu kontakti kada su deca u različitim ustanovama (na teritoriji Beograda). Ukoliko su deca u različitim gradovima, to postaje još kompleksnije. Radi boljeg korišćenja resursa, često se ovi kontakti održavaju istovremeno sa kontaktima sa roditeljima. U organizaciji ovih kontakata prepreke su prevoz dece i angažovanje stručnih radnika iz ustanova koji treba da dovode decu na mesto kontakata i budu sa njima. Samim tim ni intenzitet ovih kontakata nije zadovoljavajući. Učesnica smatra da se takvom organizacijom može obezbediti minimum očuvanja veze, ali ostaje sumnja da li je to ono što je deci potrebno i na način na koji im je potrebno („To je više hajde da ne izgube kontakt, nego nešto drugo“, Ž 10).

Iako nije bilo planirani deo istraživanja, pitanje kontakata i pandemije virusa Covid 19 se pojavilo tokom intervjua u sadržajima učesnika. U periodu vanrednog stanja lični susreti tj. posete su obustavljene, dok su se održavali telefonski kontakti i onlajn kontakti. Samo se u jednom slučaju i iz odgovora učesnice i iz dokumentacije vidi na koji način su kontakti planirani, podržani kao i trenutak i način reuspostavljanja.

I pored pandemije do (privremenog) prekida kontakata dolazi i usled nekih drugih životnih okolnosti (npr. u jednom slučaju je to bila smrt hraniteljice). U takvim okolnostima krize i pokušajima porodica da prevaziđe krizu, sibliški kontakti „ostaju po strani“ i obično se reuspostavljaju tek nakon više meseci.

„Odnos koji može da čeka sutra“

Upravo se citiranjem jedne učesnice da je sibliški odnos „odnos koji može da čeka sutra“ oslikava postupanje stručnih radnika i stručnih radnica prema ovom odnosu, pre svega nakon smeštaja. Sibliško pitanje je jedno od centralnih pitanja pri smeštaju (pre svega kod istovremenog), što naglašava nekoliko učesnica. Međutim, nakon smeštaja angažovanje voditelja slučaja se značajno smanjuje, a održavanje kontakata i negovanje ovih odnosa se u najvećoj meri prepušta hraniteljima i deci, a negde i samo deci.

Najčešće tome doprinose razlozi koji nisu direktno povezani sa sibliuzima, ali zaokupljaju vreme i pažnju stručnih radnika. Sva opštestojeća ograničenja i teškoće sa kojima se u radu učesnici i učesnice sreću, reflektuju se i na ovo pitanje. Naime, svi učesnici i učesnice govore o nedostatku vremena, obimu posla i manjku stručnih radnika. Takođe, druge oblasti rada i povećan broj slučajeva u ovim oblastima se nameću kao prioritete (razvodi, porodično nasilje). I zbog te preobimnosti i raznovrsnosti u radu, oni naglašavaju da ono što prepoznaju kao osnovnu svrhu svog rada (praćenje dece bez roditeljskog staranja) ostaje zanemareno. Jedna učesnica to ilustruje rečima: „Meni je to zastrašujuće“. (Ž 3).

Procesna zaštita nam je stradala. Načisto. Evo ja odgovorno tvrdim. Imamo osećaj da nam je osnovna i primarna funkcija potpuno skrajnuta. Onog momenta kad se odradi nešto i kad se deca zbrinu na taj način, ja mislim da ih i bog zaboravi. Jeste to tebe stalno negde ključka po glavi i treba i mora i žao mi je, ali suštinski mi nemamo kada da se bavimo onim čime treba da se bavimo. Te posete, revizije prema zakonskom roku, nema laganja, ne može. Ubiše nas razvodi, izmišljena nasilja. Ovo što je zaista bitno strada. (Ž 10)

Centri za socijalni rad u kojima rade učesnici i učesnice se nalaze u različitim gradovima, ali teškoće koje navode su identične. Najveći broj njih na isti način opisuje ove teškoće i prepoznaje da one značajno utiču na mogućnost bavljenja sibliškim pitanjem, pre svega nakon smeštaja. Četvoro učesnika i učesnica, takođe, govori o većem obimu posla, ali smatraju da to ne utiče značajno na njihov rad sa siblišima.

Ja bih rekla da imamo vremena, jer to nam je nešto prevashodno, ta veza je mnogo značajna podrška u životu i stvarno treba da se neguje i govori o identitetu deteta i stvarno je nešto što traje celog života i bavimo se time. (Ž 5)

Dok druge dve učesnice misle da siblišni i deca na smeštaju dobijaju „prostor“ u njihovom radu ili su uskraćeni za isti koliko i bilo koje druge kategorije korisnika („Koliko se posvećujemo svima, toliko i njima“, Ž 15; „Nemaš vremena da se posvetiš nijednom problemu koliko misliš da bi trebalo“, Ž 13).

Nekad bavljenjem drugim segmentima zaštite deteta ili dece iz siblišne grupe ostavlja manje prostora za bavljenje njihovim kontaktima i odnosima. Pitanje smeštaja, adaptacija na nov smeštaj, problemi u zdravlju, ponašanju, sigurnost i bezbednost u trenutku imaju „veću“ težinu od kontakata. Međutim, dešava se da to ne budu privremena „stanja“, već kontakti trajno ostanu zanemareni.

Bilo bi dobro da imaju kontakte, da znaju jedni za druge, ali sada, u ovom trenutku nije moguće, neizvodljivo je. Posebno zbog ovih problema u ponašanju. U ovom trenutku nerealno je da bismo tako nešto mogli da izvedemo iako je to uvek bila ideja. Uvek smo procenjivali da jeste u interesu dece da ostvare kontakte, negde nismo se dalje od toga pomerili. Prosto nije bilo mogućnosti da se dalje od te ideje ode. Nismo se dalje odmakli. Jeste u interesu, ali kako da realizujemo? Nije nikad došlo do toga da dođemo u tu fazu jer smo nekad u situaciji da njegovu bezbednost spasavamo jer on je na ulici. To nam je primarno, ništa drugo. (Ž 12)

Mi prvo damo hraniteljskoj porodici i detetu vreme da se prilagode i ne krenu kontakti odmah. Baveći se njenim ponašanjem, niko nije ni stigao da se bavi kontaktima. Oni su u tom periodu imali kontakte putem telefona i onlajn medija. (Ž1)

Neke od učesnica navode da se siblišni, koji su ušli u različito vreme ili su odvojeni pri smeštaju, nalaze u različitim „fazama zaštite“ i da je to razlog nemogućnosti bavljenja njihovim kontaktima.

U suštini, kada dođe do hitnih intervencija i da neke druge potrebe dobiju primat, da deca budu bezbedna, zbrinuta, da im se u trenutku nađe odgovarajući smeštaj... U tim trenucima prosto to je onako i skrajnuto. Onda kasnije opet bude nešto drugo bitnije i važnije nego da se ti kontakte ostvare ili da se ostvari zajednički smeštaj. Prosto, budu u različitim fazama, što je slučaj sa ovom decom. Jedno se upoznaje sa usvojiteljskom porodicom, a drugo paralelno smešta u hraniteljsku porodicu. Nekako to u trenutku bude prosto zanemareno i neizvodljivo da se planiraju i da se realizuju kontakti. To prosto nekako bude manje bitno u odnosu na sve ostalo. (Ž 12)

Ključna karakteristika odnosa stručnih radnika i stručnih radnica prema sibliškom pitanju nije zanemarivanje ovog pitanja u radu, već odlaganje bavljenja njime. To se opravdava time da su deca

smeštena i da su dobro. Međutim, i nakon protoka vremena, često se ništa ne preduzima da se kontakti prate, revidiraju i podstiču. Retko se kontakti potpuno obustave, pa se može reći da se nešto događa, da kontakti postoje, ali zapravo postoji rizik da to nije uvek ono što deci treba ili na način na koji im treba.

U vezi sa sibliškim odnosom, ono što dodatno doprinosi odlaganju bavljenja time je izostanak hitnosti. Iako imaju svest da je ovaj odnos važan, on „može da čeka“, jer je nešto drugo uvek (akuelno) bitnije. Učesnici i učesnice naglašavaju da ne izostaje njihovo potpuno angažovanje u ovoj oblasti, ali to nije temeljno, niti je na način na koji žele i smatraju da deca „zaslužuju“. Kao i u drugim oblastima rada, kako navode, dok „ne gori“, nema većeg angažovanja. Interesantno je da više njih koristi iste metafore „goruće“, „gašenje požara“ („Naprave se planovi usluga i to pustiš tako da se realizuje. Ako gori negde, oni zovu, ti gasiš. I tako do sledećeg požara.“, Ž 3). I upravo u tim situacijama se povećava intenzitet rada sa decom i porodicama. Navedeni primeri nasilja među siblišcima to i prikazuju.

Interesantno je da se skoro identični način izražavanja i formulacije prepoznaje kod učesnika i učesnica koji ne rade u istim centrima za socijalni rad.

Nezvanično, decu sam smestila, rešila sam, bezbedni su i krenula sam da radim druge predmete. Tako je. Setim se ako ima nešto, čujem se, ali se ne bavim toliko tom decom jer nemam vremena da se bavim. Reviziju radim retroaktivno kad joj nije vreme. Ne mogu da stignem. Ja pozovem da vidim kako su je i nešto treba. To je to što ja mogu da pružim. (Ž 3)

Da, malo više vremena moramo da posvetimo deci bez roditeljskog staranja. Imamo razvod, dvoje roditelja i sad se oni nešto spore i to crpi energiju. A to dete ima roditelje, samo se spore. Ali zbog tih predmeta, ti imaš decu kojima treba starateljska zaštita, smeštaj u hraniteljsku porodicu, a ti nemaš vremena da im se posvetiš jer se iscrpiš. Naša presudna uloga i naš posao ovde je zaštita interesa dece bez roditeljskog staranja. Kakva god odluka bila, šta god uradili, mislim da je potrebno malo više angažovanja oko takvih predmeta. Ne aludiram ni na čiju stručnost. Takvi predmeti su imali premalo našeg vremena. I, nažalost, je tako. (Ž 2)

Kad znamo da je to dete ispunjeno, onako ozbiljno, meni je srce na mestu. Onda kažem ok, ovi se biju, oni se razvode, zlostavljaju onu mučnu decu svojim problemima, po sudovima i onda se koncentrišemo na goruće, na raznorazne svakojake tipove i onda zapravo se, ja lično, tom decom ne bavim temeljno. Pozovem hranitelje da vidim kako su, šta rade, pročitam izveštaj centra za porodični smeštaj, popričam sa decom koja su veća. Ali realno se ne bavim na način na koji oni to realno zaslužuju. (Ž 14)

Kada govore uopšteno o tretiranju sibliškog pitanja u sistemu socijalne zaštite, učesnici i učesnice prepoznaju da sistem nije ograničavajući, ali ni posebno podržavajući. Ovo pitanje nije izostavljeno, ali i ne postoji kao posebno uređeno. Sama činjenica da dete ili deca imaju sibilinge je jedna od karakteristika dece koja se uklapa u celokupnu sliku. Rad sa decom se neće intenzivirati samo zato što su deo sibliške grupe. I upravo, kao što je rečeno, ovo pitanje se najčešće razmatra prilikom smeštaja. Nekoliko učesnika i učesnica naglašava da je intenzivniji rad u oblasti sibliških kontakata i odnosa deo nadležnosti centara za porodični smeštaj i usvojenje. Deo odgovornosti se „delegira“ njima i svoje (ne)činjenje u ovoj oblasti opravdavaju i time.

Različita praksa planiranja kontakata

S obzirom na to da su se i obrasci smeštaja kao i planiranje kontakata menjali vremenom, planiranje kontakata biće prikazano u odnosu na stanje u trenutku sprovođenja istraživanja i na poslednje dostupne planove usluga u dosijeima dece. S obzirom na to da je analiziran dosije po jednog deteta iz sibliške grupe, postoji mogućnost da u dosijeu ne postoji najnovija verzija Plana usluga, odnosno

da je taj primerak Plana možda u dosijeu nekog drugog deteta iz siblišne grupe. Aktualno, razdvojeno je šesnaest sibliških grupa (delimično ili potpuno). U deset slučajeva planom kontakata je predviđen kontakt sa siblizima. U Planovima usluga se među snagama često navodi „bliskost sa starijim bratom“, „podrška i bliskost sibliinga“. Međutim, način planiranja i sadržaji planova se razlikuju.

U šest slučajeva postoji predviđeno održavanje kontakata, ali izostaje precizno određivanje dinamike. Neke od formulacija iz planova usluga: „NN ima redovne kontakte sa roditeljima, bratom i sestrom“, „Kontakti se održavaju u skladu sa dogovorima“, „Redovno se čuje sa braćom“, „U zavisnosti od njihovog dogovora, nastaviće se dalja viđanja na mestima i na način na koji im najviše odgovara“.

Što se tiče ishoda ovakvog načina planiranja, osim u jednom slučaju, održavaju se kontakti među decom. Ni iz narativa učesnika i učesnica ni iz dokumentacije se najčešće ne može videti jasna dinamika i način održavanja kontakata. Čini se da voditelji slučaja ne prepoznaju potrebu za drugačijom organizacijom kontakata. U nekim slučajevima se zapaža raskorak u tome kako učesnici opisuju i procenjuju kontakte i sibliški odnos, a kakvi podaci se pronalaze u dokumentaciji.

Učesnica u istraživanju, koja je supervizorka u ovom slučaju (Slučaj 11), procenjuje da je održavanje kontakata adekvatno: „Imaju kontakte. Dobro je. Za rođendane, sabore, slave, na druženjima u centru za porodični smeštaj i usvojenje. Idu u istu školu, pa se i tako viđaju.“ (Ž 9). Međutim, beleženi odnos dece i zainteresovanost za kontakte u izveštajima savetnika za hraniteljstvo su promenljivi. U jednom izveštaju se navodi da: „U razgovoru sa devojčicom ne može se doći do razloga zbog kojih ne postoji želja za češćim viđenjem i kontaktima“. Dve godine kasnije: „Braća nisu zainteresovana za kontakte, njoj to teško pada, navodi da joj nedostaju“. U poslednjem izveštaju iz 2020. godine se navodi i da je neophodno (novim) planom usluga regulisati kontakte.

U slučaju u kom je jasno navedeno da će se, nakon upoznavanja braće u centru za socijalni rad, u zavisnosti od njihovog dogovora nastaviti kontakti, kontakti su bili sporadični i izuzetno retki, a aktuelno ih nema.

U jednom slučaju se aktuelno prepoznaje potreba za reuspostavljanjem kontakata nakon privremenog prekida usled premeštaja brata u drugu hraniteljsku porodicu. To je i zabeleženo u planu usluga („Ima redovne kontakte telefonom, a u skladu sa situacijom dogovaraće se i viđanje“, Slučaj 7, Plan usluga). Specifičnost ovog plana je upravo to što je kreiran tokom pandemije Covida 19. U intervjuu voditelj slučaja potvrđuje da su kontakti otpočeli. Tog dana kada je vođen intervju, ispostavilo se da je realizovan kontakt dece u prostorijama centra za socijalni rad. Kontaktu nisam prisustvovala, samo me je voditelj slučaja informisala o tome.

U tri slučaja planom usluga su predviđeni kontakti uz jasnu dinamiku („Ima redovno kontakte sa roditeljima i braćom svake druge subote 10-14, sa braćom ima i u hraniteljskoj porodici prve i treće subote“, „Ostvaruje kontakte sa braćom. Svake druge subote naizmenično u hraniteljskim porodicama“). U dva slučaja se utvrđeni plan poštuje (na osnovu izveštaja savetnika za hraniteljstvo i voditelja slučaja učesnika u istraživanju). U jednom slučaju i pored postojanja plana, prema navodima iz intervjuja, hraniteljskim porodicama je prepušteno organizovanje kontakata („Uvek je najbolje kad se oni sami dogovore, a nas obaveste da traže saglasnost. Najbolje kad hraniteljske porodice prepoznaju značaj i sami se organizuju.“, Ž 3).

Međutim, ne postoji jasna slika o učestalosti ovih kontakata. Prema Listu praćenje kontakti su povremeni („Ostvaruje povremene kontakte sa braćom“, Slučaj 4). Učesnica koja je voditelj slučaja navodi da kontakte ne beleži redovno („To mi je problem. Svašta nešto treba da beležim, ali ne beležim. To je moj problem. I zbog toga ću da stradam“, Ž 3).

Ova fleksibilnosti u formalnom planiranju ili realizaciji kontakata može biti odraz podržavanja fleksibilnosti u planovima od strane nekih voditelja slučaja. Šestoro učesnika i učesnica prepoznaje prednosti fleksibilnosti u organizovanju kontakata u odnosu na planiranje jer ona doprinosi spontanosti i „prirodnosti“ kontakata. Kada hraniteljske porodice žive u istom mestu, postoji pretpostavka da su kontakti svakodnevn i skoro svakodnevn i spontani. Ukoliko deca i idu u istu školu, sama ta činjenica je pretpostavka postojanja kontakata ili izgrađenog odnosa. Postoji i „oslanjanje“ na srodničku vezu (hraniteljica devojčicinog brata je i baba devojčice koja je smeštena u nesrodničku porodicu), dobru međusobnu saradnju hraniteljskih porodica, i to što neki hranitelji prepoznaju dobrobit i značaj kontakata. Ova fleksibilnost vodi i oslanjanju na odgovornost hranitelja i često im se prepušta da kontakte organizuju u skladu sa svojim obavezama i obavezama dece. Argument u prilog tome je da s obzirom na promenljive životne okolnosti teško ispoštovati planom predviđene termine.

Oni to rade kad ko može i kad se deci hoće i kad odgovara hraniteljskim porodicama. Kad sam ih videla, imala sam priliku da vidim kako funkcionišu i deca među sobom i kako hraniteljske porodice pričaju onako, vidi se da postoji povezanost. A dinamiku određuju oni. To je malo mesto, sve hraniteljske porodice se znaju i tu postoji jedna kvalitetna saradnja. (Ž 10)

U oblasti planiranja kontakata, posebno je interesantan jedan slučaj u odnosu na preduzete postupke i pažnju koja je posvećena planiranju i praćenju realizacije kontakata. Petoro sibilniga je bilo smešteno u tri hraniteljske porodice i procena je bila da je intenzitet kontakata neadekvatan. Nakon toga je organizovana konferencija slučaja na kojoj je napravljen plan kontakata, a kasnije i sastanak sa ciljem evaluacije. Takođe, doneta je odluka da hraniteljske porodice dobiju novčanu podršku u vidu jednokratnih novčanih pomoći kako bi bili plaćeni troškovi putovanja do mesta održavanja kontakata. Međutim, i pored pružene podrške i intervencija, nakon godinu dana se u proceni ponovo konstatuje da se „kontakti sa sibilnizima ostvaruju prema dogovoru hraniteljica, a u skladu sa mogućnostima dece i hraniteljica“ (Slučaj 24, Ponovna procena), a ne u skladu sa donetim planom.

Ovi kontakti vremenom postaju ređi, a posebno nakon višestrukih promena smeštaja troje sibilniga koji su bili smešteni zajedno. Nakon povratka to troje dece u biološku porodicu, kontakti sa dva sibilniga koja su ostala u hraniteljskim porodicama nisu ostvarivani. Njih dvojica su smešteni u dve hraniteljske porodice koje žive u istom selu i sama ta činjenica i to da idu u istu školu navodi se kao pretpostavka da oni ostvaruju kontakte. Izostaje procena kvaliteta njihovih kontakata i odnosa koji postoje među njima. I pored uložениh napora i ovde se prepoznaje u izvesnoj meri prepuštanje kontakata hraniteljskim porodicama ili spontanosti i slučajnosti susreta, što može da vodi izostanku kontinuiteta.

Iako se, kao što je prikazano, i u drugim slučajevima prepoznaje izostanak kontinuiteta u kontaktima, nije zabeleženo sistematičnije bavljenje ovim pitanjem.

U šest slučajeva ne postoji plan kontakata, ni posebno, ni kao deo plana usluga. Od toga u tri slučaja postoje kontakti i to su upravo situacije gde su deca smeštena u hraniteljskim porodicama u istom mestu. Ova blizina smeštaja je, kao što je već i pomenuto, argument za fleksibilnost u organizaciji kontakata. Ovi kontakti se procenjuju kao redovni, skoro svakodnevn (idu u istu školu, žive u istoj ulici, hraniteljice su rođake).

Hraniteljske porodice su u kontaktu i znaju se i družе se i deca se posećuju i šale se među sobom. Imaju svest o tome da su braća, takav odnos grade, iako ne žive zajedno. Mislim da su hraniteljske porodice u tom konkretnom slučaju dobro odradile svoj posao. (Ž 14)

U ostalim slučajevima postoje izvesne specifičnosti koje su uslovile ređe kontakte ili njihov prekid. U dva slučaja nakon razdvajanja sibilniške grupe zbog postojanja nasilnog ponašanja, počinioci tog

nasilja su smešteni prvo u hraniteljske porodice, a zatim u ustanove. Višestruke promene smeštaja su doprinele tome da planiranje kontakata aktuelno ne bude u fokusu rada, jer su se druge stvari „nametnule“ kao prioritet (adaptacija na smeštaj, problemi u ponašanju). Prethodno su postojali planovi i kontakti su održavani povremeno uživo ili telefonom. Aktuelno i dalje postoje povremeni kontakti telefonom između brata i sestre, dok u drugom kontakata nema jer je devojčica napustila ustanovu i zasnovala vanbračnu zajednicu. U ovom preostalom slučaju kontakti, upravo zbog drugih prioriteta (bezbednost, ponašanje), zapravo nikada nisu ni došli u fokus, a deca su u međuvremenu sama pronalazila način da kontakte ostvare („Deca nemaju nikakve realizovane i organizovane kontakte, sem kad se u bekstvu sami spoje.“, Ž 12).

Prepoznavanje sopstvene odgovornosti povodom nedovoljnog angažovanja u radu na sibliškom pitanju

Šestoro učesnika i učesnica govori o odgovornosti stručnih radnika, odnosno o nečinjenju koje značajno utiče na kontakte i vodi izvesnim propustima. To se odnosi na neuspostavljanje kontakata, neadekvatno planiranje ili praćenje koje učesnici nazivaju različitim rečima poput „nemar“, „falširanje“, „propust“. Svi oni to povezuju sa već navedenim teškoćama (resursima, prioriteti u postupanju, obim i raznovrsnost posla). Jedna od učesnica navodi: „I to je deo koji nas najviše boli, što smo mi svesni gde falširamo, ali prosto moramo da falširamo“. (Ž 10).

Kao značajna teškoća prepoznaje se izostanak praćenja realizacije kontakata čak i kada su planovi napravljeni s obzirom da to podrazumeva kontinuiranost i višestruku odgovornost različitih učesnika.

Dešava se u praksi da se kontakti prekinu. Ne bismo smeli da dozvolimo da se to desi. Razlozi su opet negde spoljni. Ja ne mogu da stignem da ih pratim. Savetnik ne može da se bavi. Bavimo se ključnim stvarima. To nam negde promakne. Pošteno, iskreno ti kažem. (M 1)

Nije to samo se pokupe svi i napravi se plan i svi se potpišu i ja sam stavio tačku, napravio sam plan. Taj plan važi tri ili šest meseci. Svako od nas ko je učesnik plana ima zadatak. Tamo ima i evaluacija. I ako neko ima saznanje da se plan ne poštuje, onda treba da se sastanemo da se uradi analiza zašto nismo ispoštovali to. To je obaveza, hraniteljska porodica potpisuje ugovor i u ugovoru jasno piše šta su njena prava i dužnosti. Dete nije prepušteno samo voditelju slučaja, to su čitava, dva stručna tima, centar za porodični smeštaj, centar za socijalni rad, hranitelji i oni su učesnici. (M 2)

Karakterističan je slučaj gde su tri brata smeštena u jednu porodicu, a četvrti brat u drugoj. Iako su su bili na smeštaju u susednim gradovima, pod nadležnošću istog centra za socijalni rad i istog centra za porodični smeštaj i usvojenje, rad stručnih radnika iz ovih ustanova nije bio usmeren na kontakte. Siblingi su se nakon više godina smeštaja upoznali, ali dalji kontakti nisu bili adekvatno planirani, organizovani i praćeni, i među decom se nije stvorila emocionalan veza koja je, kao što je pomenuto, očekivana za sibilinge. Ovo je jedan od slučajeva gde su fleksibilnost u organizovanju kontakata i prepuštanje organizacije kontakata hraniteljskim porodicama procenjeni kao dobro rešenje („U zavisnosti od njihovog dogovora nastaviće se dalja viđanja na mestima i na način na koji im najviše odgovara“, Slučaj 5, Plan usluga). Ovaj slučaj ilustruje da „poveravanje“ organizacije kontakata hraniteljima nosi izvestan rizik za izostanak kontakata, ukoliko hranitelji nisu adekvatno podržani i/ili stručni radnici ne vrše redovno praćenje kontakata i ne reaguju. Kasnije motivacija dece za kontakte, posebno u periodu adolescencije, bila je promenljiva.

Čini mi se da je to sticaj okolnosti. Malo je i do stručnih radnika. I da je pre stvar nemara dok su bili mlađi. Već nakon toga, oni su bili u nekim godinama kada znaju da li im to treba ili ne. Kaže, ja imam njega na fejsbuku (engl. facebook), pa da li komunicirate, pa ne, nekoliko puta je bilo kako si, šta si i onda ni tu ništa. Smatrali su da im to ne treba u životu. (Ž 4)

U ovome se prepoznaje značaj izgradnje sibliškog odnosa o kom su prethodno govorili učesnici. U ovom slučaju nisu ispunjeni svi „preduslovi“ koji su trebali da vode tome da siblizi izgrade vezu. U vezi sa tim, učesnica naglašava: „Ne može se reći da su im kontakti prekinuti kad oni manje-više nisu ni uspostavljeni.“ (Ž 4). Ona prepoznaje odgovornost stručnih radnika u ovome.

Drugi slučaj nije iz uzorka, ali jeste iz prakse jedne od učesnica. Za razliku od prethodnog slučaja, ovde postoji zainteresovanost deteta i izražena potreba za kontaktom na koju odrasli nisu adekvatno odreagovali tokom nekoliko godina. Dva brata su smeštena u hraniteljske porodice u različitim gradovima. Iako se procenjuje da kontakti nisu u suprotnosti sa njihovim najboljim interesima, oni nisu realizovani. Jedan od sibliha je inicirao kontakte, ali hraniteljica nije, prema proceni učesnice, bila dovoljno podržavajuća u tome („Ona nije baš tu njegovu želju i ideju pothranjivala, nego kao dobro, pričaćemo, videćemo, Ž 14). Stručni radnici i stručne radnice nisu istrajali u svojim nastojanjima da kontakte organizuju. Iako je nekoliko puta pokušano da se kontakti organizuju, ali kako navodi učesnica do toga nikada nije došlo („Stalno je nešto. Da li na strani jedne hraniteljske porodice, druge, dece. Jedno dete je i osetljivog zdravstvenog stanja. Da li je do nas? Tehnički razlozi.“, Ž 14).

Nakon nepodržavajuće reakcije odraslih, dečak više nije inicirao kontakte. Slično kao i u prethodnom slučaju, višegodišnje odlaganje i nepodržavanje kontakata dovodi u rizik da taj odnos, iako se ostvari, nikad ne ispuni potencijal koji ima. Učesnica prepoznaje odgovornost stručnih radnika i smatra to „propustom“.

Nešto mora da se preduzme jer se to zaboravi onog trenutka kad mi nisu pred očima, ja zaboravim. Ja smatram da je to jedan ozbiljan propust i to moj propust, između ostalog. Ja sam voditelj slučaja od oktobra. I mislim da nemam opravdanje i nemam izgovor za to kad sam već tako premudra, prepodobna, nemam izgovor zašto onda ti genije nisi to uradila kad si tako pametna. Zato što je uvek nešto drugo preče i zato što zaboravim kad se okrenem. (Ž 14)

Za ove slučajeve je karakteristična česta promena voditelja slučaja. Razlozi za to su bili porodijska odustva, promena posla, odlazak u penziju, privremeno neplaćeno odsustvo. Nakon povratka na posao, voditelji slučaja su dobijali druge predmete, ne one koje su prethodno imali, što ukazuje na faktore organizacije i obrasce upravljanja slučajevima koji nisu centrirani ka detetu.

Odluke o stalnosti dece iz sibliških grupa

U oblasti stalnosti učesnicima i učesnicama su bila postavljena pitanja koja se odnose na cilj stalnosti za decu, kriterijume u donošenju odluke u kontekstu najboljih interesa deteta, moguće posledice odluke u kontekstu najboljih interesa deteta i specifičnostima najboljih interesa deteta u dostizanju stalnosti za braću i sestre u različitim formama alternativnog staranja.

Učesnici i učesnice na pitanja u vezi sa stalnošću izražavaju svoju nesigurnost i nespremnost („Sad si me baš zatekla tim pitanjem“, Ž 11; „Tako, da, da, padnemo kod pitanja stalnosti“, Ž 4). U više analiziranih slučajeva cilj stalnosti nije određen iako su deca na višegodišnjem smeštaju. Za najveći broj dece, odnosno za decu iz 13 od 26 analiziranih slučajeva, cilj stalnosti koji učesnici navode je osamostaljivanje. Međutim, za mnogo od ove dece, s obzirom na njihov uzrast i dužinu boravka u hraniteljskim porodicama, moglo bi se reći da je ovo formalni cilj stalnosti, a da je zapravo u pitanju dugoročni smeštaj u hraniteljskoj porodici (koji svakako nije cilj stalnosti sam po sebi pošto takav smeštaj treba da bude privremenog karaktera). Jedna od učesnica spremnost hranitelja da i nakon osamostaljenja podrže decu koja su aktuelno na smeštaju izjednačava sa usvojenjem, ali ne formalno zasnovanim („Ostaće kod hranitelja. Prave devojčici kuću jer ona puni 18 godina. Ona će ostati tu. Mali će isto sigurno tu da ostane. Biće kao neko usvojenje.“, Ž 19).

Za decu iz 8 sibliških grupa još ne postoji doneta odluka u vezi sa stalnošću. Razlozi tome su privremena sprečenost roditelja da vrši roditeljsko pravo (roditelji na odsluženju zatvorske kazne u 3 slučaja), odlaganje pokretanja postupaka za lišenje roditelja roditeljskog prava, takođe, u 3 slučaja, trajanje postupka lišenja u 1 slučaju, dok u 1 nisu jasno izneti razlozi. Za decu iz 3 sibliške grupe cilj stalnosti je usvojenje, a postoji mogućnost da će usvojenje biti cilj stalnosti i za decu iz prethodne kategorije, ukoliko, ipak, dođe do lišenja roditeljskog prava roditelja. Za decu iz po 1 sibliške grupe cilj stalnosti je smeštaj dece u porodicu staratelja, odnosno smeštaj u ustanovu za smeštaj odraslih.

U okviru teme stalnosti izdvaja se nekoliko značajnih kategorija: a) Povezanost karakteristika dece i usvojenja kao cilja stalnosti, b) Odlaganje pokretanja ili nepokretanje postupaka zbog neizvesne perspektive, c) „Žrtvovanje“ sibliških odnosa zarad postizanja povoljnijeg cilja stalnosti - dilema žrtvovanja, d) Odupiranje „žrtvovanju“ sibliških odnosa zarad postizanja povoljnijeg cilja stalnosti, e) Uticaj usvojiteljskih porodica na odluke.

Povezanost karakteristika dece i usvojenja kao cilja stalnosti

Nekoliko karakteristika dece i sibliških grupa posmatraju se na specifičan način, kao značajni kriterijumi u proceni usvojenja kao cilja stalnosti za decu. U pitanju su uzrast, etničko poreklo, zdravstveno stanje, razvojne teškoće. I individualno, ovo su karakteristike koje određenoj deci „umanjuju šanse“ za usvojenje, a kada postoje kao višestruke i kada se ovome pridoda i veličina sibliške grupe, ova deca su u znatno nepovoljnijem položaju da steknu usvojiteljsku porodicu.

Rezultat toga je da stručni radnici na osnovu prethodnog iskustva, nekada neće ni pokrenuti postupak procene podobnosti deteta za usvojenje ili će u tome oklevati. Razlog tome je što očekuju negativan ishod, a ne zbog toga što procenjuju da ovaj vid stalnosti nije u najboljim interesima nekog deteta ili sve dece iz sibliške grupe. Ove odluke su zasnovane na prethodnom iskustvu i teškoćama ili nemogućnošću da se pronađe usvojiteljska porodica za decu sa jednom ili više ovih karakteristika. Kroz primere, učesnici i učesnice potvrđuju ova svoja iskustva.

Mi smo imali porodicu za njih troje, ali je odustala. Smatrali su da je to previše... Usvojitelji su se plašili. Ova deca su dobra deca, nemaju ispade u ponašanju, ni zdravstvene teškoće da bi neko pobeogao. Jedino što su iz poluromske porodice, a mislim da to odbija. (Ž 6)

Desilo se jednom da su bili siblizi i zajedno je urađena opšta podobnost, međutim, jedan je imao smetnje u razvoju i usvojitelji nisu mogli da se izbore sa tim tako da je samo jedno dete otišlo na usvojenje. (Ž 5)

Međutim, postoje i pozitivni primeri usvojenja dece romskog porekla koja su imala više od „poželjnog“ broja godina (u pitanju je međunarodno usvojenje). Oni se ređe javljaju, ali ohrabruju neke donosioce odluka. Jedna učesnica je navela: „On je usvojen sa devet godina. Nekako i tad sam razmišljala da će biti teško, ali je porodica pronađena pa ima šanse i za ostale. U razvijenijim zemljama imaju i razvijeniju svest o usvojenju, o karakteristikama dece.“, (Ž 12).

Među analiziranim slučajevima i ova tema se u osam javlja kao značajna. U tri slučaja se radi o uzrastu dece. U prvom slučaju devojčica je na smeštaju od šeste godine, sada ima trinaest i voditelj slučaja procenjuje da neće ići na usvojenje jer već ima „puno godina“. Smeštena je sama, dok je stariji brat u srodničkoj hraniteljskoj porodici. Iako iz ove perspektive voditelju slučaja deluje da je usvojenje moglo biti u najboljem interesu deteta u ranijem uzrastu, izostaje objašnjenje zašto nije pokušano usvojenje (očuvanje veze sa bratom se ne navodi kao kriterijum), a sada se argumentuje time da „već ima puno godina“.

U još dva slučaja se odustaje od usvojenja jer u trenutku kada povratak u biološku porodicu (nakon osam godina) ne postoji više kao „realna“ opcija (produžene višegodišnje šanse roditeljima i nikad

pokretani postupci), siblizi već imaju broj godina koji se ceni kao manje poželjan. Govoreći o jednom slučaju učesnica navodi: „Oni su bili na uzrastu kada nije bilo svrhe da razmišljamo o usvojenju“.(Ž 7).

U jednom slučaju su u pitanju zdravstvene i razvojne teškoće (dijagnoze: F71 umerena duševna zaostalost - nema poremećaja ponašanja ili je minimalan, Z62 drugi problemi vaspitanja) koje imaju sva četvorica braće koja su smeštana u četiri hraniteljske porodice. Učesnik koji je voditelj slučaja navodi: „Roditelji su lišeni, nisu stekli uslove za povratak dece. Pošteno, usvojenje za ovu decu nije ni razmatrano zbog smetnji koje imaju. Biće institucionalni smeštaj“. (M 1).

U jednom od slučajeva je u pitanju etnička pripadnost dece. Tročlana sibliška grupa dece romske nacionalnosti, na višegodišnjem smeštaju, aktuelno su uzrasta od četrnaest, šesnaest i sedamnaest godina. Za ovaj slučaj je karakteristično da je odluku o usvajanju usmerilo i (negativno) uverenje stručnog tima organa starateljstva u odnosu na inostrano usvojenje. Iako je to za ovu decu postojalo kao mogućnost, centar za socijalni rad to nije prepoznao kao „prihvatljivu“ opciju. Ovo nije prepoznato kao najbolji interes dece ne zbog karakteristika dece i okolnosti u kojima se nalaze, već zbog uverenja stručnih radnika.

Nismo počinjali proces procene podobnosti za usvojenje jer nema puno zainteresovanih za romsku decu. Onda će nam deca ići u inostranstvo, a to nikako ne želimo. Možda bi im bilo bolje, ali imamo neke priče razne i ne želimo da učestvujemo u tome. (Ž 9)

Još tri učesnice govore o međunarodnom usvojenju kao mogućnosti za neku decu, ali manje eksplicitno izražavaju svoja umerenja, a i dalje negativna uverenja („Naše iskustvo govori da deca sa smetnjama uglavnom idu na inostrano usvojenje, nažalost, ali smo u obavezi da pokušamo sve što se može.“ Ž 3).

U poslednjem slučaju još uvek nije pokrenut postupak lišavanja roditelja roditeljskog prava, pa usvojenje postoji kao jedna od opcija o kojoj se razmišlja. Međutim, stav voditelja slučaja u odnosu na „kombinacija“ karakteristika dece (dijagnostikovanih razvojnih teškoća dvoje dece (autizam) i veličine sibliške grupe) može usmeriti ovu odluku.

Imajući u vidu gde živimo i kako živimo, ne postoji usvojiteljska porodica, bar ja nisam čula, da bi želela da usvoji sve troje dece, pogotovo sa karakteristikama koje imaju. I retko se usvajaju deca sa smetnjama, uglavnom idu na međunarodno, Amerika i Nemačka. (Ž 3)

U još nekoliko slučajeva (2) se pojavljuje briga da bi neke od ovih karakteristika i veličina sibliške grupe mogle da umanje šanse za usvojenje dece, ali to nisu bili presudni razlozi da se postupak procene ne pokrene ili ne pokrene još uvek.

Odlaganje pokretanja ili nepokretanje postupaka zbog neizvesne perspektive

U vezi sa prethodnom kategorijom, pojavljuje se još jedna, a to je odlaganje ili nepokretanje postupaka lišenja roditelja roditeljskog prava i postupka procene podobnosti dece za usvojenje. Nekada se odlaze pokretanje postupaka bez obzira na predviđene rokove i postojanje elemenata za pokretanje postupka, jer stručni radnici i stručne radnice imaju svest o tome da su usvojenja neke ili sve dece iz sibliških grupa, zbog određenih karakteristika, neizvesna. Roditeljima se daju „produžene“, „višestruke“ nekada i višegodišnje šanse kako bi se obezbedila stalnost povratkom u biološku porodicu. Pored toga, i kada su pokrenuti, postupke lišenja učenici i učesnice opisuju kao duge. Sva ova odlaganja „ne idu u korist“ deci s obzirom na povezanost uzrasta i teškoća pri usvajanju. Međutim, čak i potencijalno potpuno lišavanje roditelja roditeljskog prava otvara pitanja poput toga da li je usvojenje opcija, a u sklopu toga i međunarodno usvojenje, da li je opcija razdvajanja prilikom usvojenja sibliška koji su već smešteni zajedno i sl.

Dve učesnice imaju slučajeve koji se aktuelno nalaze u ovoj situaciji (jedna dva slučaja, jedna jedan), odnosno za sva tri se prolongira pokretanje postupaka i u skladu sa tim određivanja cilja stalnosti za decu.

Razmišljala sam da pokrenemo postupak za lišenje, još uvek to nisam uradila, a reći ću ti i zašto. Negde romsku decu vrlo teško srpski usvojitelji hoće da usvoje i deca će da budu vrlo dugo u hraniteljskoj porodici jer nema ko da ih preuzme. I tim lišenjem nećemo dobiti mnogo. Tako da, pokrenuću, trebala sam da pokrenem. (Ž 3)

U praksi bi to značilo jedno dve godine postupak pred sudom, lišenje, pa zatim podobnost za usvojenje, pa onda romsko dete 10-12 godina. Dete treba da participira u izboru porodice, a dete je svesno da bi u tom slučaju išlo samo bez sibringa, plus je vezan za hranitelje... (Ž 4)

Za već pomenute slučajeve druge dve učesnice, prolongiranje postupaka i višegodišnje intervencije rada sa porodicom koje su na kraju bile neuspešne, rezultirale su time da ne postoji mogućnost da se deca vrate u porodicu, a usvojenje više nije opcija jer imaju više od petnaest godina. Jedna od učesnica navodi: „Dugo nam je cilj bio da se vrate kod oca u porodicu. Čak ga nismo ni lišavali roditeljskog prava“. (Ž 7).

Odlaganje ili nepokretanje postupaka vodi tome da deca ostaju na porodičnom smeštaju do osamostaljivanja, odnosno da dugi niz godina ostaju na smeštaju čija je prvenstvena karakteristika privremenost, a da nisu preduzeti svi propisani postupci ili da nisu preduzeti pravovremeno.

„Žrtvovanje“ sibrinških odnosa zarad postizanja povoljnijeg cilja stalnosti

Postoje određene okolnosti u kojima se u donošenju odluka o usvojenju, tj. stalnosti razmatra sibriniški odnos, ali kroz mogućnost „žrtvovanja“ ovog odnosa razdvajanjem dece, a zarad dostizanja cilja stalnosti koji se procenjuje kao povoljniji za decu. Ovo može biti slučaj gde su deca smeštena zajedno ili gde su deca smeštena odvojeno (bez obzira na postojanje iskustva zajedničkog života i stvorene veze) gde se razdvajanje više može posmatrati figurativno ili kao „nespajanje“.

Ova dilema se javlja za decu iz analiziranih pet slučajeva koja su u različitim okolnostima i različitim postupcima (deo dece iz sibrinške grupe je već usvojen, a za ostale je perspektiva usvojene, odnosno tek će se tražiti porodice; aktuelno se traže porodice; razmišlja se o usvojenju i razdvajanju ako ne uspe povratak u biološku porodicu). Navedeni primeri ilustruju kako donosioci odluka vrše procenu, na čemu zasnivaju svoje odluke i kako se u okviru toga rangira kriterijum koji se odnosi na sibriniško pitanje.

Sibrinišku grupu čini sedmoro dece. Ušli su u različitom trenutku na smeštaj i bili smešteni u tri hraniteljske porodice. Najmlađa devojčica je već usvojena. Ona je odmah nakon izlaska iz porodilišta smeštena sama u hraniteljsku porodicu, gde je na smeštaju bila dve godine. Zbog smrti majke i nepoznatog očinstva, za nju je cilj stalnosti bio usvojenje i iz tog razloga nije ni pokušano njeno smeštanje sa drugim sibrinžima. Kriterijumi za tu odluku su nepostojanje iskustva zajedničkog života i izgrađene veze i njena izvesna perspektiva usvojenja. Do odlaska na usvojenje je ostvarivala kontakt sa sibrinžima, a nakon toga su kontakti prekinuti.

Jeste, za nju je bilo važnije da dobije porodicu. Dobila je veliku familiju i ona će imati braću, sestre, srodnike po ocu i po majci, po usvojiteljima, i ona će odrastati u tom sistemu. Ali će znati da je usvojena i kad poželi da ih upozna, usvojitelji će joj to omogućiti. Ona je trajno obezbeđena. (Ž 6)

Za troje dece koja su smeštena zajedno, od ukupno sedmoro iz ove sibrinške grupe, cilj stalnosti je, takođe, usvojenje i aktuelno se traže usvojiteljske porodice. Zbog teškoća pronalaženja porodice s

obzirom da grupu čini troje dece („poluromskog porekla“ kako navodi voditelj slučaja) i zbog toga što je jedna porodica odustala od usvojenja svih troje, doneta je odluka o traženju dve hraniteljske porodice. Postoji nekoliko kriterijuma na osnovu koji je doneta odluka da sestre budu usvojene zajedno, a brat sam, bez obzira na iskustvo zajedničkog života i u biološkoj i u hraniteljskoj porodici. U pitanju su emocionalna veza između sestara koja je snažnija nego veza koji imaju sa bratom, kao i bliskost sestara po uzrastu. Takođe, očekuje se i da kontakti nakon usvojenja neće biti prekinuti jer su deca “dovoljno velika” kako bi mogla sama da podstiču održanje kontakata. Voditelj slučaja govori i o elementu koji se može tumačiti kao mišljenje dece - saglasnost dece.

Mi bismo voleli da oni idu zajedno, ali smo i sa decom proradili tu temu i oni su spremni da budu i razdvojeni pošto je sad već priča da to bude inostrano usvojenje, oni bi voleli da ostanu u kontaktu. I mi nastojimo da im obezbedimo to. (Ž 6)

Iz iste siblišne grupe je jedna devojčica ranije usvojena i sa njom braća i sestre, o čijem se usvojenju sada govori, nemaju kontakte, iako su ih imali pre usvojenja. Ostaje pitanje kako će se ostvariti ovde predviđeno održavanja kontakata nakon usvojenja, koje se uzima kao značajan kriterijum u donošenju odluke o razdvajanju siblišne grupe, kada kontakt sa sestrom koja je prva usvojena ne postoji. Voditelj slučaja to stavlja u kontekst njenog uzrasta (bila je suviše mala, dok su oni dovoljno veliki da kontakte mogu da iniciraju).

U ovom slučaju se usvojenje percipira kao način da se deca „trajno“ obezbede i da je za svakog od njih važno da pored toga što imaju jedni druge, ipak imaju i porodicu - odrasle koje brinu o njima. Za ostalu braću i sestre cilj stalnosti je osamostaljivanje (zbog uzrasta).

U drugom slučaju je troje dece smešteno u dve hraniteljske porodice, devojčica u jednu, a dečaci koji su blizanci su zajedno u drugoj porodici. Sve troje imaju prethodno zajedničko iskustvo života u biološkoj porodici i svakodnevnih kontakte zbog blizine hraniteljskih porodica u kojima žive. Međutim, za ovaj slučaj centralne su karakteristike razvoja i zdravstvenog stanja blizanaca (blizanci dečaci R62.0- zaostalost u razvoju, Q25.6- suženje arterije pluća, sestra Q22.1- urođeno suženje plućnog zaliska). Pošto je cilj stalnosti za svu decu usvojenje, zbog karakteristika dece (romsko poreklo, zdravstveno stanje, veličina siblišne grupe) odluka u kojoj idu u različite usvojiteljske porodice će biti „prihvatljiva“. Pored zdravstvenog stanja, odluku opredeljuje i to što nisu aktuelno smešteni zajedno. Međutim, postoji spremnost da se čak i blizanci razdvoje iako su sada smešteni zajedno, ukoliko ne bude mogućnosti da se pronađe jedna usvojiteljska porodica za obojicu.

Ali više je to uslovljeno zdravstvenim statusom dečaka jer to su sada ozbiljnije zdravstvene smetnje. Ovi neki drugi što su rasli zajedno u porodicama i sve i da su bili za usvojenje, ja ne bih nikada dozvolila da se razdvoje. (Ž 10)

Još jedan argument za lakše donošenje odluke o razdvajanju je nizak uzrast dečaka i razvojne karakteristike na osnovu kojih se procenjuje da oni „nisu svesni odnosa sa sestrom“.

Ne bi bilo razloga, jer zbog zdravstvenog stanja dečaka ta veza nije izgrađena dovoljno. Ona zna, oni su moja braća, ja njih viđam, ali nema tu nikakve posebne emocije. Možda bi bilo više da oni imaju iste kapacitete, da mogu da se igraju, da nađu zajedničke aktivnosti. Previše su njih dvojica zavisni od drugih, ona nije. Nije sa njima tu zajedničku crtu našla još. (Ž 10)

Ostanak u sistemu za decu sa teškoćama nema povoljnu perspektivu, ne omogućava adekvatnu i kvalitetnu brigu koja im je potrebna posebno tokom daljeg odrastanja. Odluka još nije zvanično doneta, ali poznajući prilike, voditelj slučaja predviđa da nije „realno“ da se očekuje zajedničko usvojenje. Ono što nosi ovakav ishod je mogući prekid kontakata siblišne grupe, ali u odnosu na sve okolnosti, to je rizik koji bi mogao da se prihvati. Zdravstvene i razvojne potrebe dece su u ovom slučaju centralni kriterijum pri proceni najboljih interesa dvoje od troje dece iz siblišne grupe.

U još dva slučaja gde nije određen cilj stalnosti (otac na odsluženju zatvorske kazne, nakon toga moguća procena povratka dece u biološku porodicu) postoje razmišljanja da usvojenje, ukoliko, ipak, do njega dođe, može ići i odvojeno. Kada je u pitanju više od dvoje dece nema još jasnih kriterijuma kako bi se deca podelila. Jedna od učesnica navodi: „U slučaju usvajanja, bilo bi lepo da idu zajedno. Bilo bi lepo, ako bude izvodljivo“. (Ž 20).

Ovakvo postupanje ima značajne implikacije ne samo na usvojenje nego i na pitanja sibliškog smeštaja i kontakata. Kada postoji izvesnost usvojenja za neko od dece iz sibliške grupe, javljaju se dileme da li pokušati da dete koje ulazi u zaštitu bude smešteno sa sibliškom (jedan od takvih primera iz slučaja je već prikazan) kao i dilema da li se uspostavlja kontakt među decom ili ne, ako nisu zajedno smeštena. Prepoznaje se da to nisu najbolji interesi dece, jer postoji potencijalna šteta za decu ukoliko razviju relacije koje usvojenjem mogu biti prekinute što se, kako učesnici navode, često događa.

U drugom slučaju, siblišku grupu čini četvoro dece koja su ili su bila na smeštaju i jedno dete koje živi sa majkom. Ulazili su u smeštaj u različitim trenucima i niko od njih nije bio na smeštaju zajedno. Dvoje dece je smešteno u ustanovama socijalne zaštite (različite ustanove zbog uzrasta), jedno dete je u hraniteljskoj porodici, a jedno je nakon smeštaja u hraniteljsku porodicu usvojeno. Kada je poslednje dete smešteno, nije smešteno sa bratom koji je bio u hraniteljskoj porodici, uz argumentaciju da je u toj porodici već na smeštaju još jedno dete, a da će se bratovo usvojenje dogoditi u kratkom roku.

Kada je ona smeštena, njegova hraniteljska porodica je imala još jedno dete na smeštaju, tako da nije bilo mogućnosti da se spoje. Procenjeni su (porodica) da mogu dvoje dece da prime. Sem toga, postupak traženja usvojiteljske porodice je bio u toku. I da se pojavila ta mogućnost, ne znam kako bi to u praksi izgledalo. Brzo je njegovo usvojenje realizovano. (Ž 12)

Ni tokom smeštaja ni nakon usvojenja ni sa kim od sibliškim nije bio u kontaktu. Voditelj slučaja misli da sibliškim nemaju informaciju da im je brat usvojen, a razlog tome se vidi u okolnostima.

Ne, ne, tad smo, tad uopšte nije ni razgovarano sa ovom decom. Tad su ovi stariji bili u bekstvima, u vršenju krivičnih dela, nije sa njima ni razgovarano na tu temu. Nisam sigurna ni da znaju da je brat otišao na usvojenje. Ni da je čak i za to bilo mogućnosti da se otvara ta tema. Znali su da je on u hraniteljskoj porodici, da mu je dobro, da pita za njih. U tom smislu je bilo prenošenje informacija. On je sve vreme njih pominjao po imenima. Eto, to je otprilike to. (Ž 12)

Postoje i drugi slučajevi (istih ili sličnih karakteristika) koji nisu bili izabrani za analizu u kojima se navode ove dileme, ali su učesnici voditelji slučaja ili članovi tima, pa su i o tome govorili. Ukoliko neko od dece iz sibliške grupe ostane u sistemu do usvojenja ili nekad čak „zauvek“ do osamostaljivanja, a neko ode na usvojenje, to se ponekad doživljava kao „spasavanje bar jednog“. Postojanje samo biološke veze, ali izostanaka iskustva zajedničkog života mogu olakšati odluku kojom sibliškim idu na usvajanje u različite porodice. Nekada se zbog potencijalnog razdvajanja usvojenjem dovodi u pitanje uspostavljanje kontakata među sibliškim.

Nisam ni ja uvek sigurna da je to najbolje, ali čini mi se da i mi idemo linijom manjeg otpora, gledamo šta je manje šteta. Ako već znamo da će to dete ubrzo da ide na usvojenje, ako su to deca ostavljena u porodilištu i dobijemo saglasnost. Imam jedan slučaj, prošlog meseca smo izmestili dvoje dece. Porodica je šestoro dece imala, ali su tako na uzrastu od dve, tri godine ostavljana, tako i smeštena, tako i usvajana. Imali smo troje u jednoj hraniteljskoj porodici, pa je dvoje otišlo u jednu porodicu na usvojenje, jer prosto ljudi nisu imali kapacitete da usvoje sve troje dece, prosto nisu želeli i tako. I onda stalno razmišljam kada je cilj usvojenje i kada znamo da četvoro, petoro neće moći da ide zajedno, prosto nema šanse, pogotovo kad je velika

razlika, onda je možda stvarno pametnije ne uspostavljati tu relaciju nego da ih tu nešto zbližavamo, a znamo da verovatno... (Ž 7)

Činjenice da nikada nisu smeštene zajedno, da osim što ih je jedna majka rodila koju nisu upoznale, one nemaju drugu vezu sem te krvne. Nisu to sestre koje su rasle zajedno, a mi smo ih sad odvojili pa će ići u dve porodice na usvojenje. Hipotetički šta da ih je mama rodila jednu ovde, jednu u inostranstvu i da mi to ne znamo. (Ž 1)

U istom centru za socijalni rad učesnice govore o još jednom slučaju (koji nije bio među izabranim slučajevima) gde je troje dece bilo smešteno u jednu hraniteljsku porodicu, ali su pri usvojenju razdvojeni u dve usvojiteljske porodice. U kontekstu najboljih interesa, kriterijumi za donetu odluku bili su uzrast (usvojeno je zajedno dvoje mlađe dece, za usvojitelje je bio izazov usvojenje devojčice od deset godina), zatim, procenjeno je da je i dostizanje stalnosti kroz usvojenje značajniji kriterijum od očuvanja siblišne grupe („Interes je da se bar neko zbrine i da mu se obezbedi stalnost.“, Ž 7).

Prepoznaje se kompleksnost ovih slučajeva i potreba za podrškom (traženje stručne pomoći nadležnog Ministarstva). Iako još uvek nije rešen porodično-pravni status devojčica, kroz ovo objašnjenje voditelja slučaja se mogu sagledati dileme koje postoje i koje se oslikavaju i u oblasti usvojenja i u oblasti kontakata.

Stalnost je usvojenje. U ovom slučaju postoje različita mišljenja i mi ćemo sesti i mnogo ćemo razmisliti o tome. Nekako bi trebalo po prirodi stvari da se traži jedna porodica koja će usvojiti obe bez obzira što njih dve ne znaju jedna za drugu. Jedna ima godinu i nešto, druga oko četiri. Ni jedna ni druga ne znaju ni za drugu porodicu osim za hraniteljsku. Smeštene su kao bebe. Razmislićemo o tome. One ne znaju jedna za drugu interes je da se upoznaju i rastu zajedno. Međutim, da li ih treba upoznavati i objašnjavati? Šta ako je najbolji interes za stariju da ostane u ovoj porodici za koju veruje da je njena? Mala je da bi njoj neko može da objasni. Za nju je najbolji interes da ostane tu. Da li njen interes treba ugroziti time što bi trebalo da siblizi idu zajedno? To je sada pitanje i to je nešto o čemu ćemo mi morati da razmislimo i uključimo brojne saradnike i ministarstvo kako bismo stvarno bili sigurni da radimo ono što je za decu najbolje. (Ž 1)

Odupiranje „žrtvovanju“ sibliških odnosa zarad postizanja povoljnijeg cilja stalnosti

U drugoj grupi slučajeva ove dileme su razrešavane time što je sibliški odnos bio „teži“ od drugih kriterijuma u procenjivanju najboljih interesa i to je doprinelo tome da se sibliški odnosi očuvaju. I to ne samo za decu koja su smeštena zajedno. On je posmatran u kontekstu toga da usvojenje može da dovede do prekida zajedničkog smeštaja ili čak prekida kontakata i ukoliko deca nisu smeštena zajedno. S obzirom na sve to, procenjeni su drugi ciljevi stalnosti kao adekvatniji, kao nešto što je u najboljim interesima dece iz sibliških grupa. Navedeni primeri ilustruju kako donosioci odluka vrše procenu, na čemu zasnivaju svoje odluke i kako se u okviru toga rangira kriterijum koji se odnosi na sibliško pitanje.

Siblišku grupu čine tri brata koja su smeštena u različito vreme, ali u istu hraniteljsku porodicu. Prilikom donošenja odluke o cilju stalnosti i razmatranja usvojenja kao adekvatnog oblika zaštite (nisu postojale mogućnosti za povratak u biološku porodicu jer je jedan roditelj potpuno lišen roditeljskog prava, a drugi je umro) članovi tima organa starateljstva procenjuju da postoji rizik da bi prilikom usvojenja deca bila razdvojena. Potencijalni razlozi za to su veličina sibliške grupe, uzrast pre svega najstarijeg (u tom trenutku imaju deset, osam i šest godina), specifični zahtevi brige zbog problemi u ponašanju. Sva trojica imaju dijagnostifikovan poremećaj sa deficitom pažnje i hiperaktivnošću. Zbog majčine upotrebe narkotika tokom trudnoće, najmlađi dečak je imao apstinencijalni sindrom novorođenčeta što se odrazilo i na kasnije zdravstveno stanje. Uz to, kod najmlađeg postoji sporiji razvoj. Takođe, procenjuje se da bi razdvajanje, s obzirom na uspostavljene

veze, imalo negativne posledice po njihov razvoj. Postojao je strah da, zbog svih tih neizvesnosti u vezi sa nalaženjem porodice i zajedničkim smeštajem, usvojenje ne bi bilo realizovano, a da bi sam proces destabilizovao funkcionisanje dece i porodice. Dobra adaptiranost dece i zadovoljenost zdravstvenih potreba u okviru ove hraniteljske porodice su, takođe, kriterijumi koji se navode. Voditelj slučaja navodi i mišljenje najstarijeg dečaka koje je bilo razmatrano prilikom donošenja odluke. Međutim, mišljenje nije dokumentovano.

Mi kad smo pričali sa najstarijim tad, on nije hteo uopšte da ide, da se razdvaja. Mislim da bismo tada morali da donesemo odluku koja je u suprotnosti sa tim šta on želi. I sada, mislim da on nikad ne bi želeo da bude nigde drugde nego gde je sada. (Ž 12)

Pored toga što ova deca odrastaju zajedno i što se prepoznaje vezanost i usmerenost jednih na druge (posebno mlađe dece na najstarijeg brata), ovaj odnos karakterišu i izvestan rivalitet i konfliktnost. Promenljiva priroda ovog odnosa je redovno beležena u dokumentaciji, a izvor su izveštaji savetnika za hraniteljstvo iz centra za porodični smeštaj i usvojenje. Voditelj slučaja tumači rivalitet kao sastavnu karakteristiku sibliških odnosa. Takođe, ona pretpostavlja da deca ovaj odnos doživljavaju kao podrazumevajući (braća su uvek tu bez obzira na sve) i da bi se jačina njihove povezanosti pokazala tek u momentu kada bi ovaj odnos bio „ugrožen“ razdvajanjem. S obzirom na to da ovi odnosi nisu „crno-beli“, nije bilo lako doneti ovu odluku. Međutim, način na koji se značaj ovog odnosa percipira, bez obzira na sve njegove karakteristike, doprineo je tome da odluka bude u prilog očuvanju sibliškog odnosa.

Ja nisam sigurna šta bi se desilo sa njima da mi kažemo razdvajamo vas. Mislim da bi se držali samo tako. Tako da možda ja ovo tumačim da oni možda nisu baš bliski, a možda nisu jer samo različito funkcionišu, ali kad bismo ih razdvajali mislim da bismo onda videli tu bliskost. (Ž 13)

Na svim navedenim kriterijumima zasnovana je odluka da se neće pokretati postupak procene za usvojenje i da to nije „celishodan“ oblik zaštite. Ono što je interesantno je da je u dokumentovanoj odluci ključni deo obrazloženja upravo kriterijum koji je povezan sa sibliškim odnosom i potencijalnom štetom od razdvajanja, dok su drugi navedeni kriterijumi dobijeni tokom intervjuja od voditelja slučaja. Ne baveći se ispravnošću odluke, može se primetiti da je ovo jedna od retkih odluka koje su jasno argumentovane i zabeležene u dokumentaciji.

S obzirom na to da je T stvorio snažne i podržavajuće veze sa svojom braćom, procenjuje se da bi njihovo eventualno odvajanje ostavilo posledice po njihov dalji emotivni i socijalni razvoj. Usvojenje nije celishodni oblik zaštite“. (Slučaj 16, Izvod iz nalaza i mišljenja pisanog u sklopu preispitivanja porodično-pravnog statusa na zahtev Ministarstva za rad, boračka i socijalna pitanja)

U drugom slučaju siblišku grupu čini petoro dece, smeštene u različito vreme i u tri različite porodice. Od početka smeštaja organ starateljstva je prepoznao značaj održavanja ovih odnosa kroz organizovanje kontinuiranih kontakata. Preduzimane su aktivnosti koje se, iako jesu u opisu posla, mogu tumačiti kao izuzetno angažovanje u odnosu na neke druge centre za socijalni rad (redovno planiranje kontakata, plan kontakata kao zaseban dokument, konferencije slučaja, evaluacije, odobravanje jednokratne novčane pomoći kako bi se pokrili troškovi putovanja dece i hraniteljskih porodica). Troje starije dece koja su bila smeštena zajedno vraćeno je u biološku porodicu, uz mogućnost da to bude perspektiva i za ostale. Usled promene porodičnih okolnosti (smrt oca) to ipak nije bilo moguće.

Očuvanje sibliške veze, u sklopu očuvanja i drugih porodičnih veza i odnosa, i očuvanje kontinuiteta života su u ovom slučaju bili kriterijumi na kojima je zasnovana odluka da usvojenje neće biti cilj stalnosti za preostalo dvoje dece iz ove sibliške grupe.

Ima dve sestre, babu, majku, dedu, tri brata. I sad treba da ga iščupamo i da ode negde. Je l' su to najbolji interesi? Po nekim kolegama jeste, po meni nije. On treba da zna ko su mu roditelji, braću i sestre ima, da zna gde su mu koreni, to je njegovo pravo. On je zbrinut. Ima sve kao sva ostala deca. Redovno ide u školu, porodičnu atmosferu punu razumevanja, ljubavi i sad ga čupati. (M 2)

Ovo obrazloženje odluke i kriterijume je stručni radnik saopštio u intervjuu. Za razliku od prethodno navedenog slučaja, to nije argumentovano i dokumentovano u pisanom obliku. Ono što je, takođe, interesantno da upravo i sam učesnik prepoznaje da različiti voditelji slučaja mogu različito procenjivati najbolje interese i na osnovu toga donositi različite odluke.

Nevezano za konkretno analizirani slučaj u istraživanju, jedna učesnica je navela prethodna iskustva prakse u kojima se silbinški odnos, takođe, visoko rangirao u odluci o cilju stalnosti za decu koja su smeštena zajedno. Naglašava to posebno u kontekstu prakse negovanja ovih odnosa i rizika za njihov prekid („Jer ako neko dete ode na usvojenje, tu će doći do prekida kontakata i bliskosti. A ako mi stalno podstičemo bliskost i smeštamo ih zajedno, onda usvojenja nisu najbolji interesi ako podrazumevaju razdvajanja“, Ž 20). Ona navodi alternative usvojenju, „druge vidove podrške“, koji se za decu mogu obezbediti nakon prestanka smeštaja, npr. stanovanje uz podršku. To omogućava da se odnos sačuva, a obezbeđuje jedan vid sigurnosti u periodu tranzicije iz smeštaja u samostalnost.

Uticao usvojiteljskih porodica na odluke

Slično prepoznavanju uticaja hraniteljskih porodica na odluke koje se donose za sibilinge, postoji prepoznavanje istog fenomena i kada su usvojiteljske porodice u pitanju. To se odnosi, pre svega, na odluku usvojitelja o usvojenju jednog deteta ili više dece iz sibilinške grupe u istom ili različitom trenutku. Izabrane usvojiteljske porodice, prema navodima učesnika, budu informisane o tome da deca imaju sibilinge. Nekada se ukazuje i na to da će se u perspektivi realizovati usvojenje još nekog deteta. Međutim, neki od usvojitelja pokazuju spremnost za to, neki ne, ali to nema uticaj na odluku o usvojenju deteta.

Postoji mogućnost kada neko drugo dete iz porodice bude išlo na usvojenje da budu usvojeni u istoj zemlji. Ova usvojiteljska porodica načelno izražava mogućnost da još neko dete iz porodice usvoje. Načelno. To jeste negde otvorena mogućnost da oni ostvare kontakte ukoliko bude mogućnosti da se realizuje usvojenje u istoj porodici. To je u perspektivi. (Ž 12)

Slično „faktor sreće“ kod smeštaja dece, o čemu je bilo reči, kod usvojenja postoji „faktor komete“, odnosno u iskustvu ispitanika izuzetno retka mogućnost da više od dvoje dece bude usvojeno u jednoj porodici. Međutim, baš zbog toga što su takve situacije pri usvojenju još ređe nego prilikom smeštaja u hraniteljsku porodicu, stručni radnici često unapred odustaju od te ideje.

Jednom kao kometa je bilo to kad su usvojitelji usvojili trojke sibilinge. Tim ljudima svaka čast. Ja verujem da se taj par nije pojavio, da bi ta deca bila razdvojena usvojenjem. Da bi sledeća instrukcija bila da probamo da ih razdvojimo ili sve ili dvoje i jedno. (Ž 8)

Takođe, usvojitelji imaju mogućnost i „moć“ i da nakon usvojenja sami odlučuju o održavanju kontakata deteta sa značajnim osobama, pa samim tim i sibilinzima. Iskustvo učesnika pokazuje da se nakon usvojenja u najvećem broju slučajeva ovi kontakti gube. Kada se tokom smeštaja prepoznaje očuvanje kontakata kao značajno, onda se usvojenje ne percipira kao najbolji interes, ako ono podrazumeva da se kontakti prekinu. Neki od učesnika gubljenje kontakata usvojenjem podrazumevaju i prihvataju kao neminovnost. To potvrđuje i primer gde je dečak iskazao želju da upozna brata koji je usvojen, međutim, to se odmah odbacuje kao mogućnost („Dečak je pokazao interesovanje za kontakte sa bratom po majci kojeg nikad nije upoznao. Brat je smešten pre njih, i na ranom uzrastu je usvojen“, Ž 1).

Takođe, u dokumentaciji se navodi da je „proverom ustanovljeno da je na ranom uzrastu usvojen te nije moguće u ovom trenutku raditi na uspostavljanju kontakata“ (Slučaj 1, Timski zaključak).

Jedna od posrednih posledica ovako uređenog održavanja odnosa i kontakata nakon usvojenja je i navedena dilema da li je za decu „veća šteta“ da kontakte uspostave, pa ih prekinu, nego da ih uopšte ne uspostave. Zbog ustaljene prakse se skoro pa potpuno isključuje mogućnost da se kontakti otpočnu pre, a zatim nastave nakon usvojenja (ukoliko ne postoji mogućnost da deca budu usvojena u istoj porodici).

Retki pozitivni primeri koji se odnose na mogućnosti održavanja kontakata sibringa nakon usvojenja ili njihovog spajanja kada su usvojenja realizovana u različito vreme ohrabruju stručne radnike da razmišljaju o odlukama o razdvajanju sibriga pri usvojenju. Međutim, ne postoji moć stručnih radnika da obavežu usvojitelje da se to i ostvari. Čak se navode i primeri gde su usvojitelji odustajali od usvojenja sibrinške grupe ili nekog deteta iz sibrinške grupe iako su na početku iskazali opredeljenje za to.

Preporuke učesnika i učesnica istraživanja

Učesnicima i učesnicama su nakon analize pojedinačnih slučajeva postavljena i pitanja šta treba da bude unapređeno (u politikama, procedurama i praksi) da bi se efikasnije primenjivao koncept najboljih interesa deteta kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. Takođe, postavljeno je i pitanje šta bi njima olakšalo proces procene i određivanje najboljih interesa za braću i sestre na alternativnom staranju.

Moguće je izdvojiti tri kategorije u odgovorima: a) Jačanje kapaciteta smeštaja, b) Unapređenje procene i c) Integrisanje, razmena i unapređenje znanja.

Učesnici i učesnice kao prepreke u primeni koncepta najboljih interesa deteta najviše identifikuju teškoće u sistemskim rešenjima i ograničene resurse koji onemogućavaju da odluke zasnovane na najboljim interesima dece sprovedu i svoje preporuke najviše i usmeravaju ka tome. Manje prepoznaju svoja znanja i kompetencije kao nešto što im otežava procenu i rad, pa samim tim ne prepoznaju značajne potrebe za promenom i unapređenjem svog znanja i načina rada. Neki od njih to opisuju formulacijama: „Pa mislim da to sve već svi znamo šta su najbolji interesi, ali da je teško ostvarljivo“. (Ž 8); „Ja ne vidim neku teškoću. Da li zbog toga što imamo toliko godina iskustva i rada i tih pokazatelja da vidimo šta je interes u tom momentu. Kasnije se možda ispostavi da je nešto drugo“. (Ž 19).

Jačanje kapaciteta smeštaja

Postoji apsolutno slaganje svih učesnika i učesnica da je neophodno jačanje kapaciteta različitih oblika smeštaja kako bi bilo moguće da se očuvaju sibrinške grupe (a to se smatra najboljim interesom sibringa). Svi prepoznaju neophodnost potrebe za novim brojem hraniteljskih porodica, ali neki od njih ne stavljaju akcenat samo na aspekt kvantiteta, već i kvaliteta („Trebaju nam kvalitetniji hranitelji“, Ž 3).

U vezi sa kapacitetima smeštaja, postavljeno je i pitanje o specijalizovanim porodicama za sibringe. Svi prepoznaju to kao potencijalno dobru inovaciju u praksi („Sjajno zvuči ideja“, „To bi bilo korisno“, „To bi bilo idealno“, „Baš, baš treba tako nešto“). Kako bi to bilo moguće realizovati, neki od učesnika i učesnica navode da bi bilo potrebno sprovesti kampanju koja bi bila usmerena na regrutaciju hraniteljskih porodica za sibringe, kao i da bi bilo potrebno sprovesti specifičnu edukaciju koja bi više nego postojeće edukacije naglasila značaj sibrinškog pitanja. Jedan učesnik smatra da je koncept dečjih sela najadekvatniji oblik smeštaja za sibrinške grupe, posebno one mnogočlane i da je

potrebno te kapacitete smeštaja proširivati. Jedna učesnica, iako se načelno slaže sa idejom specijalizovanih porodica za sibilinge, ima sumnju da li bi tako nešto moglo da bude prioritet za realizaciju u sistemu u kom je potrebno i mnoge druge oblasti unaprediti.

To sa jedne strane zvuči sjajno kao i bilo koja druga specijalizovana porodica, ali negde mislim da za to ne bi bilo sluha u sistemu jer imaju toliko većih problema, propusta i svega da bi opet ta povezanost sibilinga pala na neko poslednje mesto. (Ž 8)

Takođe, nekoliko učesnika i učesnica prepoznaje kao još veći prioritet obezbeđivanje makar urgentnih oblika smeštaja kako siblińska grupa ne bi bila „razbijena“ pri ulasku na smeštaj. Predlozi se odnose na specijalizovane hraniteljske porodice za urgentan smeštaj sibilinga, ali se prepoznaje i potreba za postojanjem prihvatilišta koja bi omogućila da se dece ne razdvajaju na osnovu uzrasta (otvaranje specijalizovanih ili veća fleksibilnost postojećih prihvatilišta), kao što je pomenuto da je slučaj sa ustanovama za smeštaj na teritoriji Beograda. Jedna od učesnica navodi: „Trebalo bi u svim centrima za porodični smeštaj i usvojenje da postoji bar jedna hraniteljska porodica koja je specijalizovana za to“. (Ž 14)

Kod jedne učesnice se javlja ideja do sad nepostojeća u praksi koja bi bila potencijalno rešenje za urgentni smeštaj siblińskih grupa.

Da imamo neku mogućnost da kada je urgentni smeštaj, da ne bude razdvajanje nužno. Zašto za to ne bude obezbeđena osoba koja će brinuti o deci u bezbednom prostoru. U smislu da to bude neki prostor, stan gde će jedna osoba koja je plaćena i kompetentna da pripazi tu decu dok ne nađemo drugo najbolje rešenje. Zato što nemamo hraniteljske porodice trenutno dostupne, decu ćemo da razdvojimo. Eto zato što mi ne smemo da ih vodimo kući (smeh), a nemamo gde da ih smestimo da neko brine o njim. Desi se da imamo intervencije noću i da nemam gde da ih smestim. (Ž 18)

Unapređenje procene

Najveći broj učesnika i učesnica smatra da nema teškoće u samoj proceni najboljih interesa dece, već u mogućnostima da donete odluke sprovedu. Upravo to jedan učesnik opisuje na ovaj način „Procena je manji problem, realizacija je veći“. (M 1). I ova njihova samoprocena se ne odnosi samo na procenu najboljih interesa dece iz siblińskih grupa, nego dece uopšte. Međutim, i pored toga, neki od njih navode da postoji prostor da se procena unapredi. Sa jedne strane neophodni preduslovi za to su više vremena za procenu, manji obim i kompleksnost posla, revidiranje rokova. I s obzirom na to da se ove teškoće ne odnose samo na procenu već uopšte na posvećenost siblińskom pitanju (kao što je prethodno navedeno) i na kvalitet rada, neki od učesnika i učesnica kao rešenje toga vide organizaciju rada u odnosu na oblasti. U takvoj organizaciji neki od stručnih radnika bi radili oblast „dece bez roditeljskog staranja“, drugi „razvode“, „nasilje“ itd¹⁴.

Da je manje predmeta, više vremena, to bi moglo da poboljša procenu. Fizički moraš više da budeš prisutan, da posvetiš vreme prikupljanju i ažuriranju podataka, praćenju dece, da se više bude prisutno u hraniteljskim porodicama. Treba više vremena. Nekad budemo u situaciji deca su živa, zdrava, bezbedna i moramo da se bavimo drugim stvarima, i da se time bavimo kad stignemo. To nije za pohvalu. Mi treba pre svega da nam takva deca budu prioritet, ali

---

¹⁴ Iako ne postoji dokument kojim se propisuje ovakva organizacija rada, ne postoji, takođe, ni dokument sa kojim ona ne bi bila u skladu. Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (2008) predviđa podelu na organizacione jedinice za centre koji imaju najmanje deset zaposlenih sa odgovarajućom stručnom spremom (čl. 24). Ovakva organizacija rada koju su učesnici predložili mogla bi da se primeni u okviru Službe za zaštitu dece i mladih kao jedne od predviđenih organizacionih jedinica.

često u praksi nisu. Mnogo posla, malo vremena. Sramota me je da pričam, zvuči kao kliše, ali je tako. Više vremena za neposredni rad sa decom. (Ž 4)

Takođe, sa ciljem unapređenja procene, nekoliko učesnika i učesnice navodi i uvođenje instrumenata koji bi mogli da se koriste pri proceni, a da budu prilagođeni deci. Interesantno je da u oblasti preporuka o ovome govore i učesnici i učesnice koji nisu prethodno pominjali instrumente procene, odnosno njihov izostanak, kada su govorili o tome šta koriste u proceni i određivanju najboljih interesa deteta.

Više vremena za procenu, i možda dostupnost testovnih materijala koji mogu da se koriste na različitim uzrastima. Mi imao sada crteže, test nedovršenih rečenica i to je to i to je tačka. Potrebno nam je da nemamo ovoliko predmeta, kompleksnih predmeta. Toga smo svesni. Ali sagorevamo. Niko ne želi da otalja to. (Ž 1)

Integrisanje, razmena i unapređenje znanja

U skladu sa prethodno navedenim, učesnici i učesnice ne prepoznaju u velikoj meri da su im nova znanja i unapređene kompetencija neophodni. Više je fokus na integrisanju i razmeni postojećih znanja što bi aktuelnim stručnim radnicima, kako navode, pomoglo „da se podsete“, a novim bi olakšalo proces učenja. U sklopu toga navode kreiranje smernica ili izradu protokola za primenu koncepta najboljih interesa deteta za sibringe na alternativnom staranju, kao i razmenu znanja kroz uzajamne konsultacije.

A ono što mislim da nam fali su te negde pisane instrukcije, smernice, jasno i precizno napisano „ako-onda“. Niko se neće toga držati kao pijan plotu, niko neće da uzme da kaže na ovoj strani imamo to, neće niko tako raditi. Ali mnogo je lakše kad bi se na osnovu iskustava izanalizirali predmeti, pa na osnovu iskustva pokazuje se da je bolje kada se uradi to, pokazuje se da je kada se desi to bolje razmotriti to, to, to. Da imamo nešto da nas vodi. Mislim da bi to bilo prilično korisno. Barem da imaš na još nešto da se osloniš osim na svoju procenu i procenu svog tima. Nego da imaš i nešto opipljivije. Mislim da to fali. (Ž 14)

Bilo bi dobro da postoje smernice koje bi nam olakšale šta ne smemo da propustimo, ali da ne bude u tom smislu obavezujuće da isključivo na osnovu toga zaključujemo šta je najbolji interes. Treba i stalne obuke o tome šta je zakonski okvir, koje procedure, kakve procene primenjujemo da bismo došli do procene potreba i onda samim tim i najboljih interesa. (Ž 13)

Učesnici i učesnice prepoznaju da je najbolji interes koncept koji značajan za zaštitu dece uopšte, a ne samo sibringa i, u skladu sa tim, da je bio deo različitih obuka koje su pohađali. Međutim, edukacije smatraju korisnim, pa čak i ukoliko se sadržaji ponavljaju. Takođe, oni navode da ne postoje obuke koje se odnose specifično na sibringe na alternativnom smeštaju, a da bi, ukoliko bi bilo mogućnosti, takve obuke pohađali.

Čuli smo mnogo puta dosad šta je najbolji interes, ali se zaboravi. Nikad nije na odmet da nas neko podseti, da nas neko usmeri na pravi put, nekada edukacije vrata na pravi put kako bi to trebalo da izgleda, osveže ti poglede, daju novine. Čujemo ono šta bi trebalo da bude drugačije i bolje. (Ž 6)

Diskusija

Diskusija će u prvom delu biti organizovana u odnosu na teme po kojima su rezultati istraživanja prikazani: Karakterizacija najboljih interesa deteta; Karakterizacija sibliških odnosa; Odluke o smeštaju; Odluke o kontaktima; Odluke o stalnosti; Preporuke stručnih radnika. Nakon toga, u drugom delu diskusije, prikazaću nekoliko specifičnih nalaza koje smatram posebno značajnim: Nekonzistentna primena participacije dece kao kriterijuma u donošenju odluka; Iskustvo zajedničkog života sibringa kao visoko rangiran kriterijum pri donošenju odluka; Uspostavljanje ravnoteže između različitih interesa dece iz sibliške grupe; Dokumentovanje u oblasti donošenja odluka koje se donose za sibringe na alternativnom staranju; Refleksija učesnika i učesnica na preliminarne nalaze istraživanja. Na kraju ovog poglavlja ću prikazati odgovore na postavljena istraživačka pitanja.

Karakterizacija najboljih interesa deteta

Rezultati ukazuju na to da su najbolji interesi deteta sveobuhvatan i složen koncept koji se teško definiše i da je neophodno procenjivati i određivati ga u odnosu na specifičnosti i jedinstvenosti svakog deteta i situacije u kojoj se nalazi. Upravo zbog nedovoljne određenosti neki autori izražavaju sumnju u odnosu na njegovu upotrebljivost prilikom donošenja odluka (Skivenes, 2010), na šta ukazuju i neki od učesnika ovog istraživanja. Među učesnicima i učesnicama postoji polarizacija u odnosu na to da li ovaj koncept posmatraju na afirmativan način (kao centralan i koristan u radu) ili naglašavaju izostanak jasno određenog smisla ovog koncepta i samim tim i sumnju u njegovu korisnost.

Učesnici i učesnice interpretiraju sadržaj najboljih interesa kao zadovoljavanje potreba i zaštitu i ostvarivanja prava dece sa naglaskom na sveobuhvatnosti („svih prava“ i „svih razvojnih potreba“) što i jesu najčešće preporučena tumačenja (General comment No. 14, 2013; Keddell, 2017; Font & Gershoff, 2020). U skladu sa tim, a u okolnostima izostanka specifičnih procedura, smernica i instrumenata za procenu i određivanje najboljih interesa deteta, ovaj proces je zasnovan na važećem normativnom okviru, kao i procedurama i standardima koji su omogućili uvođenje metode vođenja slučaja u centre za socijalni rad u Srbiji. Standardizovan obrazac „Procena - deca i mladi“ predstavlja osnovu za procenu najboljih interesa, a iz ugla potreba deteta. Intervju i opservacija se navode kao dve najčešće metode procene, dok je evidentan izostanak korišćenja specifičnijih instrumenata procene (testova, skala). Postoji apsolutna saglasnost učesnika i učesnica, kada se donose odluke za sibringe na alternativnom staranju, da se sprovodi multidimenzijalna procena članova stručnog tima, što jeste u skladu sa preporukama (General comment No. 14, 2013, art. 47).

Još jedna od izdvojenih karakteristika najboljih interesa je njihova promenljiva priroda u odnosu na protok vremena i promene dečjih potreba i okolnosti, kao i u odnosu na aktuelne okolnosti koje zahtevaju prilagođavanje najboljih interesa okolnostima. Ovo ukazuje na potrebu za redovnom revizijom donetih odluka, koja u nekim slučajevima izostaje.

Karakterizacija sibliških odnosa

Kako bi se razumelo kako stručni radnici i radnice organa starateljstva primenjuju koncept najboljih interesa deteta u kontekstu donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju, značajno je prikazati na koji način oni doživljavaju sibliške odnose. Takođe, značajno je i koja im značenja pripisuju u životima dece na alternativnom staranju i kako sve to integrišu u koncept najboljih interesa deteta. Na osnovu rezultata može se videti da učesnici i učesnice konstruišu značenja sibliških odnosa jednim delom i na osnovu ličnog i profesionalnog iskustva i sopstvenih vrednosti i da smatraju da je vrednost braće i sestara vrednost „sama po sebi“.

Ovom odnosu daju poseban značaj za sibilinge na alternativnom staranju, jer on predstavlja mogućnost da se ublaži trauma smeštaja i olakša adaptacija na smeštaj, kao i da se očuva deo biološke porodice i da se održi kontinuitet u životima dece. Takođe, postoji sagledavanje sibilinskog odnosa kao resursa za budućnost. Učesnici i učesnice formiraju pretpostavke o značaju ovih odnosa za samu decu i grade izvesna očekivanja u odnosu na njihove potencijalne pozitivne efekte na decu u budućnosti. Međutim, interesantno je da se ovi odnosi kao resurs za budućnost percipiraju kao značajniji za decu čiji cilj stalnosti nije usvojenje. U slučaju mogućnosti usvojenja sibilinski odnosi postaju manje značajan kriterijum pri donošenju odluka o čemu će biti reči u nastavku.

Za neke učesnike i učesnice, značaj ovog odnosa raste vremenom i više ga vrednuju pri donošenju odluka za decu starijeg uzrasta. U skladu sa tim, lakše se donose odluke o razdvajanju kada su deca nižeg kalendarskog uzrasta. Ovakve odluke mogu biti "problematične" gledano sa stanovišta teorije afektivne vezanosti koja ukazuje na uspostavljanje odnosa privrženosti na ranom uzrastu. Iako se prvenstveno odnosila na odnos deteta sa osobom koja primarno brine o njemu, ideje ove teorije su kasnije proširene i na odnose sa drugim značajnim osobama u okruženju deteta, pa i sibilinzima (Bowlby, 1973; Ainsworth, 1989, navedeno u Whelan, 2003). Tokom detinjstva odnosi privrženosti između sibilinga mogu da liče na one sa roditeljima ili da ih dopunjavaju (Whiteman et al., 2011). Istraživanje (Stewart, 1983 navedeno u Whelan, 2003) je pokazalo da mlađi sibilinzi koriste starije sibling kao "sigurnu bazu" tokom istraživanja okoline. U skladu sa tim odnos sa braćom i sestrama može biti posebno značajan kada dođe do gubitka odnosa sa primarnim negovateljem jer može biti vid kompenzacije ovih odnosa i ublažavanja negativnih posledica ovog razdvajanja (Bowlby, 1973, navedeno u Whelan, 2003; Whiteman et al., 2011), a to upravo može biti slučaj kod dece na smeštaju.

Usled nepostojanja dovoljno specifičnih i jasnih smernica i procedura u vezi sa sibilinzima i procenom njihovih odnosa na alternativnom staranju, subjektivni ugao posmatranja i značenja ovih odnosa usmeravaju procenu i određivanje najboljih interesa kod donošenja odluka za sibilinge. Koliko je jako verovanje u vrednost sibilinskih odnosa govori i to što i pored toga što razvoj sibilinskog odnosa nekad bude suprotan očekivanom, stručni radnici i radnice će iznova na isti način, afirmativno, pristupiti svakom novom sibilinskom slučaju. Negativno iskustvo u ovom slučaju ne doprinosi reviziji i/ili promeni prakse. Pitanje zajedničkog smeštaja ostaje značajno na osnovu postojećih ličnih, ali i društvenih vrednosti (porodične vrednosti, očuvanje porodičnih veza) i osećaja da je to ispravno. Shvatanje sibilinskih odnosa kao suštinske vrednosti (engl. intrinsic value) i donekle postojanje precenjivanja ovog odnosa, a bez adekvatne procene, postoji čak i u situacijama koje podrazumevaju i neke specifičnosti u ovom odnosu poput nasilnih obrazaca ponašanja nekog od sibilinga u odnosu na ostale. Do sličnog nalaza se došlo u istraživanju koje se bavilo donošenjem odluka u slučajevima koji uključuju seksualno ponašanje između braće i sestara (Yates, 2015).

Odluke o smeštaju dece iz sibilinskih grupa

Pored neosporne vrednosti sibilinskih odnosa, rezultati pokazuju i to da učesnici i učesnice prepoznaju da ovi odnosi ipak moraju da budu podržani („da se grade i neguju“) kako bi dostigli svoju pretpostavljenu svrhu. Preduslovi koje je potrebno obezbediti su iskustvo zajedničkog života kroz zajednički smeštaj, odnosno omogućavanje kontakata (kada zajednički smeštaj nije moguć), kao i senzibilisanost odraslih uključenih u brigu o deci za ove odnose.

Zbog svega navedenog, pri donošenju odluka za sibilinge, ide se u pravcu očuvanja ovih odnosa. Kada se donose odluke o smeštaju, postoji jaka pretpostavka da je zajednički smeštaj u skladu sa najboljim interesima svih sibilinga što donosioci odluka nastoje i da ostvare. Kvalitet odnosa između deteta i članova njegove porodice jeste jedna od specifičnosti koja treba da se uzme u obzir prilikom procene i određivanja najboljih interesa svakog deteta (General comment No. 14, 2013). Međutim, u odgovorima učesnika i učesnica dominira pretpostavka o „prirodnosti“ zajedničkog smeštaja kao najboljeg za svu decu, te očuvanje sibilinske veze pri smeštaju kao da postaje centralni čak i

„natkriterijum“. Ovo je posebno izraženo za decu iz sibliških grupa koja ulaze istovremeno na smeštaj i/ili imaju iskustvo zajedničkog života. U tim slučajevima čini se da izostaje detaljnija procena da li bi individualne potrebe svakog deteta bile adekvatnije zadovoljene kada bi bilo smešteno samo ili sa delom sibliinga (sa nekim od članova sibliške grupe). Razlog tome, pored pretpostavljene dobrobiti sibliških odnosa, može biti i nedostatak specifičnih tehnika i instrumenata za procenu sibliškog odnosa, kao i nedostatak vremena za detaljniju procenu i sibliškog odnosa i pojedinačnih potreba (u situacijama urgentnog smeštaja i/ili obima i složenosti posla stručnih radnika).

Interesantno je da se javlja određena neusaglašenost kada se govori o najboljim interesima dece uopšte i specifičnostima najboljih interesa dece iz sibliških grupa. Iako su svi učesnici i učesnice naglašavali jedinstvenost i individualizovanost najboljih interesa svakog deteta, što i jeste u skladu sa preporukama (General comment No. 14, 2013, art. 32), kada govore o specifičnostima najboljih interesa kod sibliinga, ova individualizovanost se čini manje vidljivom.

Kada se radi o smeštaju sibliinga, od navedenih ideala se retko odstupa i to se može posmatrati na nivou izuzetaka. To su situacije ugrožene sigurnosti i bezbednosti nekog od sibliinga, a koje su izazvane ponašanjem drugog ili drugih sibliinga. Za ove situacije je karakteristično to što one nisu postojale u trenutku smeštaja, već su se pojavile kasnije. Iako nema dileme da su neke pojave unutar sibliških grupa na alternativnom smeštaju nepredvidive, detaljnija analiza njihovog međusobnog odnosa, te najboljih interesa svakog od sibliinga iz grupe, mogla bi da predupredi ovakve ishode u nekim slučajevima.

Takođe, rezultati pokazuju da od ovih odnosa i očuvanja zajedničkog smeštaja sibliinga donosioci odluka ne odustaju lako. Odvajanja tokom smeštaja su intervencije koje se sprovode tek kada druge intervencije usmerene ka redukovanju sibliških konflikata ne daju rezultate. U ovim situacijama se uglavnom odustaje od zajedničkog smeštaja sibliinga tek kad hranitelji odustanu od dalje brige o nekom od sibliinga. Ostaje pitanje da li su ove situacije mogle biti prepoznate i/ili prevenirane detaljnijom procenom sibliških odnosa prilikom smeštaja. Takođe, ostaje otvorena dilema da li je presudan kriterijum za donošenje odluke o prekidu smeštaja odustajanje hraniteljskih porodica, odnosno da li bi iste odluke bile donete i da su hranitelji i dalje želeli da nastave da brinu o svojoj deci.

Ovim istraživanjem je utvrđeno da je sistem delimično responzivan u odnosu na potrebe smeštaja sibliških grupa. Kao primer dobrog sistemskog rešenja kojim se prepoznaje značaj sibliških odnosa, učesnici i učesnice navode izuzetak u odnosu na broj dece koja mogu biti smeštena u jednoj hraniteljskoj porodici (što je predviđeno Pravilnikom o hraniteljstvu, 2008, čl. 6, stav 4). U vezi sa tim, rezultati pokazuju da su dve učesnice izrazile sumnju da li je uopšte „zakonski moguće“ smestiti više sibilnga u istu porodicu, a u jednom slučaju je ta „zakonska nemogućnost“ navedena u dokumentaciji kao argument za razdvajanje sibliške grupe. S obzirom na to da je pomenuti Pravilnik na snazi od 2008. godine, nameće se pitanje da li je ovo nepoznavanje normativa na nivou izuzetka ili postoji više stručnih radnika i stručnih radnica koji bi na taj način argumentovali odluku o razdvajanju sibliške grupe.

Pored toga postoji i sistemsko rešenje koje je ograničavajuće i koje onemogućava realizovanje odluka koje su u najboljim interesima dece. To se odnosi na ustanove za smeštaj dece na teritoriji Beograda koje brigu o deci organizuju u odnosu na uzrast, što često doprinosi razdvajanju braće i sestara. Rezultati ukazuju na to da je za decu iz pojedinih sibliških grupa, ovo rešenje značajno usmerilo dalju zaštitu i ostavilo dalekosežne posledice. Ovo sistemsko rešenje koje se odnosi na razdvajanje sibliinga, za koje najčešće ne postoji presedan ni pri urgentnom smeštaju i koje vodi dalekosežnim, negativnim posledicama može se posmatrati kao vid institucionalnog nasilja nad decom.

Za razliku od ovog sistemskog propusta da se odgovori na potrebe dece, koji je ograničen na područje Beograda, na teritoriji svih centara za socijalni rad koji su bili u uzorku istraživanja upadljiv je

nedostatak kapaciteta u pogledu dostupnog smeštaja, pre svega hraniteljskih porodica za smeštaj sibringa. Pored toga što se hraniteljske porodice ne regrutuju i ne edukuju kao specijalizovane za ovaj vid smeštaja, ovo je i posledica trenda slabljenja resursa hraniteljskih porodica. Dok petogodišnji trend izdvajanja dece iz porodice pokazuje da u tom periodu nije bilo značajnijih promena u broju izdvojene dece¹⁵ (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2020), podaci pokazuju i da se resursi hraniteljskih porodica smanjuju. Od 2016. godine broj hraniteljski porodica sa kojima rade centri za porodični smeštaj i usvojenje se smanjuje iz godine u godinu¹⁶. Takođe, još više zabrinjavajući podatak je da još od 2014. godine udeo novih porodica (koje su u toku godine stekle opštu podobnost) u ukupnom broju hraniteljskih porodica opada iz godine u godinu¹⁷ (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019). Porast broja dece kojoj je potreban smeštaj i nedovoljan broj porodica onemogućavaju "luksuz" da se porodice koje bi brinule o sibirinškoj grupi "čuvaju" prazne u međuvremenu (Groza et al., 2003).

Takođe, slika ukupne populacije u odnosu na broj dece u porodici preslikava se i na hraniteljske porodice. Poslednje dostupni podaci iz Popisa u Srbiji iz 2011. godine pokazuju da više od 90% porodica ima jedno ili dvoje dece, troje dece ima 6,73% porodica, četvoro 1,07%, dok su porodice sa petoro i više dece najmanje zastupljene 0,36% porodica (Republički zavod za statistiku, 2014). Iako ne postoje zvanični podaci o tome koliko dece na smeštaju imaju hraniteljske porodice, praksa pokazuje da se u porodicu najčešće smešta jedno ili dvoje dece. Hraniteljske porodice koje na smeštaju imaju troje dece jesu porodice koje brinu o sibirinzima, dok o više od troje dece brine neznatan broj porodica. Kada se uzme u obzir da neke od porodica imaju i biološku decu, sve to predstavlja dodatni izazov za smeštaj sibirinških grupa koje imaju više od tri člana, iako je takav smeštaj u skladu sa propisima.

Ovo ograničenje dostupnih porodica vodi tome da se sibirinške grupe razdvajaju i kada postoji procena da je zajednički smeštaj u skladu sa njihovim najboljim interesima. Takođe, stručni radnici i radnice ponekad poučeni prethodnim iskustvom nedostatka smeštaja, mogu usled negativnih očekivanja da ni ne pokušaju zajednički smeštaj kada je potrebno smestiti veću sibirinšku grupu. U skladu sa tim, veći broj hraniteljski porodica značio bi i veću šansu da se nađe neka sa većim kapacitetima (za smeštaj više dece), kao i veću šansu da porodice budu slobodne što je sada retkost.

Čak i kada su u pitanju hraniteljske porodice koje imaju adekvatne uslove za smeštaj većih sibirinških grupa, potencijalna prepreka smeštaju sibringa mogu biti stavovi hranitelja o sibirinškom odnosu. Hranitelji mogu doživeti sibirinški podsistem kao prepreku prilagođavanju u svojoj porodici i ovaj podsistem mogu posmatrati kao „zatvoren“ u odnosu na porodični sistem (Smith, 1996). Takođe, neki od hranitelja kao prepreku prilagođavanju navode udruživanje sibringa kroz stvaranje "klanova" (Žegarac i Krnjajić, 2019). Prethodno uspostavljene dinamika i hijerarhija sibirinških odnosa smatraju se preprekom, uz obrazloženje da je deci "lakše" da nađu svoje mesto u porodici ako nemaju prethodno nametnutu ulogu u kontekstu odnosa sa sibirinzima (na primer parentifikujući odnos) (Smith, 1996). Ekološko sistemski teorija podrazumeva transakcijski odnos među članovima sistema, odnosno međusobni uticaj jednih na druge (Schweiger & O'Brien, 2005), a u ovom slučaju dece i hranitelja od trenutka smeštaja i procesa adaptacije, pa nadalje. Napred navedeno može biti primer adaptacije koja nije recipročna – deca treba da se prilagode hraniteljima, po cenu da ostave svoje prethodne odnose, ali ne nužno i da se hranitelji prilagode deci.

---

¹⁵ U toku 2019. godine centri za socijalni rad su evidentirali 1.005 dece koja su izdvojena iz porodice (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2020)

¹⁶ U toku 2016. na evidenciji je bilo 2298 hraniteljskih porodica, a 2018. godine 2151 porodica (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019)

¹⁷ U toku 2014. 258 porodica je dobilo opštu podobnost, a 2018. godine 157 porodica (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019)

Kada nije moguće pronaći jednu hraniteljsku porodicu za siblišku grupu, potrebno je dalje odluke usmeriti ka dostupnim resursima. U načelu, neki učesnici i učesnice podržavaju realizovanje bilo kog smeštaja koji će očuvati siblišku grupu na okupu, npr. davanjem prednosti smeštaju u ustanovu socijalne zaštite nad smeštajem u hraniteljsku porodicu¹⁸. Međutim, kada su donošene odluke za decu iz sibliških grupa iz konkretnih slučajeva, niko od njih nije izabrao zajednički smeštaj u ustanovi umesto „deljenja“ sibliške grupe u više hraniteljskih porodica. Može se zaključiti da je smeštaj u porodicu ipak prioritet u odnosu na zajednički smeštaj siblišga koji bi mogao da se realizuje u ustanovama (kada ne postoji uzrasno ograničenje).

Usled urgentnih situacija, a u nedostatku urgentnih hraniteljskih porodica, nekada smeštaj u hraniteljsku porodicu uopšte nije moguć. Odluka o smeštaju dece u ustanove nije stvar procene i najboljih interesa dece, nego posledica nedostatka izbora. Ali, kao što je već rečeno, ni smeštaj u ustanove ne vodi automatski očuvanju sibliške grupe, jer neke od njih smeštaju decu u odnosu na kriterijum uzrasta, a siblizi mogu pripadati različitim uzrasnim kategorijama. U ovoj oblasti se nameće i pitanje da li su sve urgentne situacije zaista „urgentne“ ili taj institut predstavlja „zamenu“ za uvremenjenu pripremu dece i porodica za smeštaj, ali i za kontrolu rizika dok deca još uvek nisu izmeštena iz biološke porodice.

Kada je moguće siblišge smestiti u više hraniteljskih porodica, rezultati ukazuju na to da u tim situacijama individualne karakteristike i potrebe dece postaju značajniji kriterijumi za donošenje odluka kako će biti podeljena sibliška grupa, dok su u prvobitnoj proceni ove karakteristike ostale „u senci“ sibliškog odnosa kao „nadkriterijuma“. Uzrast, potrebe i međusobni odnosi dece javljaju se kao kriterijumi za procenu kako će sibliška grupa biti podeljena. Blizina uzrasta dece je i u drugim istraživanjima prepoznata kao faktor koji povećava šanse smeštaja sa siblizima (Drapeau et al., 2000; Shlonsky et al., 2003; Albert & King, 2008). Učesnici i učesnice prepoznaju povezanost ovih kriterijuma, jer što su deca bliža po uzrastu, imaju sličnije potrebe i interesovanja, više su vremena upućena jedna na druge, što najčešće vodi bližem sibliškom odnosu. Tako da ovaj kriterijum, iako nije dominantan, ostaje značajan.

Rezultati ukazuju na izostanak suštinskog izbora prilikom smeštaja siblišga. Odluke se realizuju, a nekada i donose, u odnosu na to što postoji kao dostupno, a ne u odnosu na ono što je procenjeno kao najbolji interesi dece. I ranije je zapaženo da su mnoga deca odvojena od siblišga kao rezultat praktičnih poteškoća, a ne zbog razloga koji su u njihovim najboljim interesima (Herrick & Piccus, 2005). Ovo ne podrazumeva nužno da će odluke biti u suprotnosti sa najboljim interesima dece, ali često će biti najbolje u odnosu na date okolnosti, ne i najbolje za konkretnu decu i specifičnost njihovih okolnosti. Sve ovo vodi tome da se deca „ukalupe“ u to što postoji, a ne da se obezbedi ono što im je zaista potrebno. Sve teškoće u vezi sa resursima vode tome da se za zajednički smeštaj siblišga faktor sreće navodi kao presudan.

Ovaj nedostatak kapaciteta za smeštaj sibliških grupa može se označiti kao najveća pretnja ostvarivanju najboljih interesa braće i sestara na alternativnom staranju. Pored toga, to predstavlja i izvor višestrukih izazova i teškoća za stručne radnike i radnice. Sa jedne strane, oni su suočeni sa ograničenjima koje sistem postavlja (nepostojanje specijalizovanih porodica, nedostatak porodica za smeštaj, sistemsko rešenje razdvajanja dece po uzrastu u domovima za decu). Sa druge strane, postoje hranitelji čiji moć i uticaj na odluke, u okolnostima ograničenih resursa, rastu. Učesnici i učesnice u istraživanju navode da hranitelji imaju određene preferencije u odnosu na broj i karakteristike dece i da neretko oni na neki način svojom odlukom utiču na to da li će sibliška grupa biti očuvana na smeštaju zajedno ili ne. Ovo se prepoznaje i kada je istovremeni smeštaj u pitanju, a posebno onda

---

¹⁸ Što je u skladu sa Smernicama za alternativo staranje u slučaju hitnog smeštaja (paragraf 22)

kada je u pitanju smeštaj koji se realizuje u različito vreme. Narativi učesnika i učesnica ukazuju na to da oni prepoznaju da sistem nije centriran ka detetu. Usled nedostatka izbora, stručni radnici i stručne radnice prilagođavaju odluke okolnostima, željama i potrebama hranitelja, pa se može reći da se javlja paradoks dostizanja najboljih interesa za hraniteljske porodice, a ne za decu.

Nedostatak izbora prilikom smeštaja, uverenje donosilaca odluka da je pitanje realizacije najboljih interesa (u velikoj meri) pitanje srećnih okolnosti, uticaj hraniteljskih porodica na odluke, jesu faktori koji doprinose raskoraku između formalne „moći“ koju imaju stručni radnici u donošenju odluka i suštinske „nemoći“ zbog nemogućnosti da te odluke sprovedu. Uz pojačanu svest o odgovornosti to doprinosi stvaranju osećaja neefikasnosti i bespomoćnosti kod stručnih radnika i radnica. Upravo ove i druge teškoće prepoznate u ovom istraživanju su neki od izvora profesionalnog stresa koji proizlaze iz osobina radne okoline, organizacije rada, uloga i načina komuniciranja u organizaciji (vremenski pritisak rokova; odgovornost bez mogućnosti uticaja i moći; premalo saradnika u timu u odnosu na zadatke i očekivanja, emocionalno iscrpljivanje) (Ajduković, 2006). Ovo je značajno jer neadekvatno rešavanje profesionalnog stresa može voditi različitim negativnim posledicama za stručne radnike poput iscrpljenosti, profesionalnog sagorevanja, opadanja u radnom učinku, zdravstvenih problema (Cooper, Dewe i O'Driscoll, 2001 navedeno u Družić Ljubtinja i Frišić, 2014).

Odluke o kontaktima dece iz sibliških grupa

Nedostatak kapaciteta za zajednički smeštaj siblišnih grupa nije svojstven samo našoj zemlji i pokazao se kao najčešći ili jedan od najčešćih razloga za razdvajanje siblišnih grupa (Smith, 1996; Leathers, 2005; McDowall, 2015). Zbog toga se u tim okolnostima nastoji da se sibliški odnosi očuvaju kroz kontakte koji se posmatraju kao „sledeća najbolja opcija“.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da se održavanje kontakata podrazumeva i da izostaje (fomralizovana) procena sibliškog odnosa kao i individualizovane procene potreba pojedinačne dece. Kao i kod smeštaja, sibliški odnos, značajan sam po sebi, postoji kao „natkriterijum“ i vodi opštoj saglasnosti da su kontakti u skladu sa najboljim interesima svih siblišnih grupa. Retki primeri iz prakse (pomenuti tokom intervju a iako nisu bili u uzorku ovog istraživanja) ilustruju da je postojanje incesta među siblišnim grupama okolnost u kojoj se procenjuje da kontakti nisu u skladu sa najboljim interesima siblišnih grupa. Među slučajevima iz uzorka, samo u jednom je doneta odluka o privremenom prekidu siblišnih kontakata (neposredno nakon razdvajanja siblišnih grupa zbog postojanja nasilja).

Kada se posmatra angažovanje stručnih radnika i stručnih radnica u vezi sa pitanjima koja se tiču siblišnih grupa, rezultati pokazuju da su stručni radnici i stručne radnice sibliškom pitanju najviše posvećeni u periodu smeštaja (to je jedno od centralnih pitanja prilikom smeštaja). To se vidi kroz postojanje pretpostavke o zajedničkom smeštaju siblišnih grupa kao nečemu što je u najboljim interesima svih siblišnih grupa i pokušajima da se taj smeštaj obezbedi, kao i kroz ulaganje napora da se obezbedi teritorijalna bliskost hraniteljskih porodica kada zajednički smeštaj nije moguć kako bi se održali kontakti. Takođe, postoji spremnost da se, radi očuvanja sibliške grupe, prednost da smeštaju u nesrodničkoj nasuprot smeštaju u srodničkoj porodici, da se izabere porodica van prebivališta dece, odnosno da deca promene mesto stanovanja i sl. I pitanje spajanja siblišnih grupa je vezano za sam trenutak ulaska novih siblišnih grupa u zaštitu ili neposredno nakon istovremenog, a odvojenog smeštaja. Kada siblišni žive odvojeno duži vremenski period, spajanje se ne razmatra kao mogućnost. Istraživanja pokazuju da siblišni koji su na početku smeštaja smešteni zajedno imaju veće šanse da ostanu tokom vremena zajedno, dok će oni koji su razdvojeni na početku verovatno i tokom vremena ostati razdvojeni (Wulczyn & Zimmerman, 2005).

Nakon smeštaja evidentno je da se angažovanje voditelja slučaja značajno smanjuje. Sibliško pitanje, koje je bilo prioritetno pri smeštaju, polako prestaje to da bude. Pitanja u vezi sa drugim oblastima postaju prioritet u radu stručnih radnika i stručnih radnica. Pored toga postoje i okolnosti

vezane za samu zaštitu siblinga koje vode tome da se planiranje i realizacija kontakata gube iz fokusa. Neke od njih su višestruke promene smeštaja nekog od siblinga i adaptacija na smeštaj, intervencije u oblasti ponašanja dece, krize u hraniteljskim porodicama (npr. smrt hranitelja), kao i aktuelna pandemija Covid 19. Takođe, rezultati pokazuju da promena voditelja slučaja vodi u nekoj meri raspodeli ili "vakuumu" u odgovornosti u odnosu na ovo pitanje. Pored toga, pri preuzimanju slučajeva kontakti među sibliuzima nisu na „listi prioriteta“ u radu novog voditelja slučaja, bez obzira na prepoznavanje i donekle „veličanje“ značaja tog odnosa.

Zabrinjavajuće je da svi ovi razlozi ne vode tome da smanjen intenzitet ili prekid kontakata budu privremeni već kontakti dugotrajno ostanu zanemareno i/ili manje važno pitanje. Nalazi već pomenutog istraživanja o dobrobiti adolescenata na hraniteljstvu potvrđuju da nakon prekida kontakata, sa kojim se mnoga deca suočavaju, prođe i više meseci dok ta tema ne dođe ponovo u fokus stručnjaka (Žegarac i Krnjajić, 2019). I druga istraživanja pokazuju da veliki broj stručnih radnika kontakte gleda na pozitivan način prepoznajući ih kao vredne i neophodne za decu koja su odvojena od siblinga (Cooper, 2013). Međutim, i ovde rezultati pokazuju da se profesionalci bave sibliuzkim vezama pre svega kada se radi o smeštaju siblinga i planiranju stalnosti sa malo ili nimalo angažovanja u održavanju sibliuzkih veza (James et al., 2008). Sve ovo ukazuje koliko je značajno da postoji sistem podrške, kako bi se kontakti prilagođavali različitim (kriznim) okolnostima i kako bi i dalje bili u skladu sa interesima dece.

Stručni radnici i radnice prepoznaju svoju odgovornost u odlaganju bavljenja ovim odnosom (u neuspostavljanju kontakata, neadekvatnom planiranju ili praćenju kontakata). Međutim, u postojećim okolnostima načina i organizacije rada ne vide mogućnost za promenu. Razlozi za ovo mogu se naći u tome što se sva ograničenja i teškoće sa kojima se susreću stručni radnici i radnice u radu reflektuju i na ovo pitanje. Nedostatak vremena usled povećanog obima i složenosti posla, kao i smanjenje broja stručnih radnika jesu višegodišnji izazovi u sistemu socijalne zaštite. Podaci pokazuju da je u periodu 2015-2019. godine broj radnika centara za socijalni rad smanjen za 16,7%, a stručnih radnika za 12,3%¹⁹ (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019). Ovaj trend smanjenja stručnih radnika prati trend povećanja broja korisnika za 6,2 % u istom periodu²⁰ (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019).

Uz uvažavanje objektivnih okolnosti, važno je naglasiti da odlaganje bavljenja sibliuzkim odnosom i izostanak podrške deci u oblasti održavanja kontakata i negovanja ovog odnosa može imati različite posledice na ovaj odnos. Prethodno navedeno razvijanje sibliuzkih odnosa suprotno pozitivnim očekivanjima stručnih radnika može biti primer za to. Sveukupno, ovakvo postupanje, odnosno nepostupanje, može voditi riziku od narušavanja i ugrožavanja prava deteta.

Značajno je pomenuti i da rezultati ukazuju na to da retko postoji potpuni prekid kontakata, što ublažava ovu nepovoljnu sliku o kontaktima. Mada, kada postoji prekid, on jeste posledica između ostalog i nedovoljnog angažovanja i podrške stručnih radnika i stručnih radnica, a nekad i donošenja odluka u vezi sa stalnošću koje vode prekidu kontakata (više o tome će biti reči u nastavku). Međutim, iz rezultata se ne može stvoriti jasna slika o dinamici i načinu organizovanja kontakata, što jeste značajno jer kontakti koji nisu kontinuirani, kvalitetni i podržani neće voditi dobrobiti dece. Nalazi i drugih istraživanja ukazuju na izostanak kontinuiranih kontakata kao i na to da što su deca duže u zaštiti, šanse da održe kontakt sa sibliuzima su manje (Ofsted, 2009; Wise, 2011; Lundström & Sallnäs, 2012; Wojciak et al., 2013). Sve ovo potvrđuje da je neophodno da se stručni radnici i stručne

---

¹⁹ U 2015. godini, broja radnika zaposlenih na neodređeno vreme bio je 3097, među kojima je bilo 1934 stručnih radnika. U 2019. u istom statusu bilo je 2616 radnika ukupno, a među njima 1697 stručnih radnika

²⁰ U 2015. godini na evidenciji je bilo 697428, a 2019. godine 741205 korisnika

radnice bave pitanjem kontakata sibringa kroz planiranje i organizovanje kontinuiranih kontakata koji mogu da doprinesu očuvanju ovog značajnog odnosa.

Sveukupno, može se reći da stručni radnici i stručne radnice ne gube iz vida da su ovi odnosi važni, ali sibliński odnos postaje „odnos koji može da čeka sutra“ i to se negativno odražava i na praksu planiranja i organizacije kontakata. Rezultati ukazuju na to da postoji neujednačena praksa planiranja kontakata kako između različitih centara za socijalni rad, tako i između različitih stručnih radnika i stručnih radnica u istom centru. Razlike postoje u odnosu na to da li plan kontakata postoji ili ne i koliko se precizno definiše dinamika kontakata. Postoji u izvesnoj meri podržavanje fleksibilnosti u planiranju i održavanju kontakata, što je posebno izraženo kada je u pitanju teritorijalna bliskost hraniteljskih porodica. Ovaj “faktor blizine” zapravo znači da kada hraniteljske porodice žive u istom mestu, postoji pretpostavka da će kontakti biti svakodnevni ili skoro svakodnevni. Ukoliko deca i idu u istu školu, sama ta činjenica je pretpostavka postojanja kontakata i/ili izgrađenog odnosa. Postoji i „oslanjanje“ stručnih radnika i stručnih radnica na dobru saradnju sa hraniteljskim porodicama, dobru međusobnu saradnju hraniteljskih porodica, na prepoznavanje dobrobiti i značaja kontakata od strane hranitelja. U nekim situacijama odgovornost za održavanje kontakata se u potpunosti delegira hraniteljima, ali i samoj deci i prepušta im se da kontakte organizuju u skladu sa svojim obavezama. Ova fleksibilnost u planiranju i organizovanju kontakata ne mora nužno biti nepovoljna po sibliński odnos, ali zahteva uspostavljanje nekih vidova preciznijeg monitoringa i evaluacije u ovoj oblasti.

Odluke o stalnosti dece iz siblińskih grupa

Pitanje stalnosti je jedno od najznačajnijih pitanja u procesu zaštite dece na alternativnom staranju. Cilj planiranja stalnosti je dostizanje fizičke, zakonske i emocionalne sigurnosti deteta u kontekstu porodičnih odnosa (Žegarac, 2015). Planiranje stalnosti je deo postupka planiranja, a formalno i deo Plana usluga za porodice i decu sa planom stalnosti (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008). Na osnovu istog Pravilnika, rok za donošenje ovog Plana je najkasnije 6 meseci od početka rada na slučaju, a revizije su predviđene najkasnije na 12 meseci. Smernice UN ukazuju na to da planiranje stalnosti treba, između ostalog, zasnovati i na odnosima sa braćom i sestrama sa ciljem izbegavanja njihovog razdvajanja (paragraf 62). U nacionlanom kontekstu postoji i dokument “Smernice za planiranje stalnosti u centrima za socijalni rad” (2016). U ovim smernicama se, između ostalog, navodi da prilikom planiranja stalnosti fokus treba da bude na i očuvanju odnosa između braće i sestara, i drugih bliskih već izgrađenih odnosa deteta sa značajnim drugim osobama. Sve ovo ukazuje da je planiranje stalnosti aktivnost koju treba početi pri samom smeštaju, ali i da pitanje siblińskih odnosa treba da bude neizostavan element u planiranju stalnosti.

Međutim, podaci iz prethodnih istraživanja (Žegarac, 2014) i podaci Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019) ukazuju na višegodišnje trajanje smeštaja dece i mladih u alternativnoj zaštiti, na osnovu čega se može zaključiti da postoje izazovi i prepreke u planiranju i dostizanju stalnosti. U istraživanju koje je predstavljeno u ovom radu, deca su bila na smeštaju u rasponu od 3 meseca do 15 godina, prosečno 6,36 godina.

Rezultati prethodnih istraživanja o deci i mladima na alternativnom staranju ukazuju na neke karakteristike planiranja stalnosti. Suštinsko planiranje stalnosti zapravo izostaje, a stalnost se često obezbeđuje kroz dugoročne aranžmane smeštaja u hraniteljskim porodicama, od kojih neke imaju i formu „kvazi usvojenja“ (Žegarac i Krnjajić, 2019). Ni siblińzi nisu izuzetak u odnosu na ovakvo planiranje stalnosti, što se može videti na osnovu prethodno iznetih rezultata ovog istraživanja. Višegodišnja odlaganja ili nepokretanja postupaka (lišenja roditelja roditeljskog prava i procene podobnosti za usvojenje), davanje „produženih“, „višestrukih“ nekada i višegodišnjih šansi roditeljima, kako bi se obezbedila stalnost povratkom u biološku porodicu, ukazuju na to da postoji sekvencijalno planiranje stalnosti za decu iz siblińskih grupa, a izostaje konkurentno planiranje koje

podrazumeva da se paralelno radi na dva plana (Žegarac, 2014, str. 102). U Opštem komentaru broj 14 se naglašava da kašnjenje ili produženo donošenje odluka ima posebno negativne efekte na decu tokom razvoja. Zbog toga se preporučuje da se procedure ili postupci koji se odnose na decu ili utiču na njih budu prioritetni i završeni u najkraćem mogućem roku (General comment No. 14, 2013, art. 93), što kada su u pitanju slučajevi iz ovog istraživanja, u velikoj meri izostaje.

Za razliku od prethodnih oblasti donošenja odluka, o (zajedničkom) smeštaju i kontaktima, gde se automatski polazi od pretpostavke da to jeste u najboljem interesu sve dece iz sibliških grupa, kod odluka u vezi sa stalnošću to nije slučaj. To je jedina oblast u kojoj jasno do izražaja dolaze individualni interesi i često usmeravaju dalje odluke, tj. prepoznaje se individualizovanost i dostupnost opcija u proceni i određivanju najboljih interesa deteta. U prve dve oblasti procenu i odlučivanje o najboljim interesima dece stručni radnici i stručne radnice doživljavaju kao relativno jednostavne, dok je oblast stalnosti najizazovnija za donošenje odluka u kontekstu najboljih interesa siblinga. Ovo je polje brojnih dilema i izazova, pre svega u oblasti usvojenja. Kod voditelja slučaja postoji svest o tome da su odluke o smeštaju i kontaktima odluke koje su promenljive (iako se retko menjaju), ali „težinu“ usvojenju daje karakteristika „konačnosti“. U ovim rezultatima se prepoznaje konstrukt o usvojenju kao novom životu, a bez veze sa starim životom gde se zapravo prekida i ono što je bilo dobro i ono što je bilo loše.

Praksa usvojenja u Srbiji nije dovoljno razvijena, a posebno za decu određenih karakteristika (uzrast, etničko poreklo, zdravstveno stanje, razvojne teškoće) što je prepoznato i u ovom istraživanju. Članstvo u sibliškoj grupi je još jedna u nizu karakteristika koja deci umanjuje šanse za usvojenje. Imajući u vidu nepovoljnu i neizvesnu perspektivu po pitanju usvajanja za neku od dece donosioci odluka će, kao što je već pomenuto, nekada odlagati pokretanje postupaka lišenja roditeljskog prava roditelja i procene dece za usvojenje. Međutim, odlaganje retko doprinosi povratku dece u biološku porodicu, a vreme koje prolazi dodatno „uvećava“ nepovoljnu karakteristiku uzrasta dece. Iako imaju svest da je za stariju decu teže naći usvojiteljske porodice, donosioci odluka neće ranije doneti odluke o pokretanju postupaka jer postoji jako uverenje da se ipak neće naći porodice za decu tih karakteristika. Druga mogućnost za stariju decu je međunarodno usvojenje, koje međutim nije u skladu sa uverenjima nekih od stručnih radnika, pa se pomenuti postupci iz tog razloga ne pokreću pravovremeno ili se ne pokreću uopšte. Sve ovo ukazuje na to da su odluke u velikoj meri zasnovane na ličnim vrednostima i uverenjima.

Nedostatak, odnosno ograničen broj usvojiteljskih porodica za decu navedenih karakteristika, slično kao u primeru smeštaja, vodi uticaju usvojitelja na odluke. To se odnosi, pre svega, na odluku usvojitelja o usvojenju jednog deteta ili više dece iz sibliške grupe u istom ili različitom trenutku. Isto tako, održavanje kontakata sa značajnim osobama, pa samim tim i sibližima, nakon usvojenja je isključivo odluka usvojiteljskih porodica koje neretko nisu podržane i ohrabrene da razmatraju najbolje interese dece koju usvajaju. Oni mogu slediti preporuku da je to značajno za decu, ali ne postoji nijedan tip stimulacije ili sankcija ukoliko to ne čine, odnosno ne postoji ništa što je obavezujuće za njih. Zbog toga, ono što daje dodatnu „težinu“ donošenju odluka u vezi sa usvojenjem (koje nosi i potencijalno razdvajanje siblinga) jeste i iskustvo iz prethodne prakse koje pokazuje da se ovim oblikom smeštaja u najvećem broju slučajeva gube kontakti. Kada stručni radnici i stručne radnice ulažu napore da se sibliški odnosi očuvaju tokom smeštaja, usvojenje se često ne percipira kao najbolji interes, ako podrazumeva da se ti kontakti prekinu.

Sve ove okolnosti vode dilemi „žrtvovanja“, nasuprot “odupiranju žrtvovanju” sibliških odnosa zarada dostizanja povoljnijeg cilja stalnosti. Ova dilema se javlja i u slučajevima gde su deca smeštena zajedno i gde su deca smeštena odvojeno. Ona je nekada čak prisutna i kada ne postoje iskustvo zajedničkog života i stvorene veze, gde se razdvajanje više može posmatrati figurativno ili kao „nеспajanje“. Ova dilema izvire iz toga što prvobitni najbolji interesi (usvojenje u istoj porodici) nisu mogli ili neće moći da budu ostvareni zbog nedostatka resursa. Tu se prepoznaju dve grupe donosilaca odluka. Jednoj grupi pripadaju oni koji su „spremni“ da sibliške grupe, bez obzira na to

da li imaju zajedničko iskustvo života ili ne, razdvoje pri usvojenju. Oni ponekad primenjuju i princip "spasavanja makar nekog deteta", usvojenjem dok ostala deca ostaju na alternativnom staranju. Dok sa druge strane postoje oni koji biraju drugi cilj stalnosti zarad očuvanja sibliškog odnosa. Zapravo, dilema se razrešava na jedan ili drugi način u odnosu na to kako se sibliški odnos kao kriterijum rangira, koliko se vrednuje pri odlučivanju u odnosu na druge kriterijume (zdravstveni status, uzrast dece, veličina sibliške grupe itd.). Za razliku od odluka o smeštaju i kontaktima gde sibliški odnos ima skoro apsolutnu dominaciju i postoji kao neki „natkriterijum“, u vezi sa usvojenjem on gubi svoju na toj svojoj „moći“. U nekim slučajevima, sibliški odnos je najznačajniji, ali samo dok se ne pronade ili ne pojavi nešto "značajnije", poput prilike za usvojenje.

Ono što je značajno u vezi sa ovom dilemom je da pored odluka koje se tiču usvojenja, ona utiče i na odluke koje se tiču smeštaja i održavanja kontakata. U tim oblastima iz jedne dilema proizilaze druge. Ukoliko je izvesno usvojenje za nekog od dece iz sibliške grupe, postoji dilema da li pokušavati smeštaj sa siblizima i da li mu omogućiti da upozna sibilinge i sa njima ostvaruje kontakte ukoliko se zajednički smeštaj ne realizuje. Ove neujednačene prakse prilikom usvajanja su rezultat nedovoljnog regulisanja ovog pitanja, te u skladu sa tim ima značajnog „upliva“ ličnih vrednosti donosilaca odluka. Takođe, dileme nisu karakteristične za specifične centre iz uzorka, već se javljaju u više njih.

Sveukupno gledano u prethodne tri navedene oblasti donošenja odluka (o smeštaju, kontaktima, stalnosti) sibliški odnosi su kriterijum za donošenje odluka (negde više negde manje vrednovan, ali postoji). Međutim, rezultati pokazuju da su ometajući faktori za očuvanje ovih odnosa višestruki. Najizraženiji među njima su: različite faze zaštite u kojima se siblizi nalaze, uzrast kada se govori o smeštaju u nekim institucijama, pretpostavka o hraniteljstvu kao najboljem vidu zaštite, preferencije i moć hranitelja i usvojitelja, adaptacija u hraniteljskim porodicama, drugi prioriteti u radu voditelja slučaja, delegiranje odgovornosti u oblasti kontakata i očuvanja odnosa savetnicima za hraniteljstvo, a neretko i hraniteljima i deci.

Preporuke učesnika i učesnica istraživanja

Preporuke za unapređenje procesa procene i određivanja najboljih interesa deteta, kada je u pitanju donošenje odluka za braću i sestre na alternativnom staranju, učesnici i učesnice formulišu pre svega u odnosu na prepoznate prepreke. Svoja znanja i kompetencije učesnici i učesnice najčešće ne prepoznaju kao nešto što im otežava procenu i rad, pa samim tim ne prepoznaju značajne potrebe za promenom u unapređenju u ovoj oblasti. Ovaj nalaz je interesantan s obzirom na to da je već prikazano da za primenu najboljih interesa za decu uopšte (samim tim ni za sibilinge) ne postoje specifične smernice i protokoli dostupni na srpskom jeziku, da sibliško pitanje nije posebna tema među akreditovanim obukama za stručne radnike i stručne radnice, da ne postoje smernice za donošenje odluka i rad sa sibliškim grupama, niti specifični instrumenti. Takođe, učesnici i učesnice su tokom istraživanja u neznatnoj meri govorili o stručnim i teorijskim objašnjenjima odnosa braće i sestara, prodične dinamike, afektivne vezanosti... Međutim, iako procenjuju da su im postojeća stručna znanja i profesionalno iskustvo dovoljni da adekvatno donose odluke, ipak prepoznaju da bi postojeća znanja bilo korisno (ali ne i neophodno) integrisati, razmeniti i eventualno unaprediti.

S obzirom na to da se kao prepreke najčešće identifikuju teškoće u sistemskim rešenjima i ograničeni resurse koji onemogućavaju da se odluke zasnovane na najboljim interesima dece sprovedu, oni svoje preporuke najviše i usmeravaju ka tome. Postoji opšta saglasnost učesnika i učesnica o neophodnosti iznalaženja načina za smanjivanje obima posla, što bi dovelo do više vremena za bavljenje sibliškim pitanjem i to uprkos tome što ovo pitanje lako i progresivno gubi na značaju. U pogledu sibliškog pitanja, učesnici i učesnice smatraju da je neophodno jačanje kapaciteta različitih vidova smeštaja za smeštaj sibliških grupa (hraniteljske porodice, hraniteljske porodice za urgentan smeštaj, dostupnost

ustanova za urgentan smeštaj, porodice u okviru SOS dečjih sela). Takođe, oni podržavaju i ideju regrutacije i edukacije specijalizovanih porodica za siblišne grupe.

Nekonzistentna primena participacije dece kao kriterijuma u donošenju odluka

Participativna prava dece su osnova procene i određivanja najboljih interesa deteta. Mišljenje deteta treba da bude neizostavna komponenta kako elemenata procene, tako i dela procedure koja štiti i osigurava pravilnu primenu prava deteta (General comment No. 14, 2013). Iako postoji i nacionalni normativni okvir koji je zadovoljavajući, ipak participativna praksa u Srbiji je nerazvijena, neprepoznata i nepodržana kada su u pitanju deca i mladi na alternativnom staranju (Žegarac i Krnjajić, 2019).

Iako tokom intervjua učesnici i učesnice verbalizuju značaj učestvovanja dece u donošenju odluka, na nivou konkretnih slučajeva ostaje nedovoljno jasno kako se to i primenjuje. Prema rezultatima, čini se da je ovo pravo dece u velikoj meri ograničeno pri prvom smeštaju. Učesnici i učesnice to stavljaju u kontekst ograničenih resursa²¹, ali i uzrasta dece²². I kroz formulacije „objasnili smo im“, „rekli smo im“ može se reći da su deca informisana u većoj ili manjoj meri, ali bez odgovarajuće mogućnosti učešća u odlukama i bez razmatranja njihovog gledišta. Pri premeštaju, kada je i uzrast dece bio veći, bila je veća mogućnost učešća, ali pre svega na nivou saglasnosti sa donetim odlukama. Ta saglasnost je pretpostavljena i očekivana i neretko i “iznuđena” u nedostatku drugih mogućnosti (“uzmi ili ostavi”).

Na osnovu rezultata, može se zaključiti da su kontakti oblast koja ostavlja najviše prostora za učestvovanje dece (deca saopštavaju svoje želje i potrebe za kontaktom). Ostaje nedovoljno jasno koliko se to zaista implementira u planove. Neko deci se u jednom segmentu “čak” i pruža mogućnost da samostalno donose odluke. U pitanju su odluke u vezi sa održavanjem kontakata sa siblizima preko mobilnih telefona i društvenih mreža. Međutim, ovo se može sagledati i kao prebacivanje odgovornosti na decu za održavanje kontakata, a ne suštinsko uvažavanje njihovih odluka.

Prilikom usvojenja u rezultatima se mogu videti dva načina učešća dece. Jedan je kroz davanje saglasnosti za usvojenje, koja je kod dece starije od deset godina jedan od zakonom predviđenih uslova za usvojenje (Porodični zakon, 2005, čl. 98). U jednom od ispitanih slučajeva postoji dokument „Protokol o mišljenju deteta“ potpisan od strane deteta koji sadrži samo jednu rečenicu „Saglasan sam da budem usvojen“ (Slučaj 15). U ostalim slučajevima učesnici i učesnice navode saglasnost dece, ali ona nije dokumentovana. Ostaje pitanje da li se radi o formalnoj ili suštinskoj participaciji. Drugi način učešća, koji se vidi u odgovoru jedne od učesnica, odnosi se na mišljenje deteta kao jedan od elemenata koji su usmerili odluku o usvojenju. Međutim, ni ovo mišljenje nije dokumentovano.

Dobijeni rezultati mogu se sagledati u odnosu na nivoe participacije dece u procesu donošenja odluka. To su: potpuno informisanje deteta o relevantnim pitanjima; informisanje deteta koje potom izražava svoja gledišta o određenim pitanjima; dete izražava svoja gledišta, koja odrasli ozbiljno razmatraju i uzimaju u obzir kada donose odluke koje se tiču deteta; dete zajedno sa odraslima donosi odluke; dete samostalno donosi odluku koju odrasli uvažavaju (Lansdown navedeno u Žegarac, 2014). U odnosu na ove nivoe participacije, zapaža se da je pre svega zastupljeno učešće dece na nivou informisanja, ponekad uz postojanje mogućnosti da deca izraze svoje mišljenje (najčešće saglasnost). Najređi je treći nivo participacije, dok prostor za preostala dva eventualno postoji u oblasti kontakata. Ovaj

²¹ „Ne mogu da nudim izbor ako ga nemam“ (Ž 2)

²² Kao što je u opisu uzorka dece navedeno, deca iz ovog istraživanja su smeštana na uzrastu od 3 meseca do 10 godina.

nalaz je sličan nalazu drugog istraživanja koje je pokazalo da adolescenti na porodičnom smeštaju učestvuju u donošenju životnih odluka na nivou informisanja i prihvatanja izbora koje nudi sistem, a da je učestvovanje na višim nivoima „nedostižni standard“ (Žegarac i Krnjajić, 2019, str. 168). Sveukupno, nalazi ukazuju da postoji veliki prostor i neophodnost da se participacija dece na alternativnom staranju značajno unapredi.

Ograničena mogućnost participacije povećava rizik za neadekvatnu procenu i određivanje najboljih interesa deteta i ne poštuje, odnosno ugrožava, mogućnost deteta da utiče na određivanje svojih najboljih interesa (General comment No. 14, 2013, art. 53). Sve ovo neminovno vodi ka neadekvatnoj primeni koncepta najboljih interesa deteta u donošenju odluka i neadekvatnom ostvarivanju, odnosno zaštiti prava deteta.

Iskustvo zajedničkog života kao visoko rangiran kriterijum u donošenju odluka

Učesnici i učesnice su saglasni da je postojanje krvne veze, odnosno bar jedan zajednički roditelj dece, nužni i dovoljni kriterijum da bi deca u sistemu alternativne zaštite bila definisana kao braća i sestre i da bi se u odnosu na njih tako postupalo. Međutim, u praksi donošenja odluka, a pre svega imajući u vidu tretiranje sibliškog pitanja od strane stručnih radnika i stručnih radnica, pokazalo se da sama biološka činjenica, iako vrednovana, često nije dovoljna. Iskustvo zajedničkog života, kao „dodatni“ kriterijum, u praksi se pokazao „težim“ od krvne veze.

Zajednički život omogućava lakšu identifikaciju dece, što je posebno značajno ako se u obzir uzme izostanak sistematizovanog prikupljanja podataka, koje često onemogućava povezivanje dece koja imaju istog roditelja ili roditelje ako uđu u sistem u različito vreme. Zajednički život najčešće podrazumeva i istovremeno izmeštanje iz biološke porodice i smeštaj na alternativno staranje, što se pokazuje kao faktor koji povećava šanse za zajednički smeštaj (Shlonsky et al., 2003; Wulczyn & Zimmerman, 2005; Hegar, 2005; Albert & King, 2008; Wise, 2011). Takođe, iskustvo zajedničkog života daje mogućnost za razvoj emocionalne veze siblinga koja je značajan kriterijum pri proceni i određivanju najboljih interesa dece kada su u pitanju tri posmatrane vrste odluka (o smeštaju, kontaktima i stalnosti). Međutim, u usvojenju, kao cilju stalnosti, nekada čak ni aktuelni zajednički život nije dovoljno „jak“ kriterijum da očuva siblišku grupu na okupu. Usled nedovoljno porodica koje žele da usvoje siblišku grupu, dominantan kriterijum postaje „spasavanje bar nekog deteta“ iz sistema alternativne zaštite kroz usvojenje.

Ukupno sagledani rezultati pokazuju da će, u okolnostima ograničenih resursa, deca imati veću šansu da sibliški odnos bude sistemski podržan, sačuvan i „negovan“ (kroz zajednički smeštaj, održavanje kontakata, pa i usvojenje) ukoliko postoji prethodno iskustvo zajedničkog života. Manje je verovatno da će pažnja biti usmerena na uspostavljanje te veze ili reuspostavljanje kroz spajanje tokom smeštaja ili dostizanja cilja stalnosti. Protok vremena umanje šanse za reunifikaciju siblinga i deca koja nemaju iskustvo zajedničkog života često i ne dobiju šansu za to.

Uspostavljanje ravnoteže između različitih interesa dece iz sibliške grupe

Rezultati ukazuju na to da postoji nekoliko situacija u kojima je potrebno uravnotežiti interese dece, odnosno kada postoji izvesna sumnja da ono što jeste u najboljem interesu jednog deteta nije i u interesu drugog ili drugih. Međutim, pitanje je da li je ovu ravnotežu uvek moguće postići i da li su odluke koje se donose u ovim situacijama uvek u najboljem interesu sve dece iz sibliške grupe. Kriterijumi koji opredeljuju odluke su utilitarističkog karaktera - sprečavanje „veće štete“ i/ili obezbeđivanje „veće koristi“. Često su odluke i u ovim situacijama povezane sa resursima.

Pri smeštaju dece u različito vreme, načelno se procenjuje da je interes dece da budu smeštena zajedno. Međutim, kada hranitelji ne budu spremni da prihvate i smeštaj sibringa koji tek ulaze u zaštitu, može da nastane dilema da li tražiti novu porodicu za svu decu ili je opcija odvojeni smeštaj. U tom slučaju interes deteta ili dece koja tek ulaze je da se „pripoje“ sibrinzima koji su već na smeštaju. Međutim, interes drugih sibringa najčešće nije izmeštanje iz porodice u kojoj su adaptirani. I u tim situacija odluke idu ka tome da se postojeće veze (sa hraniteljima) ne prekidaju kroz prekid smeštaja, bez obzira na vrednost i značaj koji voditelji slučaja daju sibrinškom odnosu. Ovu odluku, takođe, opredeljuju resursi, jer čak i da premeštaj bude opcija, ostaje pitanje da li postoje dostupni kapaciteti za zajednički smeštaj. Smatra se da je „veća šteta“ prekinuti postojeće odnose sa hraniteljima, pogotovo ako sibrinzi nisu imali prethodno iskustvo zajedničkog života.

U nekim slučajevima je pri smeštaju postojala sumnja da je zajednički smeštaj u interesu sve dece, npr. u odnosu na to da li će porodica zbog karakteristika i potreba dece (velika razlika u uzrastu, zdravstvene i razvojne potrebe, izazovi u ponašanju) imati kompetencije da zadovolji njihove potrebe. I pored toga donosile su se odluke o traženju jedne hraniteljske porodice i deca su smeštena zajedno kad god je to bilo moguće. Takve odluke su, pre svega, donete zbog prethodnog iskustva zajedničkog života dece, pretpostavljene dobrobiti zajedničkog života, ali i dostupnosti porodica za smeštaj sibrinške grupe. Očuvanje sibrinške grupe je procenjeno kao „veća korist“. Individualne potrebe dece bi možda bolje bile zadovoljene odvojenim smeštajem, jer bi se svi porodični resursi usmerili na to, međutim, ove potrebe ni zajedničkim smeštajem nisu ugrožene niti zanemarene, a ipak je očuvana sibrinška veza.

Kada se proceni da između dece postoji parentifikujući odnos, postoji dilema da li je zajednički smeštaj najbolji interes svih. Međutim, od toga prema slučajevima iz ovog uzorka se najčešće ne odustaje „unapred“ već se, kroz intervencije koje se u saradnji sa hraniteljima sprovode, radi na tome da se ovaj odnos vrati u uzrasno odgovarajuće, sibrinške „okvire“. Očuvanje sibrinške grupe je „veća korist“ i u ovom slučaju jer se potencijalna šteta može korigovati kroz pomenute intervencije.

Tokom smeštaja (kada su sibrinzi smešteni zajedno), nekada se pojavljuju okolnosti i ponašanja koja mogu da stvore dilemu da li je zajednički smeštaj u interesu svih sibriga. Neki od tih razloga su: favorizovanje jednog deteta u odnosu na druge od strane hranitelja, konflikti među decom, specifične karakteristike i potrebe nekog od dece itd. Međutim, dok nema rizika i posledica koji su vidljiviji i jasniji, retko se donose bilo kakve odluke o promenama. Pretpostavka da će detetu možda biti bolje u drugoj hraniteljskoj porodici nije dovoljan osnov za promenu. Očuvanje sibrinškog odnosa, sa jedne, a sa druge strane ograničeni resursi i nemogućnost predviđanja ishoda dovodi do toga da se promene ne događaju često.

Usvajanje je pitanje u kom se često ne mogu „pomiriti“ različiti interesi dece. Mogućnost za usvajanje jednog deteta koje bi doprinelo razdvajanju nije u interesu sve dece. Međutim, sama mogućnost koja je već pomenuta, da se bar jedno dete „spase iz sistema“, kriterijum je koji ponekad opredeljuje odluku. Time se obezbeđuje „veća korist“ za bar jedno dete.

Dokumentovanje u oblasti donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju

Kvalitetno dokumentovanje rada sa korisnicima predstavlja jednu od značajnih dužnosti osoblja u socijalnim službama (Žegarac, 2015, str. 201). Za decu i mlade na alternativnom staranju postoji i specifičan značaj dokumentovanja, s obzirom na to da nekada dokumentacija može biti glavni izvor podataka o njihovoj prošlosti i značajnim životnim događajima (Žegarac, 2015). Kada se radi o proceni i određivanju najboljih interesa, u Opštem komentaru broj 14 (2013) se naglašava da je važno da odluke budu obrazložene uz navođenje specifičnosti deteta i situacije, elemenata koji su razmatrani i njihovog sadržaja i na koji način su razmatrani. Ukoliko izabrano rešenje nije u skladu sa najboljim interesima deteta, to zahteva detaljno obrazloženje. Obrazloženje je posebno značajno imajući u vidu

neodređenost i višeznačnost najboljih interesa što ostavlja prostor da vrednosni element, samim tim i subjektivnost usmeravaju odluke (General comment No. 14, 2013).

Analiza sadržaja dokumentacije iz dosijea dece i intervjui sa učesnicima i učesnicama istraživanja, ukazuju na nekoliko značajnih karakteristiku koje se odnose na dokumentovanje u oblasti donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju. Pre svega, uočljivo je da dokumentovanje nije u potpunosti u skladu sa prethodno navedenim preporukama. Postoji neujednačena praksa vođenja dokumentacije, kako u različitim centrima za socijalni rad, tako i u među zaposlenima u istom centru. Razlike se ogledaju u sadržajnosti same dokumentacije, koliko detaljno se vodi dokumentacija o odlukama koje se donose za braću i sestre, kriterijumima na kojima su zasnovane, kao i indikatorima koji se odnose na te kriterijume. Postoji i neusaglašenost između sadržaja dobijenog u intervjuima tokom istraživanja i sadržaja zabeleženog u dokumentaciji. Često se veliki broj informacija dobijenih od učesnika i učesnica tokom intervjuja ne može naći u službenoj dokumentaciji.

Kriterijumi koje učesnici i učesnice navode kada govore o proceni i određivanju najboljih interesa siblinga najčešće nisu jasno ili nisu uopšte vidljivi u dokumentaciji. Postoji izvesna razlika i u odnosu na različite oblasti donošenja odluka. Kada se radi o odlukama o smeštaju, može se zapaziti da su one, iako često nedovoljno detaljne, ipak najdetaljnije dokumentovane (sa stanovišta sibliških odnosa). Dokumentovane odluke se razlikuju u odnosu na to da li se jedino izražava potreba za zajedničkim smeštajem siblinga ili postoje detaljnija obrazloženja, prikazani kriterijumi na kojima je odluka zasnovana i način procene. Dokumentacija o sibližima je najdetaljnija u onim slučajevima u kojima postoje konfliktni odnosi (kada su ti odnosi deo obrazloženja o promeni smeštaja).

Što se tiče odluke o kontaktima, u najvećem broju slučajeva u dokumentaciji ne postoje ni eksplicitno ni implicitno navedeni kriterijumi na kojima se zasnivaju odluke o kontaktima, niti da li je i na koji način sprovedena procena (metode procene, instrumenti). Ovaj nalaz odgovara prethodno pomenutom da se ovi kontakti podrazumevaju i da se najčešće posebne procene u vezi sa tim i ne sprovode, pa sami tim i ne dokumentuju.

Kada se posmatra planiranje kontakata, zapaža se izostanak planova u 6 od 16 slučajeva u kojima je oblast kontakata relevantna. U nekim slučajevima postoji i pitanje aktuelnosti plana kontakata, iako oni postoje. Što tiče dokumentovanja realizacije kontakata i informacija o sibliškom odnosu, u izveštajima savetnika za hraniteljstvo se može naći više podataka o tome, ali neretko ne detaljnih već na nivou konstatacije postojanja kontakata. Međutim, u vezi sa izveštavanjem zapaža se reprodukovanje (mehaničko i doslovno kopiranje) delova sadržaja izveštaja u različitim izveštajnim periodima, kao i identično prenošenje tih delova u dokumente centra za socijalni rad (Ponovna procena, Izveštaj staratelja itd.). Reprodukovanje jednog dela dokumentacije, bez unošenja aktuelnih podataka, zabeleženo je i u drugim nalazima istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju (Žegarac i Burgund, 2014). Dokumentacija koja ima pomenute karakteristike može biti refleksija prethodno pomenutih teškoća u radu i nedostatka vremena. Redukovanim vođenjem dokumentacije se „štedi vreme“ za stručni rad. Iz perspektive stručnih radnika i stručnih radnica može biti značajnije da se dostupno vreme posveti direktnom radu sa korisnicima, pre nego ispunjavanju administrativnih zahteva. Međutim, ostaje pitanje kako stručni radnici i stručne radnice koji imaju slučajeve u kojima je dokumentacija potpunija usklađuju svoje vreme i obaveze i da li to postižu na štetu svog slobodnog vremena, odnosno prekovremenim radom.

Što se tiče odluka u oblasti stalnosti, kriterijumi na kojima su zasnovane odluke o stalnosti skoro ni u jednom slučaju nisu jasno vidljivi u dokumentaciji. To može biti u vezi sa tim da i sami donosioci odluka prepoznaju da su ovo odluke koje najteže donose u kontekstu najboljih interesa siblinga i da je samim tim i najteže prikazati kroz dokumentaciju proces donošenja odluka i kriterijume na kojima su zasnovane. Takođe, ove odluke su često produkt okolnosti više nego najboljih interesa deteta, pa se samim tim to i ne dokumentuje adekvatno.

Refleksija učesnika i učesnica na preliminarne nalaze istraživanja

Kao što je navedeno u delu o validnosti i pouzdanosti istraživanja, validacija od strane učesnika i učesnica je jedna od primenjenih strategija. Od 21 učesnika i učesnica, 8 učesnica je participiralo u ovome. Učesnicama su putem dve onlajn prezentacije predstavljeni ključni nalazi i preporuke istraživanja. Nakon toga, bile su pozvane da iznesu svoje utiske i gledišta. Diskusija je bila organizovana u odnosu na nekoliko pitanja (Prilog 6).

Generalni utisak učesnica je sveobuhvatnost istraživanja i detaljni pristup izabranom pitanju od strane istraživačice. Pozitivni utisci se odnose i na način sumiranja nalaza i njihovog prezentovanja. Učesnice su još jednom naglasile značaj ovog pitanja u svakodnevnoj praksi u više aspekata, a posebno što se odnosi na veliki broj slučajeva sa kojima rade. Neke od njih su izrazile određeni vid zahvalnosti što je baš ova tema izabrana za istraživanje („Hvala ti što si se bavila ovom temom“). Učesnice prepoznaju da nalazi istraživanja jasno i sveobuhvatno ilustruju upravo ono sa čim se one svakodnevno suočavaju u radu (prepreke, teškoće, dileme).

Učesnice su ponovo pokazale samouvid i odgovornost koje imaju u odnosu na to što se ne slede dosledno sve procedure u radu i za propuste koji nastaju. Komentarišući nalaze koji se odnose na dokumentovanje, nekoliko njih je izrazilo svesnost o neadekvatnom vođenju dokumentacije uz naglašavanje da su osećale sram kada su mi dale dosijee za analizu, imajući u vidu sopstvene propuste u vođenju dokumentacije. Svi nedostaci rada se, kao i tokom intervjuja, stavljaju u kontekst ograničenih resursa, uz potrebu naglašavanja da izvor ograničenja jesu organizacioni i sistemski, a ne lični, odnosno profesionalni faktori.

Ako biram da li ću da radim sa detetom, da gradimo odnos poverenja i onoga da pišem list praćenja o svemu onome što znam i na čemu radim, onda odaberem ono prvo. Mi sebi moramo da postavimo prioritete. Mi ništa ne možemo da uradimo kvalitetno, pa onda biramo čime ćemo pre da se bavimo. (Ž 18)

Učešće u istraživanju je imalo određene pozitivne efekte na dalju profesionalnu praksu samih učesnica. Za neke je to bila prilika da se „suoče“ sa sopstvenim nedoumicama, dilemama, razmišljanjima, iznalaženjem rešenja u vezi sa određenim slučajevima koji su analizirani u istraživanju („Da ih izgovorim naglas“, Ž 12). Jedna učesnica navodi na koji način se njeno učešće u istraživanju konkretno odrazilo na unapređenje rada na izabranom slučaju.

U periodu kad smo radile intervju to je bio period prilagođavanja ovog drugog deteta na novu hraniteljsku porodicu. Bio mi je značajan intervju da osvetlim neke segmente tog slučaja. Takođe, posle toga intenzivniji mi je bio kontakt sa hraniteljima i motivisanje njih da iniciraju kontakte među decom. (Ž 5)

Učešće u istraživanju nekim učesnicima je donelo mogućnost da pri novim slučajevima dodatno osveste značaj sibliškog pitanja. Takođe, i da se podsete svih koraka koje, kako navode, u žurbi usled nedostatka vremena i resursa moraju da skrate i prilagode trenutku i svakom pojedinačnom slučaju.

Nije bilo nalaza u odnosu na koje su pokazale neslaganje. Njihov utisak je da je prikazano uglavnom očekivano i poznato, ali ipak potrebno da se naglasi ponovo. Jedna učesnica je navela: „Ono što smo sada čule je u suštini ono što smo znale, ali nismo razmišljale o tome. Nemamo, nažalost, vremena time da se bavimo i da mislimo“. (Ž 17).

Što se tiče preporuka, učesnice kao pozitivno izdvajaju njihovu sveobuhvatnost. U odnosu na preporuke koje se odnose na zakonodavstvo postoji zapažanje da su možda „preambiciozne“ i „nerealne“, ali da je ipak značajno da postoje kao prepoznate. Učesnice izražavaju nadanje da će

nalazi i preporuke ovog istraživanja i njihova dostupnost stručnoj i naučnoj javnosti otvoriti put za bar minimalne napretke u ovoj oblasti.

Pored toga, od učesnica su dobijene i specifične preporuke koje prethodno nisu bile deo formiranih preporuka. Te preporuke su:

- Intenzivnije uključivanje centara za porodični smeštaj i usvojenje u oblast planiranja i praćenja realizacije kontakata između siblinga.
- Reorganizacija rada službi za decu i mlade i organizovanje rada po timovima koji bi se bavili samo specifičnim temama (npr. tim za decu bez roditeljskog staranja).
- Pokrivanje celokupne teritorije praćenjem centara za porodični smeštaj i usvojenje ili otvaranje kancelarija nadležnih za porodični smeštaj u centrima za socijalni rad koji nisu pokrivena praćenjem centara za porodični smeštaj i usvojenje ili koji nemaju već otvorene kancelarije.
- Edukacija novih trenera za edukaciju hranitelja (pre svega za početni program prireme i obuke za bavljenje hraniteljstvom).

Osvrt na istraživačka pitanja

U metodološkom delu predstavila sam da sam u skladu sa karakteristikama istraživačkog problema i cilja istraživanja izabrala kvalitativan pristup u istraživanju. Nepostojanje prethodnih istraživanja, teorija i objašnjenja procesa donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju iz pozicije najboljih interesa deteta na osnovu kojih bi se formirale hipoteze značilo je da je bilo potrebno istražiti, objasniti i razmeti ovaj proces kroz postavljanje istraživačkih pitanja. Takođe, fokus u ovom istraživanju je bio na značenjima iz perspektive učesnika i učesnica, a ne na značenjima koja ja kao istraživačica pridajem tom fenomenu na osnovu unapred postavljenih varijabli. I upravo zbog navedenog sam postavila istraživačka pitanja, umesto formiranja hipoteza.

Prethodno prikazani rezultati ukazuju da je istraživanjem odgovoreno na postavljena istraživačka pitanja. U nastavku ću prikazati odgovore na specifična istraživačka pitanja koja su predstavljala osnovu istraživanja, a na osnovu čega će moći da se sagleda odgovor na glavno istraživačko pitanje: „Kako stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva primenjuju koncept najboljih interesa deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?“

Kako stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva tumače koncept najboljih interesa deteta u kontekstu donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju?

Rezultati istraživanja ukazuju na to da postoje teškoće u definisanju najboljih interesa deteta. Najčešće karakteristike ovog koncepta koje navode učesnici i učesnice u istraživanju su: širina, neodređenost, složenost i sveobuhvatnost. Takođe, oni stavljaju naglasak i na individualizovanost i jedinstvenost svakog deteta i okolnosti u kojima se dete nalazi prilikom procene i određivanja najboljih interesa. Međutim, iako naglašeno, ovo je nedovoljno vidljivo u donetim odlukama koje su obuhvaćene ovim istraživanjem, a posebno u odlukama u oblasti smeštaja i kontakata.

Promenljiva priroda najboljih interesa deteta u odnosu na protok vremena i promene dečjih potreba i okolnosti, kao i u odnosu na aktuelne okolnosti koje zahtevaju prilagođavanje najboljih interesa okolnostima je još jedna od prepoznatih karakteristika ovog koncepta. Među učesnicima i učesnicama postoji razlika u odnosu na to da li ovaj koncept posmatraju kao centralan i koristan u radu ili kao floskulu i frazu koja „lepo zvuči“, ali kojoj nedostaju jasno određen smisao i korisnost. Učesnici i učesnice najčešće interpretiraju sadržaj najboljih interesa kao zadovoljavanje potreba i zaštitu i ostvarivanja prava dece sa naglaskom na sveobuhvatnosti.

Koje su karakteristike procesa procene i određivanja najboljih interesa deteta kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?

Stručni radnici i stručne radnice su sibliškom pitanju najviše posvećeni u periodu smeštaja (to je jedno od centralnih pitanja prilikom smeštaja), dok se nakon toga njihovo angažovanje značajno smanjuje i sibliški odnos postaje „odnos koji može da čeka sutra“.

U donošenje svih odluka koje se tiču sibringa na alternativnom smeštaju uključen je stručni tim organa starateljstva, a sporadično su uključene i druge značajne osobe u životima i zaštiti dece (npr. biološki roditelji, hranitelji) i sama deca.

Glavne karakteristike procesa procene i određivanja najboljih interesa deteta su usmerenost na dostupne resurse i izostanak suštinskog izbora što uslovljava realizaciju, a nekada i donošenje odluka. Odluke su najčešće najmanje zasnovane na proceni najboljih interesa deteta. Faktor sreće je taj koji omogućava da se ono što je procenjeno da je u skladu sa najboljim interesima i realizuje.

Subjektivni ugao posmatranja i značenja koja stručni radnici i stručne radnice pripisuju sibliškom odnosu usmeravaju procenu i određivanje najboljih interesa u donošenje odluka za sibringe više nego što to čine formalizovana procena i korišćenje instrumenata procene. Učesnici i učesnice konstruišu značenja sibliških odnosa na osnovu ličnog i profesionalnog iskustva i sopstvenih vrednosti i smatraju da je vrednost braće i sestara vrednost „sama po sebi“. Ovom odnosu za sibringe na alternativnom staranju daju poseban značaj i formiraju pretpostavke o značaju ovih odnosa za samu decu i grade izvesna očekivanja u odnosu na njihove potencijalne, pozitivne, efekte na decu u budućnosti („resurs za budućnost“).

Jaka pretpostavka da je zajednički smeštaj u skladu sa najboljim interesima svih sibringa, što donosioci odluka nastoje i da ostvare, najznačajnija je karakteristika ovog procesa kada se donose odluke u oblasti smeštaja. U oblasti donošenja odluka o kontaktima, takođe, postoji jaka pretpostavka da je održavanje kontakata nešto što se podrazumeva i samim tim izostaje (formalizovana) procena sibliškog odnosa kao i individualizovana procena potreba pojedinačne dece. Oblast donošenja odluka o stalnosti je oblast u kojoj jasnije do izražaja dolaze individualni interesi dece koji često usmeravaju dalje odluke (ne polazi se automatski od pretpostavke da isti cilj jeste u najboljem interesu sve dece iz sibliških grupa). U ovoj oblasti se javlja dilema „žrtvovanja“, odnosno odupiranja „žrtvovanju“ sibliških odnosa zarad dostizanja povoljnijeg cilja stalnosti. Takođe, ovu oblast donošenja odluka često karakteriše i odlaganje donošenja odluka kroz odlaganje pokretanja postupaka procene podobnosti dece za usvojenje ili postupaka lišenja roditeljskog prava roditelja i postavljanje formalnih ciljeva stalnosti.

U svim oblastima donošenja odluka postoji neujednačena praksa vođenja dokumentacije kako u različitim centrima za socijalni rad, tako i u među zaposlenima u istom centru. Razlike se ogledaju u sadržajnosti same dokumentacije, koliko detaljno se vodi dokumentacija o odlukama koje se donose za braću i sestre, kriterijumima na kojima su zasnovane, indikatorima koji se odnose na te kriterijume.

Koje kriterijume stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva koriste kada procenjuju i određuju najbolje interese deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?

Pretpostavka o „prirodnosti“ zajedničkog smeštaja i održavanja kontakata kao najboljeg za svu decu je centralni, čak i „natkriterijum“, kada se donose odluke u oblasti smeštaja i kontakata. Iskustvo zajedničkog života sibringa je visoko rangiran kriterijum kada se donose odluke za sibringe u sve tri oblasti donošenja odluka (o smeštaju, kontaktima i stalnosti). Individualne potrebe i karakteristike dece (zdravstvene, obrazovne, razvojne potrebe, uzrast), karakteristike sibliškog odnosa, kao i sigurnost i bezbednost dece u ovom odnosu su još neki od kriterijuma koju učesnici i učesnice navode.

Iako je učešće dece u odlukama kroz obezbeđivanje “gledišta deteta” neophodan element u proceni i određivanju najboljih interesa deteta (General comment No. 14, 2013), rezultati ovog istraživanja pokazuju da je participacija dece nekonzistentno primenjena kao kriterijum u donošenju odluka za decu iz izabranih slučajeva.

Učesnici i učesnice istraživanja svoje odluke zasnivaju i na potencijalnim efektima ovih odluka, odnosno pretpostavljenoj dobrobiti ovih odluka za decu iz siblišne grupe (npr. ublažavanje trauma smeštaja, očuvanje porodičnih veza, životnog kontinuiteta i identiteta kroz zajednički smeštaj i kontakte ili povoljniji ishodi za decu koje nosi razdvajanje realizovanjem usvojenja).

Sa kojim se teškoćama stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva suočavaju kada procenjuju i određuju najbolje interese dece prilikom donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju?

Sva ograničenja i teškoće sa kojima se inače susreću stručni radnici i stručne radnice u radu reflektuju se i na procenu i određivanje najboljih interesa deteta prilikom donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju. Najčešće navedene teškoće su: nedostatak vremena, obim i raznovrsnost posla i nedovoljan broj stručnih radnika i stručnih radnica. Što se tiče specifičnih teškoća, učesnici i učesnice najviše identifikuju teškoće u sistemskim rešenjima i ograničene resurse koji onemogućavaju da odluke zasnovane na najboljim interesima dece sprovedu. Odluke se realizuju, a nekada i donose, u odnosu na to što postoji kao dostupno, a ne u odnosu na ono što je procenjeno kao najbolji interesi dece. Takođe, kao teškoća je identifikovan i raskorak između formalne „moći“ koju imaju stručni radnici i stručne radnice u donošenju odluka i suštinske „nemoći“ zbog nemogućnosti da te odluke sprovedu i neretko “prelivanje” moći” u donošenju odluka na hraniteljske i usvojiteljske porodice. Uz pojačan osećaj odgovornosti, koji se prepoznaje kod učesnika i učesnica istraživanja, sve navedene teškoće doprinose stvaranju osećaja neefikasnosti i bespomoćnosti kod stručnih radnika i stručnih radnica.

Šta treba da bude unapređeno u politikama, procedurama, praksi da bi se efikasnije primenjivao koncept najboljih interesa deteta kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?

Postoji nekoliko načina kojima se mogu obezbediti preduslovi da se koncept najboljih interesa deteta efikasnije primenjuje kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju. To su:

- Razvoj i integrisanje procedura koje se odnose na rad sa sibliškim grupama u standardne procedura u dečjoj zaštiti.
- Razvoj i unapređenje kapaciteta smeštaja prilagođenog sibliškim grupama.
- Podrška razvoju sibliških odnosa kroz unapređenje planiranja, organizacije i realizacije sibliških kontakata.
- Unapređenje sistema prikupljanja podataka, dokumentovanja i monitoringa dokumentovanja.
- Senzibilisanje potencijalnih usvoitelja za značaj sibliških odnosa.

Sve ovo biće detaljnije prikazano u nastavku u delu koji se odnosi na preporuke istraživanja.

Zaključak i preporuke

Istraživanje koje je predstavljeno u ovom radu bilo je usmereno na proces donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju. Cilj istraživanja bio je deskripcija i objašnjenje tog procesa, kao i prepoznavanje teškoća koje u tom procesu postoje. Istraživanje je obuhvatilo tri oblasti donošenja odluka: a) odluke o smeštaju dece iz sibliških grupa, b) odluke o uspostavljanju i načinu održavanja njihovih kontakata i c) odluke koja se tiče dostizanja stalnosti za decu iz sibliških grupa.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da je među stručnim radnicima i stručnim radnicama sibliški odnos visokocenjen i prepoznat kao vrednost sam po sebi. Ovaj subjektivni ugao posmatranja i značenja koja stručni radnici i stručne radnice pripisuju sibliškom odnosu u značajnoj meri usmerava njihovu procenu i određivanje najboljih interesa deteta u konkretnim slučajevima, i to više nego što to čine formalizovana procena i korišćenje instrumenata procene. U oblasti donošenja odluka o smeštaju i kontaktima sibliški odnos postoji kao „natkriterijum“ i vodi opštoj saglasnosti da su zajednički smeštaj i kontakti uvek i za sve slučajeve u skladu sa najboljim interesima svih siblišginga. Za razliku od te dve oblasti u kojima se procena i odlučivanje o najboljim interesima dece doživljavaju kao relativno jednostavne, oblast stalnosti je u tom pogledu najizazovnijia. U ovoj oblasti jasno do izražaja dolaze individualni interesi dece, dok sibliški odnos kao „natkriterijum“ gubi na značaju, što često vodi međusobno različitim ciljevima stalnosti za siblišginge.

Međutim, proces procene i određivanja najboljih interesa deteta pri donošenju odluka za braću i sestre na alternativnom staranju ne usmerava samo procena donosilaca odluka, već je glavna karakteristika ovog procesa usmerenost na dostupne resurse. Odluke se realizuju, a nekada i donose, u odnosu na to što postoji kao dostupno, a ne u odnosu na ono što je procenjeno kao najbolji interesi dece. Ovakve okolnosti imaju posledice za decu iz sibliških grupa (razdvajanje sibliških grupa, uticaj na mogućnost očuvanja sibliškog odnosa, različito usmeravanje toka zaštite dece iz iste sibliške grupe). Pored toga, ograničeni resursi vode i izraženom raskoraku između formalne „moći“ koju imaju stručni radnici i stručne radnice u donošenju odluka i suštinske „nemoći“ zbog nemogućnosti da te odluke sprovedu. Neretko posledica toga je „prelivanje moći“ na hraniteljske i usvojiteljske porodice koje, u skladu sa tim, imaju značajan uticaj i na samo donošenje odluka.

Takođe, rezultati istraživanja ukazuju na to da se u analiziranom procesu procene i određivanja najboljih interesa ne uzimaju u obzir svi relevantni elementi potrebni za donošenje odluke i da se ne slede sve preporučene procedure navedene u Opštem komentaru broj 14 Komiteta za prava deteta.

Iako je tema alternativnog staranja siblišginga istraživana i u drugim radovima (što je pokazano u pregledu literature), u ovom istraživanju se toj temi pristupa iz perspektive najboljih interesa deteta što predstavlja izvesnu novinu u ovoj oblasti. Potencijalni doprinos ovog rada je dvostruk. U teorijskom smislu on može biti od koristi svojim zapažanjima i uvidima o karakteristikama procesa donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju i može predstavljati polaznu osnovu za dalja i detaljnija istraživanja u okviru ove i srodnih tema (posebno u nacionalnom i regionalnom kontekstu). Pored toga, rad može da ima izvestan doprinos u poboljšanju prakse donošenja odluka i unapređenju kvaliteta alternativnog staranja siblišginga. Važna u tom smislu bila je i refleksija učesnika i učesnica istraživanja o rezultatima istraživanja i preliminarnim preporukama, jer je upravo ona pokazala da je i samo učešće u istraživanju već imalo pozitivan uticaj na njihovu profesionlanu praksu.

Upravo sa ciljem poboljšanja prakse donošenja odluka i unapređenja kvaliteta alternativnog staranja siblišginga, formirane su preporuke koje su zasnovane na nalazima istraživanja. Ove preporuke mogu doprineti i da se unapredi proces primene koncepta najboljih interesa deteta prilikom donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju i da se omogući da se te odluke sprovedu. Preporuke se odnose na unapređenje regulative i normativnog okvira za rad sa sibliškingim grupama na

alternativnom staranju, na unapređenja prakse donošenja odluka, kao i na naredna istraživanja u ovoj oblasti.

Značajno je napomenuti da je preduslov za ostvarivanje nekih od preporuka koje će biti navedene u nastavku otklanjanje teškoća sa kojima se stručni radnici i stručne radnice susreću u svom radu i koje nisu specifične samo za sibliško pitanje. Ove poteškoće su sveprisutne i sve vreme istraživanja su naglašavane kao dominantne u radu, a odnose se na nedostatak vremena usled obima posla i kompleksnosti slučajeva na kojima stručni radnici i stručne radnice rade. Za njihovo rešavanje neophodno bi bilo jačanje kapaciteta ljudskih resursa kroz povećan broj zaposlenih stručnih radnika i stručnih radnica što bi doprinelo raspodeli posla i njihovom rasterećenju u odnosu na broj predmeta. U odnosu na postojeći broj stručnih radnika i stručnih radnica, mogućnost poboljšanja prakse u radu sa sibliškim grupama, učesnici i učesnice u istraživanju prepoznaju jedino u reorganizovanju službi za decu i mlade u odnosu na oblasti rada (npr. rad sa decom bez roditeljskog staranja).

Razvoj i integrisanje procedura koje se odnose na rad sa sibliškim grupama u standardne procedura u dečjoj zaštiti

Rezultati ukazuju na to da su najbolji interesi složen i nedovoljno određen koncept što uz nepostojanje procedure za njegovu primenu vodi riziku od prevelike subjektivnosti u donošenju odluka za sibilinge na alternativnom staranju. Kako bi se omogućilo da se kroz primenu ovog pravnog standarda omogući poštovanje svih prava iz Konvencije o pravima deteta, neophodno je razviti specifičnije procedure kada je u pitanju primena najboljih interesa deteta u odlukama koje se donose za braću i sestre na alternativnom staranju. U skladu sa tim neophodno je:

- Kreiranje smernica ili protokola za procenu i određivanje najboljih interesa deteta na alternativnom staranju, u okviru toga i sibilinga na alternativnom staranju.
- Kreiranje smernica ili protokola za rad sa sibliškim grupama na alternativnom staranju.
- Unapređenje procene sibliških odnosa i korišćenja specifičnih tehnika procene za procenu sibliških odnosa.
- Razvoj procedura za reviziju sibliškog smeštaja sa naglaskom na obaveznost ispitivanja mogućnosti reunifikacije u slučaju odvojenog smeštaja.
- Razvoj jasne procedure monitoringa i evaluacija kontakata sibilinga na hraniteljstvu.

Realizacijom ovih preporuka bi se omogućilo da se u procesu procene najboljih interesa u odlukama koje stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva donose za braću i sestre na alternativnom staranju dosledno procenjuju svi relevantni elementi koji su navedeni u Opštem komentaru broj 14 Komiteta za prava deteta Ujedinjenih nacija kao potrebni za donošenje odluke (gledište svakog deteta; očuvanje porodičnog okruženja i održavanje odnosa; zaštitu i brigu koja je neophodna za detetovo blagostanje koje u širem smislu uključuje materijalne, fizičke, obrazovne i emocionalne potrebe, kao i potrebe za naklonošću i sigurnošću). Takođe, i da se u procesu određivanja najboljih interesa u odlukama koje stručni radnici i stručne radnice organa starateljstva donose za braću i sestre na alternativnom staranju dosledno slede preporučene procedure navedene u istom dokumentu (pravo deteta da izrazi sopstveno gledište; ustanovljavanje i razmatranje svih relevantnih činjenica; uvažavanja različitih percepcija vremena kod dece i odraslih; formulisanje pravnog obrazloženja; uspostavljanje mehanizama za preispitivanje i revidiranje odluke). Ovim preporukama bi se doprinelo i većoj individualizovanosti procene najboljih interesa deteta kada su u pitanju deca iz sibliških grupa. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da ta individualizovanost najčešće izostaje usled postojanja pretpostavke da su kontakti i smeštaj u najboljim interesima sve dece.

Unapređenje procene sibliških odnosa i korišćenje specifičnih tehnika procene za procenu sibliških odnosa moglo bi da pomogne u proceni značaja sibliškog odnosa za same sibilinge, te proceni

potencijalnih razloga za razdvajanje i lakšem donošenju odluka o načinu razdvajanja siblišne grupe kada je to neophodno.

Razvoj i unapređenje kapaciteta smeštaja prilagođenog sibliškim grupama

Rezultati ukazuju na to da kapaciteti smeštaja predstavljaju glavnu „pretnju“ najboljim interesima dece iz sibliških grupa jer ograničavaju mogućnost zajedničkog smeštaja siblišne i usmeravaju odluke koje se za ovu decu donose. Zbog toga je potrebno unaprediti postojeće kapacitete smeštaja kao i uvesti inovacije u ovoj oblasti. To podrazumeva uopšteno jačanje kapaciteta smeštaja za decu na alternativnom staranju, ali uz specifičnosti koje se odnose na siblišne:

- Kreiranje nacionalne kampanje sa ciljem regrutovanja i edukovanja specijalizovanih porodica za smeštaj sibliških grupa. U okviru toga i obezbeđivanje urgentnih hraniteljskih porodica za smeštaj sibliških grupa.
- Kreiranje obuka za aktuelne hranitelje o značaju sibliških odnosa za decu na alternativnom staranju.
- Obezbeđivanje dodatne stručne i materijalne podrške hraniteljskim porodicama koje brinu o sibliškim grupama.
- Unapređenje drugih oblika alternativnog staranja poput SOS dečjih sela koja omogućavaju smeštaj sibliškim grupama.
- Omogućavanje smeštaja sibliških grupa u prihvatilišta u ustanovama za smeštaj dece i mladih na teritoriji Grada Beograda bez obzira na uzrast dece iz sibliških grupa ili omogućavanje da se ovaj smeštaj omogući bar u prihvatilištu jedne od ustanova.

Evidentno je da bi se sprovođenjem ovih preporuka rešila jedna od najvećih teškoća koje su učesnici prepoznali, a to je zajednički smeštaj sibliških grupa kada je procenjeno da to jeste u skladu sa interesima dece. Čak i delimično sprovedene preporuke bi mogle da budu deo rešenja, jer uopštenim jačanjem kapaciteta porodičnog smeštaja, tj. povećanjem broja hraniteljskih porodica, stvorila bi se mogućnost da one budu slobodne ili namenski „čuvane“ za smeštaj sibliških grupa. Takođe, veći broj porodica znači i veću mogućnost izbora najadekvatnijih, koji prema zapažanjima učesnika i učesnica aktuelno izostaje.

Podrška razvoju sibliških odnosa kroz unapređenje planiranja, organizacije i realizacije sibliških kontakata

Rezultati pokazuju da iako su izuzetno retke situacije u kojim kontakti između siblišne koji nisu smešteni zajedno nisu u skladu sa njihovim najboljim interesima, to ne vodi automatski održavanju adekvatnih kontakata. Sva ograničenja sa kojima se susreću stručni radnici i stručne radnice u svom radu se reflektuju i na sibliško pitanje i kao rezultat toga kontakti često ostaju van fokusa rada stručnih radnika i stručnih radnica. Imajući u vidu da samo predvidivi, kontinuirani i kvalitetni kontakti doprinose dobrobiti dece, potrebno je unaprediti praksu planiranja i realizacije kontakata kroz:

- Standardizaciju planiranja sibliških kontakata i uvođenje dokumenta Plan kontakata u propisanu dokumentaciju čiji će deo biti i Plan sibliških kontakata.
- Razvoj jasne procedure monitoringa i evaluacija kontakata siblišne na hraniteljstvu.
- Kreiranje obuka za stručne radnike i stručne radnice o značaju sibliških odnosa za decu na alternativnom staranju.
- Razvoj usluga podrške za održavanje sibliških kontakata.

Iako planiranje sibliških kontakata, kada postoji u formi dokumenta, jeste najčešće deo Plana usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, 2008), na osnovu rezultata istraživanja se prepoznaje da je potrebno unaprediti i specifikovati planiranje sibliških kontakata. Kao što rezultati pokazuju, praksa planiranja kontakata je neujednačena, kao i način i učestalost njihovog održavanja. To decu iz sibliških grupa dovodi u neravnopravan položaj da ostvare pravo na održavanje kontakata koji su, prema procenama stručnih radnika i stručnih radnica, u skladu sa njihovim najboljim interesima. A kada se uzme u obzir uverenje učesnika i učesnica u ovom istraživanju da su podržani i negovani sibliški odnosi resurs za budućnost ovoj deci, ujednačavanje planiranja, organizacije i realizacije kontakata postaje još značajnije. Način za rasterećenje vidno opterećenog sistema dečje zaštite, koji doprinosi zanemarivanju teme sibliških kontakata, može biti uvođenje lokalnih usluga i programa za podršku sibliškim kontaktima i uključivanje nevladinog sektora u ovu oblast.

Unapređenje sistema prikupljanja podataka, dokumentovanja i monitoringa dokumentovanja

Neefikasan sistem evidencije dece na alternativnom staranju otežava spajanje sibliških grupa koje nisu ušle u isto vreme na smeštaj ili nemaju iskustvo zajedničkog života. Takođe, rezultati istraživanja ukazuju na to da postoji neujednačena praksa vođenja dokumentacije u dosijeima dece iz sibliških grupa, kao i da izostaje jasno dokumentovanje procesa donošenja odluka za braću i sestre na alternativnom staranju i kriterijuma na kojima su one zasnovane. Neadekvatno dokumentovanje može ugroziti transparentnost procesa procene i određivanja najboljih interesa deteta kada se donose odluke za braću i sestre i zbog toga je potrebno:

- Uspostavljanje efikasnog sistema evidencije o sibliškim na alternativnom staranju.
- Standardizacija dokumentovanja procene i određivanja najboljih interesa deteta.
- Standardizacija vođenja dokumentacije koja se odnosi na sibliškim na alternativnom staranju.

Efikasan sistem evidencije o sibliškim na alternativnom smeštaju može da omogući lakše spajanje dece na smeštaju ili povezivanjem kroz uspostavljanje kontakata. Takođe, ove preporuke bi mogle da vode i rešavanju pitanja neujednačene prakse vođenja dokumentacije na koju rezultati istraživanja ukazuju. Standardizacija dokumentacije u ovoj oblasti bi učinila transparentnijim proces donošenja odluka i kriterijuma na kojima su odluke zasnovane. Pored toga, jasne procedure i standardi bi mogli da doprinesu boljoj organizaciji naglašeno ograničenog vremena.

Senzibilisanje potencijalnih usvojitelja za značaj sibliških odnosa

Jedna od karakteristika dece koja smanjuje mogućnost usvojenja je pripadnost sibliškoj grupi. U skladu sa tim, za neku od dece iz sibliških grupa usvajanje predstavlja „pretnju“ za razdvajanje sibliške grupe prilikom usvajanja. Takođe, nespajanje sibliške grupe bilo u vidu obezbeđivanja zajedničkog smeštaja ili kontakata dok su deca na alternativnoj zaštiti jeste, takođe, posledica nepovoljne perspektive zajedničkog usvojenja.

Nedovoljan broj usvojiteljskih porodica, a posebno onih koje su spremne da usvoje sibliške grupe, ukazuje na to da je potrebno uvesti određene promene u praksu usvojenja kako bi se povećale mogućnosti za zajedničko usvajanje dece iz sibliških grupa ili održavanje ove veze nakon usvajanja ukoliko deca nisu usvojena zajedno. Efikasnija praksa usvojenja bi dovela i do „oslobađanja“ kapaciteta postojećih hraniteljskih porodica koje, kao što je navedeno, za neku decu predstavljaju dugoročno rešenje smeštaja usled neadekvatnog planiranja stalnosti. Zbog svega navedenog u ovoj oblasti preporuke su usmerene na:

- Integrisanje teme značaja sibliških odnosa i značaja održavanja kontakata nakon usvojenja u Program pripreme za potencijalne usvojitelje.
- Kreiranje obuka za aktuelne usvojitelje iz Jedinstvenog ličnog registra usvojenja na temu značaja sibliških odnosa.
- Usvajanje zakonskih rešenja koja bi usvojenoj deci obezbedila pravo na kontakt sa siblizima (i drugim značajnim osobama) nakon usvojenja.

Sadašnji program obuke za potencijalne usvojitelje nije standardizovan, postoje samo tematske celine koje su propisane kao obavezne (Pravilnik o programu pripreme za usvojenje, 2005), ali realizatori i realizatorke programa odlučuju na koji način će program biti sproveden. Tema sibliških odnosa može biti obrađena u okviru tematske celine „Detetova prošlost, identitet i druga pitanja vezana za usvojenje“, ali nije poznato u praksi u kojoj meri zaista i jeste. Iz ovih razloga uvođenje ove tematske celine u program obuke bi moglo biti efikasan način da se potencijalni usvojitelji senzibiliju za usvojenje sibliških grupa. Kreiranjem obuke za aktuelne usvojitelje iz Jedinstvenog ličnog registra usvojenja mogao bi se ostvariti isti cilj.

Kada je u pitanju održavanja kontakata sa siblizima i drugim značajnim osobama, aktuelna zakonska rešenja predviđaju pravo deteta da održava lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi kao i sa srodnicima i drugim licima sa kojim ga vezuje posebna bliskost (Porodični zakon, 2005, čl. 61). S obzirom na to da ovo pravo nije specifikovano za decu koja su usvojena, ovaj kontakt je prepušten isključivo odluci usvojitelja (s obzirom na to da se činom usvojenja sva roditeljska prava „prenose“ na usvojitelje). Ne postoji čak ni zakonski obavezna preporuka službenog lica organa starateljstva usvojiteljima da nastave održavanje odnosa deteta sa članovima biološke porodice i drugim bliskim osobama, ukoliko to nije u suprotnosti sa najboljim interesima deteta, kao što na primer postoji kada je saopštavanje istine o poreklu u pitanju (Pucarević i Skrobić, 2017). Praksa o kojoj govore učesnici i učesnice istraživanja pokazuje da, iako usvojitelji najčešće dobijaju informacije o siblizima deteta, usvojenje ipak za veliki broj dece nosi rizik za prekid ili neuspotavljanje kontakata, i zbog toga bi ovakva zakonska rešenja bila korisna.

Naredna istraživanja u oblasti alternativnog staranja siblinga

Ovo je prvo istraživanje u Srbiji čija su centralna tema braća i sestre na alternativnom staranju. Iako se istraživanje pre svega bavilo najboljim interesima deteta u donošenju odluka za sibilinge, dobijeni rezultati nas upoznaju i sa drugim aspektima alternativne zaštite siblinga. Istraživanja u ovoj oblasti je potrebno nastaviti kako bi potencijalne promene bile zasnovane na dokazima. Neka od narednih istraživanja mogu biti usmerena na:

- Uključivanje u istraživanje dece i mladih na alternativnom staranju koji su članovi sibliških grupa kako bi se dobila njihova gledišta u odnosu na donete odluke, na mogućnost učestvovanja u donošenju odluka, ali i kako bi se istražili ishodi donetih odluka.
- Uključivanje u istraživanje odraslih koji su kao deca bili na alternativnom staranju (zajedno ili razdvojeni od siblinga) kako bi se razumela njihova perspektiva u odnosu na “sibliškog pitanje”, kao i ishodi smeštaja i donetih odluka.
- Uključivanje kreatora politika i praksi u istraživanja kako bi se dobila njihova gledišta o sibliškom pitanju u alternativnoj zaštiti, o procedurama i mehanizmima koji treba da obezbede da donete odluke budu u skladu sa najboljim interesima deteta i preprekama koje postoje.

Ograničenja istraživanja

Svi slučajevi su analizirani u okviru dve oblasti donošenja odluka (o smeštaju i stalnosti), a kada deca nisu bila smeštena zajedno i u oblasti kontakata. Sve odluke o kojima je bilo reči nisu aktuelno donošene u svakom ispitanom slučaju, te vođenje intervjua o ovim odlukama nosi neke prepoznate rizike retrospektivnih intervjua (Yates, 2015). Ne postoji pouzdan način da se utvrdi da li su stručni radnici tokom intervjua tačno predstavljali šta se događalo i „šta su zaista mislili“ tokom donošenja odluka (Yates, 2015, pp. 279). Moji utisci su iskrenost u odgovorima učesnika i spremnost da prepoznaju i ukažu i na nepravilnosti i greške u sopstvenom radu iako ovo istraživanje nije imalo za cilj utvrđivanje ispravnosti ili neispravnosti donetih odluka, već sam proces donošenja odluka. Međutim, sve ovo ne znači da učesnici nisu „filtrirali“ svoje prikaze donošenja odluka. Njihovi okviri (engl. frames) koji su uticali na donošenje odluke mogli su uticati i na njeno predstavljanje tokom intervjua.

U 8 od 26 izabranih slučajeva učesnici i učesnice u istraživanju nisu bili od početka voditelji slučaja za decu iz sibliških grupa, što može ukazati na nepotpunost nekih odgovora. Oni najčešće nisu učestvovali samo u donošenju odluka o smeštaju, dok u ostalim odlukama jesu. Međutim, ako se uzme u obzir da se, prema rezultatima ovog istraživanja, te odluke najlakše donose i da se polazi od pretpostavke zajedničkog smeštaja (sem u slučaju ograničenih resursa), to relativizuje ovo ograničenje.

Uzorak učesnika i učesnica i izabranih slučajeva nisu slučajni i reprezentativni, te se ovi rezultati ne mogu generalizovati na sve sibilinge u alternativnoj zaštiti. Dobrovoljnost učešća u istraživanju bio je jedan od glavnih principa istraživanja. Takođe, učesnici i učesnice su imali mogućnost da sami izaberu slučaj i/ili slučajeve za analizu, što je ostavljalo mogućnost formiranja različitih, neujednačenih kriterijuma izbora.

Uzorkom nisu obuhvaćeni centri za socijalni rad sa severa Republike Srbije, odnosno sa područja Autonomne Pokrajine Vojvodine. Uključivanje stručnih radnika i stručnih radnica bilo je planirano u sklopu teorijskog uzorkovanja i uključivanja novih učesnika i učesnica ali, kao što je objašnjeno u delu o regrutovanju uzorka, to nije sprovedeno zbog nepovoljne epidemiološke situacije. Njihovo uključivanje bi moglo da ukaže na postojanje eventualnih teritorijalnih razlika u ovoj oblasti.

U ovom istraživanju nije bilo predviđeno uključivanje same dece iz sibliških grupa kao učesnika istraživanja. To je moglo da bude značajno, a posebno u delu istraživanja mogućnosti njihove participacije u donošenju odluka koja se sve vreme naglašava kao neodvojiv deo procene i određivanja najboljih interesa deteta.

I pored navedenih ograničenja, ovo istraživanje donosi prve uvide o procesu donošenja odluka za sibilinge na alternativnom staranju kao i o primeni koncepta najboljih interesa deteta pri donošenju ovih odluka. Ovi uvidi mogu biti značajni za dalju praksu alternativne zaštite dece, a i otvaraju pitanja za dalja istraživanja.

Literatura

- Ajduković, D. (1996). Izvori profesionalnog stresa i sagorijevanja pomagača. U M. Ajduković & D. Ajduković (Ur.), *Pomoć i samopomoć u skrbi za mentalno zdravlje pomagača* (pp. 29–37). Društvo za psihološku pomoć.
- Akin, B. A. (2011). Predictors of foster care exits to permanency: A competing risks analysis of reunification, guardianship, and adoption. *Children and Youth Services Review*, 33(6), 999–1011. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.01.008>
- Albert, V. N., & King, W. C. (2008). Survival Analyses of the Dynamics of Sibling Experiences in Foster Care. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 89(4), 533–541. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.3819>
- Brodzinsky, D. (2009). The Experience of Sibling Loss in the Adjustment of Foster and Adopted Children. In D. N. Silverstein & S. Livingston Smith (Eds.), *Siblings in adoption and foster care : traumatic separations and honored connections* (pp. 43–56). Praeger Publishers.
- Burgund, A. (2016). *Uticaj ličnih i sredinskih faktora na mlade u procesu prirpeme za napuštanje alternativnog staranja* [Doktorska disertacija].
- Cantwell, N. (2014). *The best interests of the child in intercountry adoption*. UNICEF Office Of Research.
- Cantwell, N., Davidson, J., Elsley, S., Milligan, I., & Quinn, N. (2012). *MOVING FORWARD: Implementing the “Guidelines for the Alternative Care of Children” In association with Supported by*. <https://www.relaf.org/materiales/Moving-forward-implementing-the-guidelines-ENG.pdf>
- Cardona Llorens, J. (2016). Presentation of General Comment No. 14: strengths and limitations, points of consensus and dissent emerging in its drafting. In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 11–17). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory : methods for the 21st century*. Sage.
- Child Welfare Information Gateway. (2013). *Sibling issues in foster care and adoption*.
- Child Welfare Information Gateway. (2018). *Placement of Children With Relatives*. <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/placement.pdf>
- Child Welfare Information Gateway. (2020). *Sibling Issues in Foster Care and Adoption*. <https://www.childwelfare.gov/pubpdfs/siblingissues.pdf>
- Connor, S. (2005). *INFORMATION PACKET: Siblings in Out-of-Home Care*. National Resource Center for Family- Centered Practice and Permanency Planning, Hunter College School of Social Work. http://www.hunter.cuny.edu/socwork/nrcfcpp/downloads/information_packets/siblings.pdf
- Convention on protection of children and co-operation in respect of intercountry adoption, (1993). <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=69>
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against, (1979). <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities, (2006). https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf.pdf
- Cooper, A. (2013). *An Exploration of Sibling Contact for Children in Foster Care A Retrospective Study of Adults formerly in Foster Care in Waterford*. https://www.ucc.ie/en/media/academic/appliedsocialstudies/2013_AmandaCooper.pdf
- Council of Europe. (2016). Introduction. In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 5–7). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (2nd ed.)*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design : choosing among five approaches (2nd ed.)*. Sage Publications.

- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry & research design : choosing among five approaches (3rd ed.)*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (4th ed.)*. Sage Publications.
- Crotty, M. (1998). *The foundations of social research: meaning and perspective in the research process*. Sage.
- Drapeau, S., Simard, M., Beaudry, M., & Charbonneau, C. (2000). Siblings in Family Transitions*. *Family Relations*, 49(1), 77–85. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2000.00077.x>
- Družić Ljubotina, O., & Friščić, L. (2014). Profesionalni stres kod socijalnih radnika: izvori stresa i sagorijevanje na poslu. *Annual of Social Work*, 21(1), 5–32. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i1.10>
- Families SA. (2009). *Clinical guidelines for undertaking psychological assessments with Aboriginal Families within Families SA*. Department for Families and Communities.
- Fierens, J. (2016). Alpha ursae minoris – The North Star and the child’s best interests among competing interests. In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 36–39). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Folman, R. D. (1998). “I Was Taken.” *Adoption Quarterly*, 2(2), 7–35. https://doi.org/10.1300/j145v02n02_02
- Font, S. A., & Gershoff, E. T. (2020). Foster Care and Best Interests of the Child. In *SpringerBriefs in Psychology*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-41146-6>
- Fostering Connections to Success and Increasing Adoptions Act of 2008, (2008). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-110publ351/pdf/PLAW-110publ351.pdf>
- Freeman, M. D. A. (2007). *Article 3 : the best interests of the child*. Martinus Nijhoff.
- General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), (2013). https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf
- Groza, V., Maschmeier, C., Jamison, C., & Piccola, T. (2003). Siblings and Out-of-Home Placement: Best Practices. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 84(4), 480–490. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.136>
- Halpern, D. F. (2009). Full, Half, Step, Foster, Adoptive, and Other: The Complex Nature of Sibling Relationships. In D. N. Silverstein & S. Livingston Smith (Eds.), *Siblings in adoption and foster care : traumatic separations and honored connections* (pp. 1–11). Praeger Publishers.
- Hatch, J. A. (2002). *Doing qualitative research in education settings*. State University Of New York Press.
- Hegar, R. L. (2005). Sibling placement in foster care and adoption: An overview of international research. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 717–739. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.12.018>
- Hegar, R. L., & Rosenthal, J. A. (2011). Foster children placed with or separated from siblings: Outcomes based on a national sample. *Children and Youth Services Review*, 33(7), 1245–1253. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.02.020>
- Herrick, M. A., & Piccus, W. (2005). Sibling connections: The importance of nurturing sibling bonds in the foster care system. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 845–861. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.12.013>
- Howe, N., & Recchia, H. (2014). Sibling Relationships as a Context for Learning and Development. *Early Education and Development*, 25(2), 155–159. <https://doi.org/10.1080/10409289.2014.857562>
- James, S., Monn, A. R., Palinkas, L. A., & Leslie, L. K. (2008). Maintaining sibling relationships for children in foster and adoptive placements. *Children and Youth Services Review*, 30(1), 90–106. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2007.07.001>
- Jeđud, I. (2007). Alisa u zemlji čuda - kvalitativna metodologija i metoda utemeljene teorije. *Hrvatska Revija Za Rehabilitacijska Istraživanja*, 43(2), 83–101.

- Jensdóttir, R. (2016). The concept of the child's best interests in the work of the Council of Europe. In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 81–85). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Keddell, E. (2016). Interpreting children's best interests: Needs, attachment and decision-making. *Journal of Social Work*, 17(3), 324–342. <https://doi.org/10.1177/1468017316644694>
- Khazova, O. (2016). Interpreting and applying the best interests of the child: the main challenges. In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 27–30). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Kosonen, M. (1996). Siblings as Providers of Support and Care during Middle Childhood: Children's Perceptions. *Children & Society*, 10(4), 267–279. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.1996.tb00595.x>
- Kosonen, M. (1996). Maintaining Sibling Relationships--Neglected Dimension in Child Care Practice. *British Journal of Social Work*, 26(6), 809–822. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjsw.a011161>
- Lansdown, G. (2016). Best interests of the child and the right to be heard. In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 31–35). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Leathers, S. J. (2005). Separation from siblings: Associations with placement adaptation and outcomes among adolescents in long-term foster care. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 793–819. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.12.015>
- Linares, L. O., Li, M., Shrout, P. E., Brody, G. H., & Pettit, G. S. (2007). Placement shift, sibling relationship quality, and child outcomes in foster care: A controlled study. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 736–743. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.4.736>
- Livingston Smith, S. (2009). Siblings in Foster Care and Adoption: What We Know from Research. In D. N. Silverstein & S. Livingston Smith (Eds.), *Siblings in adoption and foster care : traumatic separations and honored connections* (pp. 13–26). Praeger Publishers.
- Lundström, T., & Sallnäs, M. (2012). Sibling contact among Swedish children in foster and residential care—Out of home care in a family service system. *Children and Youth Services Review*, 34(2), 396–402. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.11.008>
- McAdam, J. (2006). Seeking Asylum under the Convention on the Rights of the Child: A case for Complementary Protection. *The International Journal of Children's Rights*, 14(3), 251–274. <https://doi.org/10.1163/157181806778458130>
- Mcdowall, J. J. (2015). *Sibling placement and contact in out-of-home care*. Policy And Advocacy Unit, Create Foundation.
- Meakings, S., Sebba, J., Luke, N., & Fostering, I. (2017). *What is known about the placement and outcomes of siblings in foster care?* The Rees Centre.
- Miron, D., Sujana, A., & Middleton, M. (2013). Considering the best interests of infants in foster care placed separately from their siblings. *Children and Youth Services Review*, 35(9), 1385–1392. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.05.008>
- Nacrt zakona o pravima deteta i zaštitniku prava deteta- Tekst propisa, (2019). <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/070619/070619-vest15.html>
- National Resource Center for Foster Care and Permanency Planning Hunter College School of Social Work. (2013). *Sibling Practice Curriculum Module 1: The Issues*. <http://www.hunter.cuny.edu/socwork/nrcfcpp/downloads/nrcfcpp-sibling-curriculum-module1.pdf>
- Nyman, J. (2016). What is the input by children and young people in implementing their best interests? In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 93–95). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Office of the Guardian for Children and Young People. (2011). *Report on the inquiry into what children say about contact with their siblings and the impact sibling contact has on wellbeing*. Office of the Guardian for Children and Young People.
- Ofsted. (2009). *Keeping in touch A report of children's experience by the Children's Rights Director*

- for England. <https://dera.ioe.ac.uk/10952/1/Keeping%20in%20touch.pdf>
- Ofsted. (2014). *Children's care monitor 2013/14, Children on the state of social care in England*. Office of the Children's Rights Director Ofsted. <https://dera.ioe.ac.uk/19818/1/Children's%20care%20monitor%20201314.pdf>
- Patton, W. W. (2009). The Rights of Siblings in Foster Care and Adoption: A Legal Perspective. In D. N. Silverstein & S. Livingston Smith (Eds.), *Siblings in adoption and foster care : traumatic separations and honored connections* (pp. 57–68). Praeger Publishers.
- Pecora, P. J. (2010). *What works in foster care? : key components of success from the Northwest Foster Care Alumni Study*. Oxford University Press.
- Породични закон, (2005). <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Porodicni%20zakon.pdf>
- Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад, (2008). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2008/59/1/reg>
- Pravilnik о hraniteljstvu, (2008). https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_hraniteljstvu.html
- Правилник о програму припреме за усвојење, (2005). <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1712/pravilnik-o-programu-pripreme-za-usvojenje.pdf>
- Pucarević, B. i Skrobić, Lj. (2018). Značaj porodičnog zakona u očuvanju identiteta usvojene dece. U M. Draškić, N. Šarkić, & J. Arsić (Ur.), *Porodični zakon- dvanaest godina posle* (str. 187–199). Pravni fakultet Univerzitet Union u Beogradu.
- Републички завод за социјалну заштиту. (2019). *Синтетизовани извештај о раду центара за породични смештај и усвојење за 2018. годину*. Републички завод за социјалну заштиту. <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1875/izvestaj-o-radu-centara-za-porodicni-smestaj-i-usvojenje-za-2018.pdf>
- Републички завод за социјалну заштиту. (2021). *Деца у систему социјалне заштите 2020*. Републички завод за социјалну заштиту. <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2158/deca-u-sistemu-socijalne-zastite-2020.pdf>
- Републички завод за статистику. (2014). *Породице с децом, подаци по општинама и градовима*. Републички завод за статистику. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2014/Pdf/G20144005.pdf>
- Republički zavod za statistiku. (2021). *Starosna piramida stanovništva | Republički zavod za statistiku Srbije*. Stat.gov.rs. <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/vizuelizacija/interaktivni-grafikoni/mapa>
- Richardson, S. M., & Yates, T. M. (2014). Siblings in foster care: A relational path to resilience for emancipated foster youth. *Children and Youth Services Review*, 47, 378–388. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2014.10.015>
- Schweiger, W. K., & O'Brien, M. (2005). Special Needs Adoption: An Ecological Systems Approach. *Family Relations*, 54(4), 512–522. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2005.00337.x>
- Sharpe, R. (2014). *Together or apart? An analysis of social workers' decision-making when considering the placement of siblings for adoption or foster care*. [PhD Thesis].
- Shlonsky, A., Bellamy, J., Elkins, J., & Ashare, C. J. (2005). The other kin: Setting the course for research, policy, and practice with siblings in foster care. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 697–716. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2004.12.019>
- Shlonsky, A., Webster, D., & Needell, B. (2003). The Ties That Bind. *Journal of Social Service Research*, 29(3), 27–52. https://doi.org/10.1300/j079v29n03_02
- Silverstein, D. N., & Livingston Smith, S. (2009). Practice Strategies to Preserve Sibling Relationships. In D. N. Silverstein & S. Livingston Smith (Eds.), *Siblings in adoption and foster care : traumatic separations and honored connections* (pp. 123–137). Praeger Publishers.
- Skivenes, M. (2010). Judging the Child's Best Interests. *Acta Sociologica*, 53(4), 339–353. <https://doi.org/10.1177/0001699310379142>

- Скробић, Љ. (2014). *Контакти деце на хранитељству са родитељима и сродницима* [Мастер рад].
- Skrobić, Lj., Pucarević, B. i Jauković, T. (2015). Podrška razvoju sibliških odnosa dece na hraniteljstvu. *Socijalna Misao*, 87(3), 121–133.
- Smith, M. (1996). An exploratory survey of foster mother and caseworker attitudes about sibling placement. *Child Welfare*, 75(4), 357–375.
- Smith, M. C. (1998). Sibling placement in foster care: An exploration of associated concurrent preschool-aged child functioning. *Children and Youth Services Review*, 20(5), 389–412. [https://doi.org/10.1016/s0190-7409\(98\)00014-0](https://doi.org/10.1016/s0190-7409(98)00014-0)
- SOS Children's Villages International. (2012). *Because we are sisters and Brothers Sibling relations in alternative care*. SOS Children's Villages International. <https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/dbf1ad1a-d04d-43ae-95d7-721abb6052bc/SiblingsBrochure-WEB-EN.pdf?ext=.pdf>
- Staff, I., & Fein, E. (1992). Together or separate: A study of siblings in foster care. *Child Welfare: Journal of Policy, Practice, and Program*, 71(3), 257–270. APA PsycInfo.
- Tarren-Sweeney, M., & Hazell, P. (2005). The mental health and socialization of siblings in care. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 821–843. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.12.014>
- The Charter of Fundamental Rights of the European Union, (2009). https://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/european_government/eu_law/charter_of_fundamental_rights.html
- The United Nations Declaration on the Rights of the Child, (1959). <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf>
- Timberlake, E., & Hamlin, E. (1982). The sibling group: a neglected dimension of placement. *Child Welfare*, 61(8), 545–552.
- Topolovčan, T. (2017). Utemeljena teorija u istraživanjima odgoja i obrazovanja. U S. Opić, B. Bognar i S. Ratković (Ur.), *Novi pristupi metodologiji istraživanja odgoja* (str. 129–149). Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- UN Guidelines for the Alternative Care of Children, (2009). <https://digitallibrary.un.org/record/673583>
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2008). *UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/protection/children/4566b16b2/unhcr-guidelines-determining-best-interests-child.html>
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2021). *2021 UNHCR Best Interests Procedure Guidelines: Assessing and Determining the Best Interests of the Child*. Refworld; UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). <https://www.refworld.org/docid/5c18d7254.html>
- Convention on the Rights of the Child, (1989). <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
- Van Hooijdonk, E. (2016). Children's best interests: a discussion of commonly encountered tensions. In M. Sormunen (Ed.), *The best interests of the child – A dialogue between theory and practice* (pp. 40–44). Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/1680657e56>
- Vilig, K. (2016). *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*. Clio.
- Vlašковић, V. (2014). *Načelo najboljeg interesa deteta u porodičnom pravu* [Doktorska disertacija].
- Webster, D., Shlonsky, A., Shaw, T., & Brookhart, M. A. (2005). The ties that bind II: Reunification for siblings in out-of-home care using a statistical technique for examining non-independent observations. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 765–782. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.12.016>
- Whelan, D. J. (2003). Using attachment theory when placing siblings in foster care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 20(1), 21–36. <https://doi.org/10.1023/a:1021463302680>
- White, L. (2001). Sibling Relationships Over the Life Course: A Panel Analysis. *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 555–568. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00555.x>

- Whiteman, S. D., McHale, S. M., & Soli, A. (2011). Theoretical Perspectives on Sibling Relationships. *Journal of Family Theory & Review*, 3(2), 124–139. <https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2011.00087.x>
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology : adventures in theory and method*. Open University Press.
- Wise, S. (2011). *All together now: Research examining the separation of siblings in out-of-home care*. Anglicare Victoria.
- Wojciak, A. S. (2016). “It’s complicated.” Exploring the meaning of sibling relationships of youth in foster care. *Child & Family Social Work*, 22(3), 1283–1291. <https://doi.org/10.1111/cfs.12345>
- Wojciak, A. S., McWey, L. M., & Helfrich, C. M. (2013). Sibling relationships and internalizing symptoms of youth in foster care. *Children and Youth Services Review*, 35(7), 1071–1077. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.04.021>
- Wulczyn, F., & Zimmerman, E. (2005). Sibling placements in longitudinal perspective. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 741–763. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.12.017>
- Yates, P. (2015). “Better Together”: A grounded theory study of social worker decision making in cases involving sexual behaviour between siblings [PhD Thesis].
- Zakon o ratifikaciji konvencije ujedinjenih nacija o pravima deteta, (1990). https://www.minljmpdd.gov.rs/doc/ljudska-prava/prava-deteta/1.1.zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_pravima_deteta.pdf
- Žegarac, N. (2014). *U lavirintu socijalne zaštite : pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju*. Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žegarac, N. (2015). *Od problema do prilika u vođenju slučaja : priručnik za praktičare*. Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žegarac, N. i Burgund, A. (2014). Kvalitet dokumentacije centra za socijalni rad o deci na smeštaju. U N. Žegarac (Ur.), *U lavirintu socijalne zaštite- Pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* (str. 251–266). Univerzitet u Beogradu- Fakultet političkih nauka. https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2018-08/U_lavirintu_socijalne_zastite.pdf
- Žegarac, N., Vlahović, V., Đorđević, Lj., & Dražović, S. (2016). *Smernice za planiranje stalnosti u centrima za socijalni rad Ima deteta*. UNICEF Srbija. <https://www.unicef.org/serbia/media/5606/file/Smernice%20za%20planiranje%20stalnosti%20u%20centrima%20za%20socijalni%20rad.pdf>
- Žegarac, N. i Krnjajić, Z. (Ur.). (2019). *Hraniteljstvo i dobrobit adolescenata, Istraživanje za unapređenje politika i praksi*. Univerzitet u Beogradu- Fakultet političkih nauka.

Prilozi

Prilog 1

PROTOKOL ZA INTERVJU

I UVOD

1. Definicija braće i sestara (Ko su prema Vašem mišljenju braća i sestre? U odnosu na koju decu ogran starateljstva tako postupa kada se donose odluke o smeštaju, kontaktima i stalnosti?)
2. Kada govorimo o braći i sestrama na alternativnom staranju, kako biste uopšteno opisali šta su najbolji interesi deteta (NID)?
3. Koji dokumenti, smernice, instrumenti se koriste kada se procenjuju i određuju NID dece na alternativnom staranju? Koje smatrate najkorisnijim, koje najčešće koristite kada su u pitanju braća i sestre na alternativnom staranju?
4. Koja od obuka koje ste prošli je najviše bila relevantna za ovu temu?
5. Kako biste (ukratko) opisali ovaj slučaj (ključne okolnosti, događaji, karakteristike deteta, karakteristike sibliškog odnosa)?
6. Koja je vaša uloga u slučaju?

II ODLUKE

1. Odluka o smeštaju

- 1.1. Kako je doneta odluka o smeštaju? Možete li da opišete taj proces?
kako je baš to odlučeno? kako ste znali da je to NID?
(Ko je bio uključen u donošenje ove odluke? Koje su sve opcije bile razmatrane? Kako ste prilikom smeštaja procenili i odlučili šta je NID ovih sibliinga (deteta o čijem slučaju pričamo)? Kako procenjujete ovu odluku u kontekstu NID braće i sestara- da li je zasnovana na NID)?
- 1.2. Koji su elementi bili razmatrani korišćeni i na koji način kao relevantni u proceni NID?
(„Težina“ jednih u odnosu na druge? Na osnovu kojih kriterijuma je određeno šta jesu NID?)
- 1.3. Na koji način su bile prikupljene informacije koje su bile značajne za donošenje ove odluke?
- 1.4. Da li ste razmatrali moguće posledice ove odluke u kontekstu NID sibliinga?
- 1.5. Da li je u nekom trenutku revidirana odluka?

1.6. Da li postoje neke specifičnosti NID kada govorimo o smeštaju braće i sestara u različite forme alternativnog staranja?

1.7. Koje su inače situacije kada se braća i sestre smeštaju zajedno, a kada ne?

(Šta su razlozi za to? Da li je razlog tome NID jednog ili više dece ili ne? U slučajevima kada siblińska grupa mora da se razdvoji, kako procenjujete ko će ići zajedno, a ko ne? Šta kad deca ne uđu u isto vreme? Da li se razmišlja o reunifikaciji i kada? Šta se dešava u situacijama kada deca menjaju smeštaj u kontekstu NID siblińska na smeštaju?)

2. Odluka o kontaktima (ako je relevantno, tj. ako su razdvojeni)

2.1. Kako je doneta odluka o kontaktima? Možete li da opišete taj proces?

(Ko je bio uključen u donošenje ovih odluka? Kako ste procenili i odlučili šta je NID ovih siblińska u oblasti kontakata? Kako procenjujete ovu odluku u kontekstu NID braće i sestara- da li je zasnovana na NID?)

2.2. Koji su elementi bili korišćeni i na koji način u proceni NID?

(„Težina“ jednih u odnosu na druge? Na osnovu kojih kriterijuma je određeno šta jesu NID?)

2.3. Na koji način su bile prikupljene informacije koje su bile značajne za donošenje ove odluke?

2.4. Da li ste razmatrali moguće posledice ove odluke u kontekstu NID siblińska?

2.5. Da li je u nekom trenutku revidirana odluka?

2.6. Da li postoje neke specifičnosti NID kada govorimo o kontaktima braće i sestara u različitim formama alternativnog staranja?

2.7. Koje su inače situacije kada braća i sestre nisu zajedno na smeštaju a nemaju kontakte?

(Šta su razlozi za to? Da li je razlog tome NID jednog ili više dece ili ne?)

3. Odluka koja se tiče dostizanja stalnosti

3.1. Šta je cilj stalnosti za ovo dete?

(Ko je bio uključen u donošenje ove odluke? Kako ste procenili i odlučili šta je NID? Kako inače procenjujete ovu odluku u kontekstu NID braće i sestara- da li je zasnovana na NID?)

3.2. Koji su elementi bili u proceni NID?

(„Težina“ jednih u odnosu na druge? Na osnovu kojih kriterijuma je određeno šta jesu NID?)

3.3. Na koji način su bile prikupljene informacije koje su bile značajne za donošenje ove odluke?

3.4. Da li ste razmatrali moguće posledice ove odluke u kontekstu NID siblińska?

3.5. Da li je u nekom trenutku revidirana odluka?

3.6. Da li postoje neke specifičnosti NID kada govorimo o dostizanju stalnosti za braću i sestre u različitim formama alternativnog staranja?

(Kada je cilj stalnosti za decu iz siblišne grupe isti, kada ne? Šta su razlozi za to? Da li je razlog tome NID jednog ili više dece ili ne?)

III TEŠKOĆE

1. Koliko je bilo teško proceniti i odlučiti o NID kada ste donosili ove odluke? Sa kojim ste se teškoćama suočavali kada ste procenjivali i određivali NID?
2. Sa kojim se teškoćama inače susrećete? (Ukoliko ne pomenu pitati za teškoće u oblasti organizacionih faktora i okolnosti (malo vremena za donošenje odluka, preopterećenost poslom, veliki broj predmeta), nedostupnost jasnih smernica na srpskom jeziku, konflikt najboljih interesa braće i sestara)
3. Da li su u ovom slučaju postojale situacije kada su najbolji interesi sibliinga bili suprotstavljeni i na koji način se te situacije razrešavaju (i u konkretnom slučaju i inače)?
4. Da li je bilo nekih područja neslaganja ili poteškoća u donošenju ovih odluka između različitih stručnih radnika? Koje su bile dileme? Na koji način se reaguje kada postoji neslaganje između različitih stručnih radnika šta je NID jednog deteta ili više dece u siblišnoj grupi?

IV PREPORUKE

1. Šta treba da bude unapređeno (u politikama, procedurama i praksi) da bi se efikasnije primenjivao koncept NID kada se donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?
2. Šta bi Vama olakšalo proces procene i određivanje NID za braću i sestre na alternativnom staranju? Koja znanja bi pomogla?
3. Šta biste poručili drugim voditeljima slučaja koji donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju?

V ZATVARANJE

1. Kako ste se osećali zbog donetih odluka? Kako se osećate sada kada razmišljate o ovom slučaju u kontekstu NID sibliinga?
2. Kakav je uticaj ovih odluka bio na decu iz siblišne grupe?
3. Postoji li nešto drugo o ovom slučaju ili radu u ovoj oblasti da je povezano sa NID sibliinga što smatrate važnim, a da Vas nisam pitala?

Prilog 2

PROTOKOL ZA ANALIZU DOKUMENTACIJE

1. Pol deteta:
  - a. muški
  - b. ženski

2. Uzrast deteta:
3. Nacionalnost:
4. Veličina siblišne grupe (samo broj sibliha koji su na alternativnom staranju):
5. Dužina smeštaja:
6. Uzrast deteta prilikom prvog smeštaja:

7. Da li je bilo promene smeštaja?
  - a. da (kada):
  - b. ne

8. Vrsta smeštaja:
  - a. NP - nema podataka
  - b. ustanova za smeštaj dece i omladine
  - c. ustanova za smeštaj dece i omladine ometene u razvoju
  - d. hraniteljska porodica
  - e. srodnička porodica
  - f. vaspitna ustanova
  - g. drugo

9. Da li je dete smešteno u istu porodicu / ustanovu sa braćom i sestrama?
  - a. NP
  - b. Nije sa siblihima, bez obrazloženja
  - c. Nije sa siblihima, razlozi:
  - d. Sa delom sibliha, razlozi:
  - e. Sa svim siblihima

10. Smeštaj drugih braće i sestara (sibling 1):

- a. NP - nema podataka
- b. ustanova za smeštaj dece i omladine
- c. ustanova za smeštaj dece i omladine ometene u razvoju
- d. hraniteljska porodica
- e. srodnička porodica
- f. vaspitna ustanova
- g. drugo

11. Smeštaj drugih braće i sestara (sibling 2):

- a. NP - nema podataka
- b. ustanova za smeštaj dece i omladine
- c. ustanova za smeštaj dece i omladine ometene u razvoju
- d. hraniteljska porodica
- e. srodnička porodica
- f. vaspitna ustanova
- g. drugo

12. Smeštaj drugih braće i sestara (sibling 3):

- a. NP - nema podataka
- b. ustanova za smeštaj dece i omladine
- c. ustanova za smeštaj dece i omladine ometene u razvoju
- d. hraniteljska porodica
- e. srodnička porodica
- f. vaspitna ustanova
- g. drugo

13. Da li postoji obrazloženje odluke o smeštaju (u kontekstu NID sibringa)?

1) da

- u kom dokumentu:
- kada u procesu:
- navesti formulaciju:

2) ne

14. Navedeni elementi u proceni NID:

15. Da li je dokumentovano učešće deteta?

a. da (navesti formulaciju):

b. ne

16. Da li je u nekom trenutku revidirana odluka?

a. da (navesti formulaciju):

b. ne

17. Druga relevantna zapažanja:

Kontakti (ako su razdvojeni)

18. Da li je planom usluga predviđen- regulisan kontakt sa siblizima?

a. da

b. ne

19. Da li postoji obrazloženje odluke (u kontekstu NID sibliinga)?

a. da

- u kom dokumentu:

- kada u procesu:

- navesti formulaciju:

b. ne

20. Da li je dokumentovano učešće deteta?

a. da (navesti fomrulaciju):

b. ne

21. Navedeni elementi u proceni NID:

22. Da li dete održava kontakte sa siblizima?

- a. da
- b. ne

23. Način održavanja kontakta (vrsta, mesto, učestalost):

24. Obrazloženje načina održavanja kontakata:

- a. nema obrazloženja
- b. obrazloženje

25. Druga relevantna zapažanja:

Stalnost

26. Cilj stalnosti definisan za dete:

- a. nije određen
- b. povratak deteta u porodicu roditelja
- c. smeštaj u porodicu srodnika
- d. smeštaj u porodicu staratelja
- e. usvojenje deteta
- f. emancipacija-osamostaljenje
- g. drugi stalni životni aranžman kroz dugoročni smeštaj u drugu porodicu
- h. drugo:

27. Da li postoji obrazloženje odluke (u kontekstu NID sibliinga)?

- a. da
  - u kom dokumentu:
  - kada u procesu:
  - navesti formulaciju:

- b. ne

28. Da li je dokumentovano učešće deteta?

- a. da

- u kom dokumentu:
- kada u procesu:
- navesti formulaciju:

b. ne

29. Navedeni elementi u proceni NID:

30. Druga relevantna zapažanja:

DEMOGRAFSKI UPITNIK ZA STRUČNE RADNIKE I STRUČNE RADNICE

1. Pol (*zaokružite*) 1) Muški   2) Ženski

2. Koliko imate godina? _____

3. Zanimanje: _____

4. CSR u kom ste zaposleni? _____

5. Radno mesto: _____

6. Godine radnog iskustva: _____

7. Godine radnog iskustva sa decom (u službi za decu i mlade): _____

Prilog 4

SAGLASNOST ZA UČESTVOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Poštovani,

Ja sam Ljiljana Skrobić, doktorandkinja na studijama socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. U okviru izrade doktorske disertacije sprovodim istraživanje „*Primena koncepta najboljih interesa deteta na braću i sestre na alternativnom staranju*“. Osnovni cilj istraživanja je deskripcija procesa u kome stručni radnici organa starateljstva primenjuju koncept najboljih interesa deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju i objašnjenje procesa procene i određivanja najboljih interesa, kriterijuma na kojima su zasnovani i teškoća koje postoje u tom procesu.

Učešće u istraživanju je dobrovoljno. U svakom momentu možete da odustanete od razgovora bez ikakvih nepovoljnih posledica. Takođe, imate mogućnost da odustanete od učešća u istraživanju najduže mesec dana od realizacije intervjua. Sve dobijene informacije biće potpuno poverljive i korišćene isključivo za potrebe ovog istraživanja. Informacije će biti prikazane na način da ne može da se utvrdi identitet stručnih radnika niti korisnika. Takođe, lična imena i stručnih radnika i korisnika biće zaštićena, dok će se drugi podaci prikazivati zbirno, uz poštovanje poverljivosti i profesionalne tajne.

Ako imate neka dodatna pitanja u vezi sa ovim istraživanjem, možete mi ih postaviti pre početka ili u toku razgovora.

Ukoliko ste saglasni sa učešćem u istraživanju, molim Vas da navedete sledeće podatke:

Ime i prezime _____

Datum _____

Potpis _____

Hvala Vam na interesovanju za ovo istraživanje

SAGLASNOST STARATELJA

Poštovani,

Ja sam Ljiljana Skrobić, doktorandkinja na studijama socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. U okviru izrade doktorske disertacije sprovodim istraživanje „**Primena koncepta najboljih interesa deteta na braću i sestre na alternativnom staranju**“. Osnovni cilj istraživanja je deskripcija procesa u kome stručni radnici organa starateljstva primenjuju koncept najboljih interesa deteta kada donose odluke za braću i sestre na alternativnom staranju i objašnjenje procesa procene i određivanja najboljih interesa, kriterijuma na kojima su zasnovani i teškoća koje postoje u tom procesu.

Kao studentkinja doktorskih studija, obavezna sam da poštujem standarde akademske čestitosti Univerziteta u Beogradu. Kao socijalna radnica i istraživačica, svoje profesionalno postupanje obavljam u skladu sa etičkim standardima profesije i zakonskim propisima. Sve dobijene informacije korišću isključivo za potrebe ovog istraživanja. Informacije će biti potpuno poverljive i prikazane na način da ne može da se utvrdi identitet deteta čiji dosije se analizira. Lična imena korisnika biće zaštićena, dok će se drugi podaci prikazivati zbirno, uz poštovanje poverljivosti i profesionalne tajne.

Ako imate neka dodatna pitanja u vezi sa ovim istraživanjem, možete mi ih postaviti lično ili putem maila ljiljana.skrobic@filfak.ni.ac.rs.

Ukoliko ste saglasni da se u sklopu istraživanja izvrši analiza dokumentacije iz dosije korisnika čiji ste zakonski staratelj, molim Vas da navedete sledeće podatke:

Ime i prezime deteta _____

Ime i prezime staratelja _____

Datum _____

Potpis _____

**PITANJA ZA DISKUSIJU SA UČESNICIMA I UČESNICAMA ISTRAŽIVANJA O
NALAZIMA I PREPORUKAMA ISTRAŽIVANJA**

1. Šta je za vas najupečatljiviji nalaz ovog istraživanja?
2. Šta je od nalaza istraživanja potvrdilo vaša postojeća saznanja i uverenja, a šta je drugačije u odnosu na to?
3. Šta vas je najviše iznenadilo od nalaza istraživanja?
4. Koje preporuke se prepoznaju kao relevantne, a koje je potrebno dopuniti/izmeniti/dodati?
5. Da li je i na koji način vaše učešće u istraživanju uticalo na dalju praksu alternativnog staranja siblinga?

Biografija autorke

Ljiljana Skrobić rođena je 21.10.1988. godine u Beogradu. Fakultet političkih nauka u Beogradu, smer Socijalna politika i socijalni rad upisala je 2007. godine, a diplomirala je 2011. godine. Na istom Fakultetu završila je i master studije socijalnog rada 2014. godine odbranivši tezu „Kontakti dece na hraniteljstvu sa roditeljima i srodnicima“. Školske 2014/2015. godine upisala je doktorske studije politikologije – socijalne politike i socijalnog rada, takođe, na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

U periodu 2012-2017. godine Ljiljana Skrobić je radila u Centru za porodični smeštaj i usvojenje u Beogradu na poziciji savetnice za hraniteljstvo i realizatorke edukativnih programa za hranitelje. Takođe, jedna je od kreatorki i realizatorki „Programa podrške razvoja sibliških odnosa dece na hraniteljstvu“ koji je realizovan u ovoj ustanovi.

Profesionalni akademski razvoj Ljiljana Skrobić je započela na Fakultetu političkih nauka gde je u tokom školske 2011/2012. godine bila angažovana na poziciji saradnika-demonstratora za užu naučnu oblast Socijalni rad na Odeljenju za socijalnu politiku i socijalni rad. Na Filozofskom fakultetu u Nišu u periodu oktobar 2016- maj 2017. godine bila je angažovana kao saradnik praktičar za potrebe realizacije dela praktične nastave na studijskim programima OAS socijalna politika i socijalni rad i MAS studijama socijalni rad. U maju 2017. godine na istom Fakultetu izabrana je u zvanje asistentkinje na Departmanu za socijalnu politiku i socijalni rad gde je i dalje zaposlena.

Govori engleski jezik. U svojstvu autorke i koautorke, objavila je više naučnih i stručnih radova iz oblasti socijalnog rada. Učestvovala je na brojnim nacionalnim i međunarodnim naučnim konferencijama, kao i na naučnim i stručnim skupovima. Kao istraživačica bila je angažovana u više naučno- istraživačkih projekata.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Љиљана Скробић _____

Број индекса _____ 35/2014 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Примена концепта најбољих интереса детета на браћу и сестре на

алтернативном старању

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Љиљана Скробић _____

Број индекса _____ 35/2014 _____

Студијски програм Докторске студије политикологије- социјалне политике и социјалног рада

Наслов рада Примена концепта најбољих интереса детета на браћу и сестре на алтернативном старању

Ментор проф. др Невенка Жегарац, редовна професорка Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Примена концепта најбољих интереса детета на браћу и сестре на

алтернативном старању

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.